

**Georgian Academy of Sciences
Arn. Chikobava Institute of Linguistics**

Shorena Lomaia

**The adverbs of place and time in
Megrelian-Laz**

**Tbilisi
2006**

**საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი**

შორენა ლომაია

**ადგილისა და დროის ზმნისართები
მეგრულ-ლაზურში**

**თბილისი
2006**

რეცენზენტები: პროფ. გ. ბურჭულაძე,
ფილოლ. მეცნ. კანდ.
მ. შანჭგალაძე

რედაქტორი: პროფ. ვ. შენგელაია

© არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი,
© შ. ლომაია

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2006

თბილისი, 0128, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 1, ☎: 29 09 60, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 99940-61-71-2

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	6
შესავალი	7
§ 1. ზმნისართის რაობისათვის	7
§ 2. ზმნისართის შესწავლის ისტორიიდან მეგრულ- ლაზურში	11
თავი I. ადგილის ზმნისართები	22
§ 1. ადგილის პირველადი ზმნისართები მეგრულ- ლაზურში	22
§ 2. ადგილის წარმოქმნილი ზმნისართები	30
2.1. სუფიქსური წარმოება	30
2.2. ხმოვანთავსართული ზმნისართები	39
2.3. ბრუნვის ნიშნიანი ზმნისართები	46
2.4. დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი ზმნისართებში	49
§ 3. კომპოზიციით მიღებული ადგილის ზმნისართები	61
თავი II. დროის ზმნისართები	75
§ 1. დროის პირველადი ზმნისართები	75
§ 2. წარმოქმნილი დროის ზმნისართები	80
2.1. ნაცვალსახელური წარმოშობის ხმოვან- თავსართებით გაფორმებული დროის ზმნისართები	80
2.2. დროის ზმნისართები გაქვევებული მიცემითი ბრუნვის ნიშნით	84
2.3. ბრუნვის ნიშნიანი ზმნისართები	96
§ 3. კომპოზიციის შედეგად მიღებული დროის ზმნი- სართები	103
§ 4. სივრცითი და დროითი მიმართებების ასახვა მეგრულ-ლაზურში	117
დასკვნა	123
სამეცნიერო ლიტერატურის, გამოყენებული ლექსიკონებისა და წყაროების სია	131
რეზიუმე	139
ადგილისა და დროის ზმნისართთა საძიებელი	
მეგრული	154
ლაზური	164

წინასიტყვაობა

ადგილისა და დროის ზმნისართებთან დაკავშირებით მეგრულ-ლაზურში რიგი საყურადღებო მოსაზრებაა გამოთქმული (ნ. მარი, ი. ყიფშიძე, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, გ. როგავა, ბ. ფოჩხუა, ა. კიზირია, კ. გაბუნია...). ვრცელი მასალის ანალიზის საფუძველზე და სამეცნიერო ლიტერატურაში წარმოდგენილი თვალსაზრისების გათვალისწინებით, ნაშრომში წარმოდგენილია აღნიშნულ ზმნისართთა სრული და სისტემური ანალიზის ცდა.

ადგილისა და დროის ზმნისართები, როგორც ქართულში, ისე მეგრულ-ლაზურში, აღნაგობის მიხედვით ორ ჯგუფად იყოფა. ერთია ე. წ. პირველადი ზმნისართები, მეორე — ნაწარმოები, რომლებიც დერივაციით ან კომპოზიციით არის მიღებული.

ანალიზის საგანია ადგილისა და დროის ყველა ის ზმნისართი, რომელიც მეგრულ-ლაზურის გამოქვეყნებულ ტექსტებსა და ლექსიკონებშია წარმოდგენილი; ვემყარებით აგრეთვე ჩვენს მიერ მოპოვებულ მასალას.¹

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი შრომა ეძღვნება ზმნისართს კონკრეტულად მეგრულსა და ლაზურში, მაინც საჭიროდ ვცანით სათანადო შემთხვევებში წარმოგვედგინა მსჯელობა ქართულის შესატყვის მასალაზე, პირველ თავში კი, საკითხის ისტორიასთან ერთად, განგვებილა ზმნისართის რაობის საკითხი.

სადისერტაციო ნაშრომში მეგრულ-ლაზურის ადგილისა და დროის ზმნისართთა სტრუქტურასა და სემანტიკასთან დაკავშირებული საკითხები საკმაოდ ვრცლად არის გაანალიზებული და ზოგი ახალი თვალსაზრისიც წარმოდგენილია. მაინც ვერ ვიტყვით, რომ ანალიზი ამომწურავია. უფრო სრული ანალიზის წარმოდგენას სამომავლოდ ვგეგმავთ.

¹ სადისერტაციო ნაშრომში საილუსტრაციო მასალა, რომლის წყარო არაა მითითებული, ჩვენი მოპოვებული მასალიდანაა.

შესავალი

§ 1. ზმნისართის რაობისათვის. ზმნისართი, როგორც დამოუკიდებელი მეტყველების ნაწილი, გამოყოფილი იყო ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში. დიონისე ტრაკიელი ზმნისართს აღნიშნავდა ტერმინით *epirrema* (*epir* „ზე“, „თან“ + *rema* „ზმნა“) და ის განსაზღვრული იყო როგორც უბრუნველი მეტყველების ნაწილი, რომელშიც ზმნის შესახებ რაიმე იყო ნათქვამი ან ზმნას დაერთოდა. ამავე მნიშვნელობით მოცემული ტერმინი მიიღო ლათინურმა გრამატიკამ — *adverbium* (*ad* თან + *verb* „ზმნა“). ლათინურიდან კი ტერმინი გავრცელდა ევროპულ ენათა გრამატიკებში [ЛЕС 1990].

ევროპული გრამატიკული აზრი ანტიკურ ტრადიციას ემყარებოდა და ზმნისართს ერთ-ერთ მეტყველების ნაწილად მიიჩნევს, თუმცა ზოგიერთ ლინგვისტურ კონცეფტიაში ის მაინც ვერ იკავებს ადგილს მეტყველების ნაწილთა შორის.

XIX ს-ის შუა ხანებამდე პარადიგმატული ნიშნის მიხედვით — ფორმაუცვლელობის საფუძველზე — ზმნისართს აერთიანებდნენ დამხმარე მეტყველების ნაწილთა (ნაწილაკთა) საერთო კატეგორიაში [Буслаев 1959, 318].

XIX ს-ის რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ზმნისართი მეტწილად სინტაქსურ ოდენობად არის მიჩნეული. ასეთ შეხედულებას ავითარებდა კ. აქსაკოვი. მისი აზრით, „ზმნისართი არ არის მეტყველების ნაწილი“ [Аксаков 1846, 203]; ის შეიძლება იყოს სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი, გამოყენებული სხვადასხვაგვარ ურთიერთობაში. ამავე თვალსაზრისზე იდგა ა. პოტეხნიაც, რომელიც ზმნისართს „ნიშნის ნიშნად“ თვლიდა [Потехня 1958, 119]. მისი შეხედულებანი ზმნისართზე შემდეგ განავითარეს ა. შახმატოვმა და ა. პეშკოვსკიმ. [Шахматов 1927, 94, 417-434; Пешковский 1956, 95-102].

ასეთ თვალსაზრისს უპირისპირდება მორფოლოგიური კრიტერიუმი ვ. ფორტუნატოვის გრამატიკული სკოლისა [Фортунатов 1953, 157-172], რომელიც ზმნისართებს ყოფს ორ ჯგუფად: გრამატიკულად („ფორმიანებად“) და არაგრამატიკულად („უფორმოებად“). ამ დაყოფას საფუძვლად უდევს ის, რომ „გრამატიკულ ზმნისართებს“ მოეპოვებათ სიტყვაწარმოებითი ფორმები, „არაგრამატიკულს“ — არა [Фортунатов 1953, 158].

ვ. ვინოგრადოვმა ზმნისართის განსაზღვრისას არსებითად მიიჩნია ორივე მხარე — მორფოლოგიური და სინტაქსური, რაც მეტ შესაძლებლობას იძლევა სრულად იქნეს წარმოდგენილი ამ მეტყველების ნაწილის არსი [Виноградов 1947, 339-340].

ჯონ ლაიონზი აკრიტიკებს ზმნისართის ტრადიციულ დეფინიციას და წერს: ტრადიციულ გრამატიკაში ზმნისართები წარმოადგენენ ძალიან მრავალფეროვან კლასს და საეჭვოა, სინტაქსისის რომელიმე საერთო თეორიამ შეძლოს გააერთიანოს ერთ კლასში ყველა ფორმა, რომლებიც ტრადიციულად ზმნისართებად ითვლება.

ზმნისართის შესახებ აზრთა ერთნაირობა არც ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში შეინიშნება. ამ მეტყველების ნაწილის სახელწოდებაც კი ნაირგვარი გვხვდება. ზ. შანშოვანი მას „ზმართულს“ უწოდებს. ანტონი, გ. ფირალოვი, ს. დოდაშვილი, პლ. იოსელიანი, დ. ყიფიანი, არ. ქუთათელაძე, თ. ჟორდანიას, ა. ბენაშვილი, მ. ჯანაშვილი — ზმნის ზედას, პ. კვიცარიძე ზმნიზედს, ა. შანიძე — ზმნიზედას, მ. კელენჯერიძე — ზმნისსართს, ს. ხუნდაძე, ი. ნიკოლაიშვილი, დ. კარიჭაშვილი, არნ. ჩიქობავა, ი. სიხარულიძე — ზმნისართს. სხვადასხვაგვარია ის განმარტებაც, რომელსაც ეს ავტორები იძლევიან.

ძველ გრამატიკებში [მაგ., შანშოვანი 1738, 68; ფირალოვი 1820, 85] წარმოდგენილ ზმნისართის განსაზღვრებაში სამი მომენტი გათვალისწინებული: 1. ზმნისართი უცვლელი სიტყვაა, 2. იგი დაერთვის ზმნას და სახელებს (მაგრამ გა-

რკვევით არ არის ნაჩვენები, თუ — რომელ სახელებს),
3. უჩვენებს მათ (ზმნათა და სახელთა) ვითარებას.

შედარებით ვრცლად აქვს განხილული ზმნისართი ან-
ტონი I-ს თავის გრამატიკაში. მას შეუნიშნავს, რომ ზმნი-
სართი შეიძლება გადაიქცეს სხვა მეტყველების ნაწილად,
კერძოდ, ზმნას თუ დაერთვის, ზმნიზედაა, ხოლო, როცა
სახელს ახლავს ამა თუ იმ ბრუნვაში, თანდებულია... ხაზ-
გასმულია, აგრეთვე, ზმნისართის კავშირად გადაქცევის
შესაძლებლობა [ანტონ I, 1885].

ზმნისართის განსაზღვრაში სიახლე შეაქვს ი. ნიკოლა-
იშვილს, რომელიც განმარტავს, რომ „ზმნისართი უფორმო
სიტყვაა, დაერთვის ზმნას და გვიჩვენებს მის სხვადასხვაგ-
ვარ გარემოებას“ [ნიკოლაიშვილი 1929, 101]...

სრული განსაზღვრა ზმნისართისა მოგვცა ა. შანიძემ
„ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“: „ზმნიზედა ჰქვია
დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე ფორმაუცვალეზელ
სიტყვას, რომელიც ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას განსა-
ზღვრავს დროსა ან სივრცეში, ან გვიჩვენებს, თუ რა ვითა-
რებაში ხდება მოქმედება, ან რამდენჯერ და რა ზომით
ხდება იგი, ან კიდევ რა არის მოქმედების მიზეზი თუ მიზა-
ნი... რაც ზედსართავია არსებითი სახელისათვის, იგივეა
ზმნიზედა ზმნისათვის“ [შანიძე 1953, 606]. როგორც ვხედავთ,
ა. შანიძე მორფოლოგიის საგნად მიიჩნევს ფორმაუცვლელი
მეტყველების ნაწილის — ზმნიზედის, ანალიზს.

არნ. ჩიქობავას აზრით, არათანმიმდევრულია მეტყვე-
ლების ნაწილთა ტრადიციული კლასიფიკაცია. „ცნება მე-
ტყველების ნაწილი მორფოლოგიის ცნებაა და ამ ცნების
დადგენისას საფუძველი მორფოლოგიური ნიშანი უნდა
იყოს“ [ჩიქობავა 1952, 261], მაგრამ „ზმნისართი, კავშირი,
თანდებული მორფოლოგიური ცნებები აღარ არის: სინტაქ-
სური და სტილისტური ცნებებია“ [ჩიქობავა 1952, 266].
აქედან გამომდინარე არნ. ჩიქობავა მას მორფოლოგიაში
საერთოდ არ განიხილავს.

სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ზმნისართს ძველ ქართულში გ. შალამბერიძემ. მან ზმნისართის მეტყველების ნაწილად განხილვა გაამართლა, რადგან: 1. ზმნისართი მორფოლოგიურად განსხვავდება ყველა სხვა მეტყველების ნაწილისაგან: იგი ფორმაუცვლელი სიტყვაა (როგორც ახალ ქართულში, ისე ძველშიც); 2. სემასიოლოგიურად განსხვავებულია სხვა მეტყველების ნაწილისაგან; 3. განსხვავებულია სინტაქსური თვალსაზრისითაც [შალამბერიძე 1959, 15].

სინტაქსურ კრიტერიუმს ემყარება თ. უთურგაიძის კლასიფიკაცია, რომლის თვალსაზრისით, „ბრუნვის ფორმა აქვთ მხოლოდ აქტანტებს, გარემოებებში ბრუნვის ნიშანი თეორიულად არის დაუშვებელი: სახელთა ფორმები სწორედ ბრუნების პარადიგმიდან გამოსვლის შემდეგ იქცევიან ზმნისზედებად, ანუ გარემოებებად. კონტექსტებში „ქალაქს ესახლა“, „ქალაქიდან მიდის“, „ქალაქამდე მივიდა“ — ქალაქ-ფუძეზე შეზრდილი ბრუნვის ნიშნები (თანდებულობით და უთანდებულობით) წარმოიქმნელ ელემენტებად გარდაქმნებიან“ [უთურგაიძე 1986, 91-92].

ამ საკითხთან დაკავშირებით კ. გაბუნია თავის ნაშრომში „ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში“ წერს, რომ „ზმნისართი, როგორც ცალკე მეტყველების ნაწილი (მორფოლოგიური კატეგორია), არ გამოიყოფა — იგი სემასიოლოგიური კლასიფიკაციის დროს გამოსაყენებელი ცნებაა; ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ზმნისართს არ გააჩნდეს გარკვეული (მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი) თავისებურებანი მორფოლოგიური თვალსაზრისით: ეს თავისებურებანი ჩანს ზმნისართის ფუძის შენების პროცესშიც და ბრუნების პარადიგმაშიც. არსებითი ნიშანი, რაც მას აერთიანებს სახელებთან, ზიარი მორფოლოგიური კატეგორია — ბრუნებაა“ [გაბუნია 1993, 25].

ჩვენ ვიზიარებთ იმ აზრს, რომ ზმნისართი არის ფორმაუცვლელი სიტყვების ლექსიკურ-გრამატიკული კლასი, რომლებიც აღნიშნავენ მოქმედების ადგილს, დროს, ან მო-

ქმედების თვისებას, ხარისხს... ზმნისართი, როგორც მეტყველების ნაწილი, მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემანტიკური თვისებების ერთობლიობით განისაზღვრება.

§ 2. ზმნისართის შესწავლის ისტორიიდან მეგრულ-ლაზურში. მეგრულ-ლაზურში ზმნისართის პირველი მეცნიერული განხილვა უკავშირდება ნ. მარისა და ი. ყიფშიძის სახელებს. მანამდე კი, დიდი ხნით ადრე, XVII საუკუნის თურქ მოგზაურს ევლია ჩელების მიუქცევია ყურადღება ამ ლექსიკური ერთეულისათვის. მას თავის „მოგზაურობის წიგნში“ ცალკე თავად გამოყოფილი აქვს „მეგრული ენა“, სადაც სიტყვების ჩამონათვალში მოცემული აქვს ზმნისართი აშ შესიტყვებაში — „აშ მორთი“, რაც განმარტებულია, როგორც „აქეთ“ [ჩელები 1971, 333].

რამდენიმე ზმნისართია ჩამოთვლილი XVIII ს-ის გერმანელი მოგზაურის ი. გიულდენშტედტის წიგნში „მოგზაურობა საქართველოში“. მის ერთ განყოფილებაში „კავკასიაში ხმარებული ენების შედარებითი სიტყვათა კონები“, რომელშიც შედის „ქართველური ენები“ — სიტყვები დალაგებულია შინაარსის მიხედვით, სადაც ჩამოთვლილია შემდეგი ზმნისართები: აშ „აქეთ“¹; დღა (Gä) „დღეს“; გოღა (Goga) „გუშინ“; ჭუმე (Tschume) „ხვალ“ [გიულდენშტედტი 1964, 312].

რაც შეეხება ქვეთავს, „ენა, რომელზეც ლაპარაკობენ პროვინცია სამეგრელოში“ წარმოადგენს მოგზაურის მიერ ჩაწერილ ფრაზებს, სადაც ვხვდებით ადგილის, დროისა თუ ვითარების რამდენიმე ზმნისართს. მაგალითები მოყვანილია კონტექსტებში: 2. კოჩი სიმა ხანცერ'ე „ჰაცი ცოტას ცხოვრობს“; 4. თინა ზოლოო (ХОЛО) უბათრ' ენ „ის კიდევ ავად არის“; მოჭყუდ თიშ ზოლოს (ХОЛОС) ჭოხე დო ჭინგარც „პატარძალი მის ახლოს ზის და ტირის“. ნ. ათენა მოჭყუდუ დიო (ДИО) ვუაგლურც „ეს პატარძალი ჯერ არ

¹ „იქით“-ის მნიშვნელობით მოცემულია მეუ („meu“)...

დადის“. 7. წგმახიანი (Цмархиани) გილერულე... „პირველი დარბის...“ 11. ჩხვინდი შკაშკა პიჯიში „ცხვირი შუაშია პირის“ 17. ათედა ფრინველი წყნარო კეტეფურინუნც „ეს ფრინველი წყნარა (ნელა) მიფრინავს“. 22. გოლა ონიჭუას კვენდ „გუშინ სადამოს წვიმდა“. ამუდლა ოქმარეს ბძირი ცაში ორტყაფ „დღეს დილით ცისარტყელა ენახე“ [გიულ-დენშტედტი 1964, 373-375].

XIX ს-ის შუა წლებში ფრანგი მეცნიერი გ. როზენი თავის წიგნში „ლაზთა ენის შესახებ (1844) ცალკე თავად გამოყოფს ზმნისართებს; დასაწყისში უთითებს, რომ „ყურადღების ღირსია“ ამ სიტყვების ეტიმოლოგია, თუმცა მხოლოდ მათი ჩამოთვლითა და თარგმანით კმაყოფილდება [Rosen 1844, 28].

მას მოყვანილი აქვს შემდეგი ლაზური ზმნისართები: ჰუს „ახლა“, უკანხა „შემდგომ“, ლება „გვიან“, ჰიმ ვაკიტ „მაშინ, იმ დროს“, ორდო „ადრე“, ჩქარა, ოფშა ვაკიტ „ხშირად“ სიძას „ნელა“ ბთელი „მთლად“, ხვალა „მარტო“, კაზდითე „განზრახ, განგებ“, ჩეთინითე „ძნელად“, ოკვანდუტა „ნებაყოფლობით“ ვარ ოქვანდუთა „არანებაყოფლობით“, მუნდას? „როდის?“ ნაკ „რით?“ ჰაკ „აქ“, ჰაშო, ჰამუშახა „ასე, რომ“ მოსალოდნელი ჟ-ს ნაცვლად გვაქვს შ სიტყვაში შილე (უნდა იყოს ჟილე) „ზევით“, წა-ლე „ქვევით“, ოგინე „წინ“, დოლოხე „შიგნით“, ნწო „წელს“ წანას „მომავალ წელს“.

ბ. კარაიას, როცა ის განიხილავს მეგრულის ნათესაობრივ დამოკიდებულებას ქართულთან, მოჰყავს ზმნისართები წო-ხლე „წინ“ და უკო-ხლე „უკან“ [კარაია 1895, 115]. ავტორი რედუპლიკაციასთან დაკავშირებით წერს: „რომელსამე ვითარებაზე გინა მდგომარეობაზე განსაკუთრებითი ყურადღების მისაქცევად მეგრულს ქართულთან ერთად ძლიერ უყვარს ორჯერ გამეორებული სიტყვები და მოჰყავს ადგილის ზმნისართის ორი კომპოზიტიური ფორმა: ზოლო-ზოლოს „ახლო-ახლო“, შორ-შორს „შორ-შორს“ [კარაია 1896, 42].

XX ს-ის დამდეგს გერმანელი მეცნიერი თ. კლუგე წიგნში "Beitrage zur Mingrelischen Grammatik" ცალკე თავში განიხილავს ზმნისართს და მის სემანტიკურ ჯგუფებს [Kluge 1914, 12]. ადგილისა და დროის ზმნისართების პირველ ჯგუფში (Temporalis) ავტორს შეტანილი აქვს შემდეგი ზმნისართები: მუჟამს „როდის“, ირო „ყოველთვის“, ხანდა-ხან „ხანდახან“, ასე „ახლა“, ადრე „ადრე“, გვიან „გვიან“, უკული „მერე“, ჰიჰე ხან (ვარ), ასერდე „ცოტა ხანი (არა) ახლახან“, ბრელი ხანს „დიდხანს“, ასე ზოლო „ეხლაც“, ბრელი ხანს „დიდხანს“, ჰამუდლა „დღეს“, ჰუმე „ხვალ“, გოლა „გუშინ“, ჰუმეშგედან „ზეგ“, გოლაწო „გუშინწინ“, უკული „შემდეგ, მერე“; მალას, ჩქარას „მალე“, თიშ უკული „იმის შემდეგ“, გოწოს „შარშან“, გოწოხ „შარშანწინ“, თე საათის „ამ საათზე“, თაჰიშახ „აქამდე“, მუთუნდროს „არასოდეს“, დლაშით „დღისით“, სერიოთ „ღამით“...

მეორე ჯგუფში წარმოდგენილია: სო „სად“, თეჰ „იქ“ თაჰი „აქ“, თეჰი „იქ“, ზოლოს „ახლოს“, კვარჩხანიშე „მარცხნიდან“, ჟი „ზევით“, თუდო „ქვევით“, ჟი „ზევით“, მუჰი-მუჰი „ირგვლივ“, ზოლოს „ახლოს“, შორს „გასწვრივ“, „სამაგიერო“, ოლე „გვერდით“, უკოხოლე „უკან“, დინოხოლე „შიგ, შიგნით“, გალე „გარეთ“, უკული „შემდეგ, შემდგომ“, ეიშახ „იქამდე“, შქას „შუაში“...

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერს უხვი მასალა შეუყვრებია. მკვლევრის დაკვირვებულობაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ ზმნისართებში ის რედუბლიცირებული ფუძეების ზმნისართებად გამოყენების შესაძლებლობას უსვამს ხაზს (მუჰი-მუჰი „ირგვლივ“); ყურადღება მიუქცევია შესიტყვებებისათვის, რომლებითაც ზმნისართული მნიშვნელობებია გადმოცემული: ბრელ ხანს „დიდ ხანს“, თიშ უკული „მის მერე, შემდეგ“; ჰიორ დიხას „ყველგან“, თე საათის „ამ საათზე“ და სხვ.

საინტერესოა, რომ კლუგეს პირველ ჯგუფში (Tempo-ali) მოჰყავს ზმნისართი **თაქიშახ** („აქამდე“), ხოლო მეორეში (Lokali) **ეიშახ** (=თექიშახ). ამ სიტყვების პირველადი ფუნქცია არის ადგილის გამოხატვა, მაგრამ დროულ მნიშვნელობებსაც გადმოსცემენ. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ მეცნიერს შენიშნული ჰქონდა ეს ფაქტი, მაგრამ ქვემოთ წარმოდგენილი მსჯელობიდან გამომდინარე, ამას ვერ დავადასტურებთ.

თ. კლუგეს ნაშრომი რიგ შენიშვნას იწვევს: 1. ერთი და იგივე ლექსიკური ერთეული რამდენიმეჯერ არის შეტანილი, როგორც სხვადასხვა ჯგუფებში, ასევე ერთი ჯგუფის ფარგლებშიც; ასეთებია, მაგალითად: **ჰამუდლა** „დღეს“, **უკული** „შემდეგ“, **თექ** „იქ“, **შორს** „შორს“, **ჟი** „ზევით“, **თუდო** „ქვევით“, **ხოლოს** „ახლოს“ და სხვ. 2. შეცდომებია გაპარული ზმნისართთა შინაარსობრივ დაჯგუფებებშიც: **თიშენ** „იმიტომ“, **ხოლო** „კიდევ“, **პირველო** „პირველად“, **თუდიშე** „თავიდან“... ფორმები შეტანილია დროის ზმნისართებში. 3. მეცნიერს მორფოლოგიის ცნება — ზმნისართი, და სინტაქსური ერთეული — გარემოება არა აქვს გარჩეული; ასევე, ზმნისართებში განიხილავს სხვა მეტყველების ნაწილებსაც (ნაწილაც, კავშირს, ზედსართავს, ზმნასაც კი...) მაგ., **ცხენით** „ცხენით“, **ცუდეს** „სახლში“, **უდეშა** „სახლში“, **შილებე** „შეიძლება“, **მედინ** „დაიკარგე“, **თეს** „ამას“, **გარ** „არა“, **ქო** „კი“, **მარა** „მაგრამ“... 4. ავტორი სალიტერატურო ქართულის ფაქტებს მეგრულ დიალექტს მიაწერს: „მაშასადამე“, „ნაწილად“, „გვიან“, „ძალიან“, „თითქმის“, „ნელა“, „ხანდახან“, „გარდა“...

მიუხედავად ნაკლოვანებებისა, კლუგეს ნაშრომი ფასეულია იმით, რომ მან თავი მოუყარა ამდენ ლექსიკურ ერთეულს ერთად და სემანტიკური დაჯგუფებაც სცადა.

XX ს-ის დამდეგს ნ. მარი და ი. ყიფშიძე ლაზურ და მეგრულ გრამატიკებში შეეხნენ ზმნისართის წარმოებისა და ფუნქციონირების საკითხებს. ნ. მარის აზრით, განსაკუთრე-

ბულ ყურადღებას იმსახურებენ ადგილის ზმნისართები, რომლებიც დროით მიმართულებათა ასახვის დროსაც გამოიყენებიან [Mapp 1910, 38]. მკვლევარი ფორმობრივი თვალსაზრისით ორ ჯგუფს გამოყოფს და შენიშნავს, რომ მარტივი ზმნისართები მცირერიცხოვანია: **ჟი || ჟინ „ზემოთ“, თუღე „ქვემოთ“, შქა „შუაში“, „შიგნით“, ოშქენა „შუაში“, ძანი „ახლოს, გვერდით“, ოლინე „ადრე“, „წინ“.**

მრავალრიცხოვანია რთული ზმნისართები, რომელთაც მარი ზუთ ჯგუფად ყოფს: 1. პირველში შედის **დო-თი ნაწარმოები** სიტყვები — **მოღენდო „გამოღმიდან“ მელენდო „იქიდან, გაღმიდან“; ჟიღენდო „ზემოდან; წაღენდო „ქვემოდან“, ჰამდო ჟიღე „ამის ზემოთ“; ჰინდო მელე „იმის იქით“, „იმ მხარეს“, ...ამასთან ეს ზმნისართები უბასუხებენ კითხვას: „საიდან“ 2. -ლე სუფიქსიანები: გაღე „გარე(თ)“, თუღელე „ქვემოთ“, კელე „-თან“, ჩქიმიკელე მოხთი, ეკაულე „შემდგომ“ ოკაულე, მელე „გაღმა“, ჟიღე „მაღლა“ წაღე „ქვემოთ“, წოზღე „წინ“, მენდრალე „შორს“, ჰაქოლელე (აქოლელე) „აქეთ“, ჰექოლელე (ექოლელე) „იქით“; 3. -მთე სუფიქსიანები (|| მთი): ეღამთე „ზემოთ, მაღლა“, ეღამთი, გელამთე „ქვემოთ“, გელამთი 4. -ხე (|| ხა)-თი ნაწარმოები ფორმები: დოლოხე „შიგნით, შიგ“; უკაჩხე „მერე“, უკაჩხა 5. მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებულია კომპოზიტიური ფორმები: **შქა-გური „შუა-გული“...** [Mapp 1910, 38].**

ბოლოს ნ. მარი აღნიშნავს, რომ ეს ზმნისართები ზოგჯერ გამოყენებულია თანდებულის ფუნქციით, და ამ შემთხვევაში ისინი ჩვეულებრივ მოითხოვენ ნათესაობით ბრუნვას: **(ჰ)ამუშ ჟიღე „ამის ზემოთ“ ჰამუშ მელე „ამის იქით“, ამუშ მელე, ჰემუშ მელე...** [Mapp 1910, 39].

ი. ყიფშიძე „მეგრულ გრამატიკაში“ აანალიზებს ზმნისართებს სტრუქტურული თვალსაზრისით და მათ ყოფს მარტივ და რთულ ფორმებად, ხოლო სემანტიკის მიხედვით ექვს ჯგუფს გამოყოფს: ხარისხის, რაოდენობით, ადგილის, დროის, მიზეზის, მიზნის ზმნისართებს [ყიფშიძე 1994, 166].

მკვლევარი ყველაზე ვრცლად ეხება ადგილისა და დროის ზმნისართებს. საინტერესოა, რომ ზოგიერთ ადგილის ზმნისართს (მაგ., **კინო-ხე „უკან“**) ვხვდებით დროის ჯგუფში (**კინო-ხე „შემდეგ“**)... წარმოგვიდგენს როგორც ძირეულ ზმნისართებს (**აშო „აქეთ“, ვ'იშო „იქით“, ა'თ'აქი „აქ“, ე'რ'თ'ექი „იქ“**) ასევე წარმოქმნილ ფორმებსაც, რომლებშიც გამოყოფს მაწარმოებლებს (**სო-ლე-შე „საით, საიდან“, ჟი-მო-ლე „ზევით“, თუდო-ლე „ქვევით“, წო-ხო-ლე „წინ“, დინახა-ლე „შიგნით“... უკულო-ნე „შემდეგ“, გოლა-წო-ზ' „გუშინწინ“, გო-წოს „შარშან“ და სხვ.**).

ი. ყიფშიძე წარმოგვიდგენს როგორც ფუძის განმეორებით მიღებულ ზმნისართებს (**მუკი-მუკი „ირგვლივ“; მიკი-მიკი „იქით და იქით“...**), ასევე — სხვადასხვა ფუძის შეერთებით მიღებულ კომპოზიტურ ფორმებს (**ეშა-გი/გმა „ზევით-ქვევით“... დიო-დღარო „ღერ-დღეობით“, ა'თე-წკმა, თი-წკელა „მაშინ“ და სხვ.**).

მკვლევარი ზმნისართებს აკუთვნებს აგრეთვე ნაწილაკებს: 1. მტკიცებითს — **ქო „კი“, თი, თჯ, თ „და“, ჰე“, „ხოლო“, „ც“, „ვე“** 2. უარყოფითს — **ვა „ნუ“, ვარ „არა“, ნუ || ნჯ ან ნუმუ || ნჯმჯ „ნუ“**. ავტორი აღნიშნავს იმ ფაქტსაც, რომ პირველად ზმნისართთაგან ბევრი ზმნისწინადაც გამოიყენება და თანდებულადაც; კერძოდ, მას დასახელებული აქვს: **მე, მო, ეკი, ეშა, გიმე, მუკო, თუდო, მეტი, ჟი, მელე, მოლე, გალე** და სხვ. [ყიფშიძე 1994, 169].

რთულ ზმნისართთა ანალიზი მოცემულია ლექსიკონში [ყიფშიძე 1994].

ა. კიზირია წერს, რომ ზანურ ენაში ზმნისართი შეიძლება იყოს პირველადი (**ჟი „ზევით“, თუდო „ქვევით“, ასე „ებლა“**) და წარმოქმნილი, წარმოდგენილი ამა თუ იმ ბრუნვაში, მაგ., მიცემითში (**მანგარას „მაგრად“**), ტრანსფორმაციულში (**მანგარო „მაგრა“, ჯგირო „კარგად“**) და შორებიტში (**დულ(ი)შე „თავიდან“, მორძგვიშე „მარჯვნივ“**). ზმნისართები მიუთითებენ ადგილზე (**მელე „გაღმა“,**

„იქითა მხარეს“, მოლე „ამ მხარეს“ „გამოდმა“, შქას „შუა-ში“, თაქ „აქ“, თექ „იქ“) დროზე (ჰუმე „ხვალ“, გოლა „გუშინ“, ამდლა || ანდლა „დღეს“), ხარისხზე (ლექინო „მჩატედ“, კოჩიცალო „კაცივით“, აშო „ასე“) მიზეზზე (ათეშენი „ამისთვის“, ეთიშენი „იმიტომ“), მიზანზე (მოთ „რატომ“, მუშა („რისთვის“) [Кизириа 1967, 72]. ჩვენი აზრით, ზმნისართი არ არის წარმოდგენილი ამა თუ იმ ბრუნვაში, არამედ ბრუნვის ნიშნები ერთვის სახელს და აქცევს მას ზმნისართად. შდრ. მანგარი „მაგარი“ და მანგარას „მაგრად“, ან სახელად გაგებულ ზმნისართს შეიძლება დაერთოს ბრუნვის ნიშანი (ზმნისართებში წარმოდგენილი ბრუნვის ნიშნების შესახებ უფრო დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

ზმნისართი სინტაქსურად გარემოებას წარმოადგენს. ამ თვალსაზრისით ზმნისართს ა. კიზირია განიხილავს წიგნში „მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში“ [კიზირია 1982, 231]. ქართველურ ენებში ადგილის გარემოებად გამოყენებულია ადგილის აღმნიშვნელი ზმნისართები. როგორც ავტორი აღნიშნავს, მეგრულ-ლაზურში პირველადი ზმნისართები ფუძის სახითაა წარმოდგენილი, ან წარმოქმნილია და ახლავს შეხორცებული ბრუნვის ნიშანი, ნაწილაკი, თანდებული. ჩამოთვლილია სათანადო მაგალითები.

ა. კიზირია ზმნისართებს უდარებს ქართულ -რე ნაწილაკიან ფორმებს (გარე, ქვემოთ...), მსჯელობს -ხ თანდებულზე, რომელიც ზმნისართებშიც გამოიყოფა [კიზირია 1982, 235]. მკვლევარს აღნიშნული აქვს, რომ ზოგჯერ ადგილის ზმნისართები გამოყენებულია თანდებულის ფუნქციით, მართავენ რა სახელს ნათესაობით ბრუნვაში: *ეუდეში თუდო „სახლის ქვემოთ“* *ეუდეშ უკახალე „სახლის უკან“... ხორციშ დოლოხე „ხორცის შიგნით“*... [კიზირია 1982, 247].

ა. კიზირია განიხილავს მეგრულ-ლაზურ დროის ზმნისართებს, რომლებიც წინადადებაში დროის გარემოებად წარმოგვიდგებიან: *აწი „მომავალში“, კინოხ(ო) „ძველად“,*

„ადრე“, ხათე „მაშინვე“, ორდოს „დილით“... ასევეა ლაზურში: ჰაწი || აწი „ახლა“, ღომან „გუშინ“, წოხლე „წინათ“, ეკულე || ოკულე || უკულე „შემდეგ“, ჰუმან(ი) „ხვალ“ და ა. შ. [კიზირია 1982, 255, 256].

დროის ზმნისართების ბრუნვებად, მიცემითის გარდა, ავტორი ასახელებს დაშორებითსა და მიმართულებითს. დაშორებითის ფორმითაა უკულნეშე... ამან „თავის მხრივ შეიძლება დაირთოს მიცემითის ნიშანიც — უკულნეშის...

მიმართულებითი ბრუნვა -ხ თანდებულიანიც შეიძლება იყოს: ორდოშახ „დილამდე“... ონჭუაშახ „სალამომდე“...

ბ. ფოჩხუა ზმნისართებს აღნაგობის მიხედვით ორ ჯგუფად ყოფს: ერთია ნასახელარი ზმნისართები, რომლებიც სახელთა გაქვეავებულ ფორმებს წარმოადგენენ, მეორე — ოდინდელი ზმნისართები. ოდინდელი (ძირეული) ზმნისართები სახულურ ფუძეს არ შეიცავენ და არც ბრუნვის ნიშნებს გამოავლენენ. ისინი უძველესი სიტყვაწარმოების პროტუქტები არიან. ოდინდელ ზმნისართებში იგი არჩევს ლოკატიურთ, რომელნიც ძირეული მასალით უკავშირდებიან პრევერბებსა და თანდებულებს, და ხმოვანთავსართულებს, რომელთა ძირეული მასალა საზიაროა მითითებით ნაცვალსახელებთან [ფოჩხუა 1959, 81].

ბ. ფოჩხუა განიხილავს ხმოვანთავსართულ ზმნისართებს მითითებით ნაცვალსახელებთან და დაასკვნის, რომ ქართველურ ენებს გახმოვანების ორწევრიანი სისტემა აქვს: ა — ი [ფოჩხუა 1959, 88].

ნაცვალსახელთა შედგენილობის ანალიზთან ერთად, ხმოვანთავსართულ ზმნისართებს ეხება არ. მარტიროსოვი წიგნში „ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში“. მკვლევარი განიხილავს ნაცვალსახელური წარმოშობის შემდეგ ზმნისართებს მეგრულ-ლაზურში: მეგრ. აში, ეში (|| თაში-თეში) „ასე“ „ისე“, ლაზ. ჰაშო || აშო — ჰეშო || ეშო „ასე“, „ისე“. ათ-აში || თ-აში, ეთ-ეში || თ-ეში ფორმებში ათ-, ეთ- ელემენტებს ავტორი უკავშირებს ათ-ენა (მდრ. ათ-ენა ||

ენა), ეთინა (შდრ. თ-ინა || ინა) ნაცვალსახელებისა და ათაქ, ეთექ... ზმნისართებში მოცემული ათ, თ, ეთ, თ შე-საბამის ერთეულებს და აღნიშნავს, რომ ესენი ნაცვალსახე-ლური ძირებია [მარტიროსოვი 1964, 263, 264] წინააღმდეგ იმ აზრისა, რომ ეს „თ- ელემენტი ჯერ-ჯერობით განმარტო-ებით დგას ქართველური ენების სინამდვილეში; მას მეგრულ-სა და ქანურში აქვს ადგილი და უცხო გარემოდან შეთვისე-ბულის შთაბეჭდილებას ტოვებს“ [ჩიქობავა 1936, 74].

რაც შეეხება -ქ- ელემენტს (ათა-ქ... ა-ქ), ქართულთან და ქანურთან საერთო მასალას წარმოადგენს (ჰაქო || ჰაქ (ვიწ. არქ.). აქ (ხოფ). „აქ“; ჰაქოლე || აქოლე... ჰიქ || იქო და სხვ.) [მარტიროსოვი 1964, 268].

მეგრულში არსებულ -ნე ნაწილაკიან ფორმებს (ეთე-ქინე, ათაქინე, ეთეშინე, ათაშინე) ქართულის -რე-ს უდა-რებს, რომელიც ესრე, ეგრე ზმნისართებში გვაქვს [მარტი-როსოვი 1964, 264, 269].

ნაცვალსახელური წარმოშობისად არის მიჩნეული შემ-დეგი ადგილის ზმნისართები: ამარ („აგერ“) და ემერ („ეგერ“) და დროის ზმნისართები: აწი, აწ, ჰაწი, აწი („აწი“) [მარტიროსოვი 1964, 265, 273].

აღნიშნულია, რომ ნაცვალსახელის ფუძე ამა || ამ გამოყენებულია პირველ კომპონენტად კომპოზიტური შე-დგენილობის ზმნისართში ჰან. ჰამსერი || ამსერი || ამსეი „ამალამ“; შდრ. ჰიმსერი || ჰიმსეი „იმ ლამეს“ მეგრ. ამუ-სერი || ამგსერი || ამსერი „ამალამ“ შდრ. იმუსერი || იმგსერი || თიმუსერი || თიმგსერი „იმ ლამეს“. ამ, იმ იგი-ვე ქართული ეს და ის ჩვენებითი ნაცვალსახელის მეორე ფუძეა. მეგრულში იგი დამოუკიდებლად არ გვხვდება (... ამავე ფუძიდანაა ნაწარმოები ჰან. ჰანდლა (← ჰამდლა) || ანდლა და მეგრ. ამუდლა || ამგდლა || ამდლა „დღეს“ (შდრ. იმუდლას, „იმ დღეს“ [მარტიროსოვი 1964, 277].

1985 წელს გამოცემულ ნაშრომში ნ. ჩართოლანი ეხე-ბა ხმოვანთავსართულ ზმნისართებს დეიქტური გახმოვანე-

ბის თვალსაზრისით და მიუთითებს, რომ სალიტერატურო ქართულში სამწევრიანი სისტემაა: (ა — ე — ი), ხოლო ქართველურ ენებში ორწევრიანი (ა — ი) [ჩართოლანი 1985, 91, 145].

ზმნისართთა ძირეულ მასალას ნაცვალსახელებთან მიმართებაში განიხილავს, კ. გაბუნია მონოგრაფიაში „ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში“. სამივე ქართველური ენისათვის ის აღადგენს დიქტური გამოვანების ა — ი სისტემას.

ნაშრომში ავტორი ეხება ზმნისართის წარმოებისა და გენეზისის საკითხებს ქართველურ ენებში. ზმნისართული ფუძის მაწარმოებელთაგან მეგრულ-ლაზურში გამოყოფს **ლე** (|| -**ლო**) სუფიქსს, რომელიც „აწარმოებს ახალ ზმნისართულ ფუძეებს როგორც ხმოვანთავსართული ზმნისართების, ისე სხვა ძირეული ელემენტებისაგან“ [გაბუნია 1993, 63]. აქვე აღნიშნულია, რომ ლაზურში ეს სუფიქსი მეტი სიხშირით იხმარება; მას განსაკუთრებული ფუნქციები აქვს რიგ შემთხვევებში დაკისრებული. „ქანურში -**ლე** ბოლოსართი დაწყებითობას გამოხატავს, თუკი მას -**ნ** დაერთო: სხვა შემთხვევებში საწყისობის სემანტიკა არ ჩანს. მაგრამ ეს კანონზომიერება ხშირად ირღვევა... ოდენ -**ლე** დართული ზმნისართებიც ასახვენ საწყისობას“ [გაბუნია 1993, 65]. ზმნისართული ფუძის მაწარმოებელთაგან ავტორი გამოყოფს -**დო** || -**დე** სუფიქსებსაც, რომლებიც მიმართულების (საწყისობა-სასრულობის) გამომხატველ ზმნისართებში გვხვდება უპირატესად; ხაზს უსვამს -**დო**, -**დე** მაწარმოებელთა შორის არსებულ სინტაგმატურ ურთიერთმიმართებას, მოჰყავს სათანადო მაგალითები [გაბუნია 1993, 65, 66].

ავტორს ზმნისართებში დადასტურებული -**ხ** ელემენტიც იმავე წარმომავლობისად მიაჩნია, რაც სვანურის -**ხო** თანდებულისა და ზანურში მიმართულებითზე დართული -**ხ** ელემენტისა, რომელიც აფხაზურ ნასესხობას წარმოადგენს [ლომთათიძე 1982, 974; კაპარავა 1954, 27; გულავე 1947, 188-189].

ათქმული წარმოების გარდა, ზანურის ზმნისართთა სისტემაში კ. გაბუნია გამოყოფს აგრეთვე კომპოზიციას. თუმცა აღნიშნავს, რომ ეს მოვლენა შედარებით ნაკლებად დამახასიათებელია მეგრულ-ლაზურისათვის [გაბუნია 1993, 67].

ავტორი ზმნისართს განიხილავს ზმნისწინთა და თანდებულთა ძირეული მასალის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით (შდრ. ქართ. ზე ზან. ჟი — სვან. ჟი...).

ნაშრომის კარდინალური საკითხია ზმნისართთა ბრუნების სისტემის განხილვა ქართველურ ენებში... კ. გაბუნიას აზრით, ზანურში ზმნისართის ბრუნებია: მიცემითი, ნათესაობითი, დაშორებითი და მიმართულებითი. სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში ზმნისართი არ გვხვდება [გაბუნია 1993, 87]. აქედან გამომდინარე მკვლევარი ასკვნის, რომ ზმნისართი, მორფოლოგიური თვალსაზრისით, სახელის ქვეჯგუფია (შდრ. „არსებითი სახელი“, „ზედსართავი სახელი“, „ნაცვალსახელი“), რომელსაც ბრუნების ნაკლები პარადიგმა აქვს [გაბუნია 1993, 187]. ვფიქრობთ, ავტორის თვალსაზრისი საკამათოა.

სივრცისა და დროის უნივერსალურ კატეგორიათა სპეციფიკური ასახვის თავისებურებებს ავტორი უთმობს მეხუთე თავს, მსჯელობს ენაში მათ ურთიერთკავშირზე [გაბუნია 1993, 112].

ამრიგად, სამეცნიერო ლიტერატურასა და ლექსიკონებში წარმოდგენილია ადგილისა და დროის ზმნისართები როგორც მასალობრივ, ასევე მათი ანალიზი (კრიტიკული თვალსაზრისით მათი შეფასება წარმოდგენილია სათანადო ადგილას — კონკრეტული საკითხების განხილვისას), მაგრამ სისრულის თვალსაზრისით, როგორც მასალა ისე ანალიზი არ არის სათანადო. ჩვენს ნაშრომში, არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის გათვალისწინებით, ადგილისა და დროის ზმნისართები წარმოდგენილია უფრო ვრცლად, ამასთან სათანადო ანალიზი არის შედარებით უფრო ამომწურავი; ხშირ შემთხვევაში თვალსაზრისი ამა თუ იმ საკითხზე განსხვავებულია.

ადგილის ზმნისართები

როგორც ცნობილია, შინაარსის მიხედვით ზმნისართების რამდენიმე ჯგუფი გამოიყოფა, კერძოდ, გვაქვს ადგილის, დროის, ვითარების, ზომა-ოდენობის, მიზეზისა და მიზნის ზმნისართები.

ნაშრომში ანალიზის საგანია ზმნისართთა ორი ჯგუფი — ადგილისა და დროისა: პირველ რიგში განვიხილავთ ადგილის ზმნისართებს. ადგილის ზმნისართი აღნიშნავს ადგილმდებარეობას, სადაც მოქმედება ხდება, ან გვიჩვენებს მიმართულებას, რომელიც აღებული აქვს მოქმედების სუბიექტს ან პირდაპირ ობიექტს [შანიძე 1953, 594].

მეგრულ-ლაზურში გამოიყოფა ადგილის ზმნისართთა ორი მორფოლოგიური ჯგუფი: პირველადი და წარმოქმნილი ზმნისართები. პირველი ნაკლები რაოდენობითაა და გამოყენებულია ახალ ზმნისართთა წარმოსაქმნელად. მეორე ჯგუფი, რომელიც წარმოქმნილ ზმნისართებს მოიცავს, გაცილებით ვრცელია. მასში შედის; 1. სპეციალური სუფიქსებით ნაწარმოები ზმნისართები, 2. ბრუნვის ნიშნით წარმოქმნილი ზმნისართები და 3. კომპოზიციის შედეგად მიღებული ზმნისართები.

§ 1. პირველადი ზმნისართები მეგრულ-ლაზურში. პირველად ზმნისართთა რაოდენობა, როგორც აღვნიშნეთ, მცირეა. მეგრულში გამოიყოფა შემდეგი ლექსემები:

ჟი || ჟიი „ზემოთ, ზევით“ (შდრ. ლაზ. **ჟი || ჟინ** „ზემოთ“)

მა **ჟიი** ჯაში ნოცველას ქომუასხუპი (ყიფ. 46, 15) „მე ზემოთ ხის ტოტს ჩამოვეყიდე“. ბოშიქ ქგდოსქიდ **ჟი...** (ხუბ. 152, 33) „ბიჭი დარჩა ზემოთ...“ **ჟი** ეშულებუ სხვენი-შა... (ხუბ. 152, 35) „ზემოთ სხვენზე ასულა...“

ქართულში ამ ზმნისართის ფონეტიკური შესატყვისია **ზე** [ფენრიხი, სარჯველაძე 2000, 220].

თუღო „ქვემოთ“, „ქვევით“ (მდრ. ლაზ. **თუდე** „ქვემოთ“).

...ღორონთემც გეგმურთუმუდეს **თუღო** (გულ. 40, 2) „ღმერთები ჩამოსულიყვნენ ძირს. ბეჰეტიქ ქედოსქიდ **თუღო** (ხუბ. 92, 12) „ბეჰედი დარჩა დაბლა“.

გ. როგავას მოსაზრებით, **თუდე** || **თუღო** ზმნისართული ფუძე თითქოს განკერძოებით დგას ზანურში. სათანადო ფუძე არ ჩანს ქართულსა და სვანურში. **თუღო** || **თუღო-ს** უ უცვლელია ზანურის კილოკავებში, რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ წინამავალი თანხმოვანი **თ** ისტორიულად უნდა მომდინარეობდეს **თგ** ლაბიალური კომპლექსისაგან: **თუღო**

← თვეღო ან ზან. **თუღო** || **თუდე** შეიძლება იყოს ქართული **ქვედა-ს** სახეცვლილი ზანური ვარიანტი: **თუღო**

← ***ქვადო** [როგავა 1962, 93].

სხვა ვარაუდით, მეგრული **თუ-ღო** („ქვემოთ“) და ლაზური **თუ-დე** („ქვემოთ“) ზმნისართები „კანონზომიერად უნდა შესატყვისებოდნენ ქართულ **თავ-და** — (თავდაღმა) ზმნიზელას“ [Климов 1998, 66].

ეშე || **იშე** „ზევით, ზემოთ“ (მდრ. ზმნისწ. **ეშა-** || **იშა-**)

ეშე ქგვარაგუქ... (ხუბ. 100, 25) „ზევით შევეჯახები“

ბორო დუს **ეშე** ზოკუნანია [ხალხ. სიბრძ. 128] „სულელ თავს აღმა პარსავენო“. ... ქაქოთ საგანი **ეშე** [ყიფშ. 288, 10] „...ისარი ზემოთ ისროლა“. **იშე** იშებზარხალე... [გულ. 18, 28, 8] „...ზევით ავზოხდი“. ათე სიმონკა ვამნობ-ძუდასიე, **იშე** მეურდე იცინია [ხუბ. 305, 7] „ეს სიმძიმე რომ არ მედოს, ზევით მივდიოდე იქნება“

ოშე 1. „ქვემოთ“ [ქაჭაია 2002. II, 459]

ღწრთ თე აბარწას თე ჩხოუქ სუმიშა დო **ოშე** ქაშე-ნჯირგ (ხუბ. 139, 24) „გამობრუნდა ამ აივანზე ეს ძროხა

სამჭერ და ქვევით გაწვა“. კოლონაშა უბაზუნ დო ოშე ქა-
შურგინუათუ (ყიფშ. 331, 20) „კოლოსათვის უსვრია და
ძირს გაუწვენია“.

2. „შიგნით“, „შუა ადგილას“ [ყიფშიძე 1994, 499,
ელიავე 1987, 258; ქაჩაია 2002. II, 459].

ათე წყარიშა ოშე მიშეველი (ყიფ. 499) „ამ წყალში
შუა ადგილას (ცენტრში) შევედი“. ლეტას ოშე ქაშაანთხ
[ქაჩაია 2002. II 459] „ტალახში შიგნით (შუა ადგილას)
ჩავარდა“.

გიმე || გგმე „ქვევით“

გეგმაზინდგ გიმე... (დან. 269, 36) „ჩამოსწია ძირს...“
იაკირი ქაცოთეს გიმე (სამუშ. II, 119, 42) „ქვევით ჩაუშვეს
ლუზა“. ეშე ცა დო გგმე დიხა „მალლა ცა და ქვემოთ მიწა“.

ეტიმოლოგიურად აღნიშნული ზმნისართი უკავშირდე-
ბა სვანურ გიმ ფუძეს, რაც ნიშნავს „მიწას“ [შანიძე 1953,
168-169; ვ. თოფურია 2002, 23; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000,
145].

ეკო || ეკე „მალლა“

ბაწარი ქალამცოთით დო გეკომცუნით ეკო (ხუბ. 98, 2)
„თოკი გადმომიგდეთ და ამომიყვანეთ ზევით“. სქანი ჩქვა
ქუმეუცოთი დო ეკო გეკაცოთია (ხუბ. 12, 12) „შენი ეშვი
გამოსდე და მალლა ამოაგდეო“ ეკე ფერდიშა ქაშადინ...
(გულ. 269, 373) „აღმა ფერდს შეერიე...“

დიკო || დიკე || დგკე „ქვემოთ, დაბლა“ (შდრ.
ზმნისწ. დიკო-)

დიკო ენილ თხორილშა „დაბლა თხრილში ჩავიდა“.
ათე კოჩიში დიკი წყარი ართი ყინტი ვემურს (ხუბ. 56, 11)
„ამ კაცის იქით (ქვემოთ) წყალი ერთი წვეთიც არ მიდის“.
დგკე ნგმ მინჰუაფუთგ „ქვემოთკენ ნუ მიიჩქარით“.

ელე 1. აღმა; აღმაცრივ [ქაჩაია 2001, I, 550] (შდრ. ზმნისწ. ელა-).

სუმ ტორონჯი ქამიხვადუ **ელე** დოურზიალე, ცაშა ქოვოფურინე (გულ. 13, 16, 10) „სამი მტრედი შემხვდა, აღმა შევაბზრიალე, ცაში ავაფრინე“.

2. „გალმა“, „იქითა მხარე“ (შდრ. **ელე-მოლე** „გალმა-გამოლმა“).

ელე ქომიწონებუნდა, მელეხიშე გამგნოვჩურუ (ყიფშ. 339, 3) „გამოლმა რომ მეგულეობდე, გალმიდან გადმოვცურავ“. მიშუნი, **ელე** ალულუუ [ქაჩაია 2002, II, 550] „რომ მიდიოდა, გვერდით აუარა“

გილე || **გელე** „დაბლა, დაღმა: გვერდით აღმაცრივ“ [ქაჩაია 2001, I, 301, 339].

სუა **გილე** ქიგლეფორუ (ყიფ. 375, 9) „ფრთა დაბლა ჩამოიფარა“. **ელე-გელე** გილურს „აღმა-დაღმა (კოქლობით) დაღის“. (შდრ. ელა-გელა „აღმა-დაღმა“).

ოლე „გვერდით“

ღიარას სოდე მოჰყუდუ დახუნუათგნ, თექ **ოლე** ქუ-დომოხუნეთ, გიჩქუდანი (ხუბ. 18, 32) „ქორწილში სადაც პატარძალი დასვან, იქ (იმის) გვერდით დამსვით, იცოდეთ“. **ოლე** ქალუდობოდგ ბეგოს (ხუბ. 103, 24) „...გვერდით მოუჯდა ბეგოს“. ბუა **ოლე** მეურცუ (ყიფშ. 261, 16) „მზე გვერდით (დაბლა) მიდის“. (შდრ. **ოლე-კეტი** ხელ-ჯოხი [ყიფშიძე 1994, 458] ზედმიწ. „გვერდითი ჯოხი“).

ოლეს ეძახოდნენ ღომის თავთავების საშრობ ლასტს, რომელიც თხილის წნელებისაგან იყო დაწნული... [ქარაია 1997; ქაჩაია 2001, I, 433].

გვთე || **გითე** „ქვევიდან, ქვედა მხრით, ქვემორე“ [ქაჩაია 2001, I, 325] (შდრ. **გითო-**).

გაგთიღგ **გვთე** დო ოძირაფ ადგილს ქიგედუ „გამოიტანა (შიგნით) ქვევიდან გარეთ და საჩინო ალაგას დადო“.

გეგმატოთ გითე [ქაჯაია 2001, I, 325] „გამოაგდო ქვედა მხრიდან გარეთ“: შდრ. გოთე „სწორი, ვაკე და ნათელი ადგილი“ [ელიავე 1987, 93].

გიშე || გუშე || გგშე „შიგნიდან გარეთ“; „შუა ადგილიდან გარეთ“

გიშე მიდართე „წავიდა (შუა ადგილიდან) გარეთ (ღია ადგილისკენ)“. **გგშე** რე შაყარუა „ცენტრისკენ არის თავშეყრა“.

გინი || გინიი || გინო „გალმა; იქითა მხარეს; გადაღმა“ „იქით“ [ყიფშიძე 1994, 421; ქაჯაია 2001, I, 349]; (შდრ. ზმნისწ. **გინო-**)

სქანიჯგურა მოშაირე, **გინი** ქომიბარტყუაფუ (გულ. 237, 22) „შენისთანა მოშაირე იქით გადამიგდია“. თიში შუქიქ ე ბოში ოზეში **გინო** გაგენაცოთე (ყიფშ. 231, 4) „იმის შუქმა ეს ბიჭი ეზოს იქით მხარეს გადააგდო“. ეირი ვერსის **გინი** ქოლგ (გულ. 219, 326) „ორი ვერსის იქით გადავარდა“. ნოსალეფს გოჯოგუენ დო **გინო** რობუშა ქუურაგუაფუნა (ყიფშ. 42, 9) „რძლებს შესძულებიათ და გაღმა ხევში გადაუგდიათ“. ბრელი უთმინუ ნოსას დო ბოლოს **გინიი** ქაახუნუ [ქაჯაია 2001, I, 348] „ბევრი უთმინა რძალს და ბოლოს იქით მხარეს (კი) დააჯინა (გაუშვა)“

მინი || მინე „იქით, შიგნით სიღრმეში“ (შდრ. ზმნისწ. **მინო-**)

მინიილე **მინი** ხენწგფეში ოზეშა (ყიფშ. 283, 28) „...ხელმწიფის ეზოში შიგნით შევიდა“. ტყაბარუას სი ღეეთხი, **მინი** ვე მნორთინუაფუ (ყიფშ. 331, 24) „გატყავებას მოეშვი, შიგნით ვერ გადაუბრუნებია“.

აღნიშნული ზმნისართი გვხვდება ვითარებითის ფუნქციითაც (იხ. ქვემოთ).

დინი, დინო „შიგნით, შიგ“ [ყიფშიძე 1994, 431; ქაჯა-
ია 2002, I, 468] (შდრ. ზმნისწ. **დინო-**)

ქიღნაგოთეს დიდი ქუა **დინი** (ხუბ. 3, 8) „ჩააგდეს
დიდი ქვა შიგნით“ ათე ჟირი ჳიმაღლეჟ გაწარი **დინი** ქიღ-
ნაგოთეს (ხუბ. 6) „ამ ორმა ძმამ ბაწარი შიგნით ჩააგდეს“.

როცა აღნიშნული ზმნისართი რთული სიტყვის შემად-
გენელი ნაწილია, თავკიდურ თანხმოვნის გარეშე გვექნება
(ღ-ს):

დუდინი (← დუდდინი...) „თავდაღმა“, „პირქვე“ (იხ.
ქვემოთ).

მითი || **მითო** „შიგნით, შიგ სიღრმეში, სიღრუეში“
[ქაჯაია 2002, II, 264-265] (შდრ. ზმნისწ. **მითო-**)

წუთიშ მამალას **მითე** გემშაქენჩგ „წუთში (წუთის
სისწრაფეში) შიგნით შევარდა“. მითილუ **მითო** [ქაჯაია
2002. II 265] „შევიდა შიგ, სიღრმეში“

მიზე || **მიზეე** „შიგ, შიგნით“; „შიგ შუა ადგილისკენ;
სიღრმეში“ [ქაჯაია 2002. II, 287, ყიფშიძე 1994, 485]

ჟირ საათი **მიზე** იღია... (ხუბ. 216, 33) „ორი საათი
შიგნით (სიღრმისკენ) იარეო“. ათე წყარიშა **მიზეე** ქიმიშა-
მიბოგი (ცაგ. 245, 13) „ამ წყალში (მდინარეში) შიგნით გა-
მიღე ხიდიო“.

მიკი || **მიკე** „იქით, მიღმა“ [ყიფშიძე 1994, 484; ქაჯა-
ია 2002. II, 267] (შდრ. ზმნისწ. **მიკო-**)

...ბოშიქ ... მუკურთ კისერს დო **მიკი** გამკუტახუ
(ხუბ. 11,15). „...ბიჳმა მიუბრუნა კისერი და იქით გაუტე-
ხა“. ხოლო ულა იბსხუნეთ **მიკე**, იშო, გვალეფიშა (სამუშ.,
I, 111) „ჳიღევ წასვლა ვარჩიეთ მიღმა, იქით, მთებისაკენ
(შდრ. მუკე „ირგვლივ“).

წიმი || წამე || წამიი || წამიი „წინ“, „შემდეგ“ [ქაჯა-
ია 2002. III, 415].

„მერე, შემდეგ“ [ყიფშიძე 1994, 583] (შდრ. ზმნისწ.
წამო-) (იხ. ქვემოთ).

რაშიქ ქეშადგ ბოგას კუჩხინ, მეტი **წგმი** ვა დიქანცუ
(ხუბ. 184, 6) „რაშმა ხიდზე ფეხი შედგა, მაგრამ წინ არ
წაიწია“... ზურა **წგმი** მიიქანჩგ (ყიფშ. 146, 20) „...ზურა
წინ მიიწევს“. იღუ ე ბოშიქ **წიმი** ნი, მაჟირა კარქ ქუდობ-
ვალუ (ხუბ. 18) „რომ წავიდა ეს ბიჭი წინ, მეორე კარი და-
უხვდა“. წგმაჟინგ **წიმიი** ღო ქოძირგ (ყიფშ. 217, 11) „წინ
გაიხედა და დაინახა...“

კინი || კგნი || კინიი || კგნიი „უკან“ (შდრ. **კინი ||
კინე...** „ისევ“, „აქლავ“; შდრ. **კინო-**) (იხ. ქვემოთ).

ქიკნოსქიდგ **კგნი** „ჩამორჩა უკან“. მეურცუ მეღეჟე ღო
კინი იჟინე (ყიფშ. 294, 8) ქიგიაშქუ ქოჩორაქ რაშის მართახი
ღო **კინი** ქელასხაბუ (ყიფშ., 301, 30) „ქოჩორამ რაშს მათრა-
ხი გადაჰკრა და უკან გადმოხტა“. (გამოცანა) მეურს წგმიი,
იჟინე **კგნიი** (ყიფშ. 386, 21) „მიღის წინ, იყურება უკან“
(რქები).

როგორც ვნახეთ, აღნიშნული ზმნისართები ზმნისწი-
ნებთან საერთო მასალას ავლენენ და სემანტიკურადაც
მსგავსნი არიან. მაგალითები:

გვერშაბიქ **ეშელ** ლეხიში ქვარაშე (ყიფშ., 215, 25)
„გველშაბი ამოვიდა ავადმყოფის მუცლიდან“. ლეშიქ **კი-
ნოლ** „ლეში უკან მობრუნდა (ყიფშ. 215, 2) **გიშელ** ართი
დიდი მინდორიშა (ყიფშ. 217, 10) „გამოვიდა ერთ დიდ მინ-
დორზე“. წგმიჟინგ ღო ქოძირგ (ყიფშ. 217, 11) „წინ გაიხედა
და ნახა“. ღგკიილესგ ართი წყარპიცე (ყიფშ. 219, 9) „ჩა-
ვიდნენ ერთი წყლის ნაპირზე“... **მიშეელ**ესგ ართი დიდი
ულაბნო ტყაშა (ყიფშ. 222, 24) „...შევიდნენ ერთ დიდ ტყე-
ში“. **მინილ** სიღე ორდგნი თექი... (ყიფშ. 237, 12) „შევი-
და სადაც იყო იქ“. მუძუ ხვალე **გიშელ**ასგ გოლაშე (ყიფშ.

261, 15) „თვითონ მარტო ჩამოვიდეს მთიდან“ გინილგ არ-
თი გვალა... (ყიფშ. 278, 21) „ერთი მთა გადაიარა...“

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ თანდებუ-
ლები და ზმნისწინები ზმნისართების სახელური და ფუძე-
ნები ცვეთის შედეგად ჩანან მიღებულნი [მარტიროსოვი
1956, 39]. ისინი ორი გზით წარმომდგარან: ერთი მხრივ
ზმნისართი მიუერთდა ზმნას და ზმნისწინად იქცა, ხოლო,
მეორე მხრივ, სახელს მიეკედლა და, ამგვარად, თანდებუ-
ლად მოგვევლინა [მარტიროსოვი 1956, 40; მარტიროსოვი
1953, 74; ირ. ვეშაბიძე 1963, 89, 95-102].

ზემოთ ჩამოთვლილი ზმნისართები თანდებულის ფუნ-
ქციასაც აღვილად ითავსებენ, მაგალითად:

ნასუმორიშ ეშეე ვე იასხაპუ (ყიფშ. 249, 19) „...მესა-
მელზე ზემოთ ვერ ახტა“ ცუდეში წიმი გეძუდუ, ქვერსემი
მოჰკირილი ჰყონი „სახლის წინ ეგდო ვეებერთელა მოჰრი-
ლი მუხა“. ათე კოჩიში დიკი წყარი ართი ყინტი ვემურს
(ზუბ., 56,) „ამ კაცის იქით (ქვევით) წყალი ერთი წვეთიც
არ მიდის“.

ლაზურში პირველადი ზმნისართები მცირერიცხოვანია.

ჟი || ჟინ „ზევით, ზემოთ, ზემოდან“ [Mapp 1910, 180]

ჟი ეჟარჩათულე ჰომეჟორ ჩუ (ასათ., 197, 23) „ზე-
მოდან ზეწარი გადაათარა“. ჟინ ონჯირე ჰონორჩუ დო ჰო-
დინჯიუ (კარტ. IV, 98, 16) „ზემოთ საწოლი დააგო და და-
იძინა“ ...იწიწკედლუში ჟინ გელახენ (კარტ. I, 151, 42)
„...რომ აიხედა, ზემოთ ზის“. ჟინ გეხედუ დო აშო იქიპ-
ტუ... (ჩიქ. I, 40, 15) „ზევით იჯდა და ასე აკეთებდა...“

თუდე „ქვევით, ქვემოთ“ [Mapp 1910, 148].

...კაკალი მენკანს თუდე (კარტ. II, 141, 9) „კაკალი
ცვივა (იყრება) ქვემოთ“. ...დიცხირონი ხამი... თუდე ჰომე-
შადუ... (ჩიქ. II, 16, 5) „...სისხლიანი დანა... ქვემოთ და-
დო...“. ჟინ ცა დო თუდე დიხა... (კარტ. IV, 275, 20) „ზე-

მოდ ცა და ქვემოთ მიწა...”

მეგრულში დადასტურებული ზმნისართები **ეშე... გი-
მე... ეკი... დიკი...** და ა. შ. ლაზურში არ გვხვდება. მათ
მოვალეობას ზმნისწინები ასრულებენ (იხ. ქვემოთ).

შინაარსის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, მეგრულის შე-
საბამის ფორმებად ლაზურში შეიძლება დავასახელოთ
ზმნისართები, რომლებიც პირველადები ვერ იქნებიან:

ემთი „აღმა, აღმართი“ [Mapp 1910, 142]. ემ + თი.

ია კალთაში ეინის **ემთი** ოჭართანუშენი დულუციგა-
ფან (ჩიქ. I, 149, 25) „...იმ გოდრის ზემო ნაწილს გასაფარ-
თოებლად ჩაურქობენ“. **ემთი** ელავაყონი... (ასათ. 112, 64,
3) „აღმართს აყყევი...“ ჩქიმი ოხოი **ემთის** დგინ (ასათ. 112,
64, 3) „ჩემი სახლი აღმართზე დგას“.

გემთი „დაღმა, დაღმართი“ [Mapp 1910, 134] (შდრ.
მეგრ. გიმე, „ქვემოთ“).

ჰაშო **გემთი** გელილუ (ელ. 15, 33) „ასე დაღმა ჩავი-
და...“ ჰაქოლე **გემთი** რენ... (ჩიქ. II, 2, 13) „აქეთ დაღმარ-
თია...“

§ 2. წარმოქმნილი ზმნისართები. თუ ძირეული
ზმნისართები მეგრულ-ლაზურში მცირეა, წარმოქმნილი
ზმნისართები მრავალრიცხოვანია. როგორც ზემოთ აღვნიშ-
ნეთ, ზმნისართთა წარმოება ხდება აფიქსების საშუალებით,
ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმაში სახელის გაქვეავებითა და
კომპოზიციით.

§ 2.1. სუფიქსური წარმოება. მეგრულში პირვე-
ლად ზმნისართებზე -**ლე**, -**დო** (ზოგჯერ შერწყმულად ერთ-
მანეთის გვერდითაც გვხვდება ეს სუფიქსები: -**დოლე**, შდრ.
ლაზური -**ლე(ნ)დო**) სუფიქსების დართვით იწარმოება შემ-
დეგი სიტყვები:

უილე „ზემოთ“ [ქარაია 1997, 114] (შდრ. იმერ., რაქ.,
ლეჩხ. **ზერე** „ზევით, ზემოთ“) [დლონტი 1984, 231].

ჟილე ეკორთ გოლაშა „ზემოთ მთაში ავიდა“. **ჟილე** რენა არძა უღირი „ყველა ზემოთ არის წასული“

ჟიმოლე, **ჟილოლე** „ზემოთ“, „ზემო მხარეს“ (შდრ. **ზერელე** „ცოტა ზემოთკენ“ [შარაშიძე 1938]).

ჟიმოლე მიკახორანა [ქაჩაია 2002. II, 500] „ზემო მხარეს სახლობენ...“ **ჟიმოლე** მოლურთუ თითო მახიორე-შეთ [სამუშია III, 54] „ზემოთ წამოვალთ თითო მახიორიშედ“. **ჟილოლე** დოსქიდუ ჰიჰეჰ... „ზემო მხარეს დარჩა ცოტა...“

ჟილო „ზევით; ზემოთ“

ჟილო სუმი დუდი ულუდუ [ქაჩაია 2002. II, 499] „ზემოთ სამი თავი ჰქონდა“. **ჟილო** მულახე ცუდეს „ზემოთ სახლში ზის“

ლო სუფიქსის განუსაზღვრელ ნაცვალსახელზე (შხვა „სხვა“) დართვით ვილებთ ადგილის ზმნისართს:

შხვალო (შდრ. შხვა „სხვა“) „სხვაგან“

უკულ **შხვალო** დუუჰყაფუნა ხირუა (ყიფშ. 216, 5) „შემდეგ სხვაგან დაუწყიათ ქურდობა“.

თუდოლე „ქვემოთ, ქვემო მხარეს“

ე წყარს **თუდოლე** გერეფ ჰოფუნა დო ჰკომუნა ხორცის (დან. 286, 1) „ამ მდინარეში, ძირს მგლები იჭერენ და ჰამენ ხორცს“. ...**თუდოლე**, კაკაბიჯგურა წყარი გითმურსუნი, თინა ორკოლით ჰიმილი (ხუბ. 8, 10) „...ქვემო მხარეს ანკარა წყალი რომ გამოდის, ის დოჰით მოიტანე“.

წოხოლე / **წოხლე** / **წოხგლე** + **ო-** პრეფიქსი.

ოწოხოლე / **ოწოხგლე** / **ოწოხლე** „წინ, წინათ, ადრე“ (იხ. ქვემოთ).

წოხოლე მეურცე უნჩაში ძლაბი (დან. 72, 17) „წინ მიდის უფროსი გოგო“. ანწი სქანი საქმე **წოხოლე** რენია (ხუბ. 71, 14) „აწი შენი საქმე წინ არისო“. ხენწგფემ **წოხგლე** გაჩენდგ (ხუბ. 111, 15) „ხელმწიფის წინ გაჩერდა“ **ოწოხოლე** ცუდე რე დო უკახალე ოკარიე (გუდ. 235, 10) „წინ სახლია და უკან საქათმე“.

**უკახალე / უკახლე / უკოხგლე / უკოხ(ო)ლე /
ოკოხოლე „უკან“.** „უკანა მხარეს“ (შდრ. ლაზ. **ოკაჩხე ||
უკაჩხე...** „უკნიდან, შემდეგ“)

უნდებელი კოჩიშა ვართი **წოხოლე** აწიყუნინე დო
ვართი **უკახალე** ეკიყუნინენია (დან. 445, №503) „უნდობ
კაცს ვერც წინ გაუძღვები და ვერც უკან გაჰყვებიო“ მუ
უკოხგლე მეურსგ (ხუბ., 268, 4). „თვითონ უკან მიდის“
ოკოხოლე გეთხოზაფუდესკო... (დან. 214, 20) „უკან უნდა
დადევნებოდნენ“.

გალე „გარეთ“ (შდრ. გარე „გარეთ“... [ჩუბინაშვილი
1961])

...გიმილგ **გალე** (ყიფშ. 232, 20) „გავიდა გარეთ...“
გალე... ქაშქვილი დო ქასაგანი ქიმკოჰყორდგ (ხუბ. 101, 29)
„გარეთ მშვილდისარი დამავიწყდა („მიმავიწყდა“)

მელე || მედე „გალმა“

...ქაყოთ **მელე „გალმა ისროლა“** **მელე რე ჩე ხენწიფე**
(ყიფშ. 293, 17) **გალმა** არის თეთრი ხელმწიფე.

მოლე || მოდე „გამოლმა“

ენა **მოლე** გაგმანწყუ... (ხუბ. 119, 1) „ეს გამოლმა
გამოაწყო...“

დინახალე / დინოხ(ო)ლე / დგნახლე / დგნოხგლე
„შიგნით, შიგ სიღრმეში“ (შდრ. **დინი || დინო „შიგ, შიგ-
ნით“** იხ. ზემოთ).

დინოხოლე მილაჯანუნია ართი ჯგირი ძლაბი (ხუბ.,
134, 3) „შიგნით ერთ კარგ გოგოს სძინავსო“. ღირეკგ **დი-
ნახალე** (ხუბ., 131, 15) „ღაირეკა შიგნით...“ **დინოხლე** აკა-
ბუცხა უთანხმოებას ვა ნოღე არდგილი [ქაჩაია 2001. I, 472]
„შიგნით პაწაწინა უთანხმოებას არ ჰქონია ადგილი“.

ამ მნიშვნელობით, ოღონდ ცოტაოდენი ნიუანსური
სხვაობით, კიდეც რამდენიმე ზმნისართი დასტურდება მეგ-
რულში:

მითახალე / მითოხოლე (შდრ. **მითე / მითო „შიგ“**).

...თოლიში დოვალაფაზგმა ხანც ტყას **მითახალე** გორ-

ჩქინდგ (ყიფშ. 283, 28) „...თვალის დაბამბამებაში ტყის შიგნით გაჩნდა“. მითიჯინუ მითახალე დო მუთუნ ვაძირუ [ქაჯაია 2002, II, 264] „შეიხელა შიგნით და ვერაფერი ვერ ნახა“.

მინახლე / მინახგლე, მინახალე / მილახალე (შდრ.

მინი „იქით“, „შიგნით“; მილახალე — მინახალე: ლ — ნ; (შდრ. მულახალე „შიგნით“).

მინილუ მილახალე დო გიიჯინ-მიიჯინუ [ქაჯაია 2002. II, 277] „შევიდა შიგნით და გაიხელ-გამოიხელა“ **მინახალე** გემნორთი დო ეთექ გეძუ „შიგნით შედი და იქ დევს“

მიშახალე (შდრ. მიშე „შიგ“) „შიგნით“

დოქუ ძლბიქ ბალიში, მიშახალე თე ძვალი ქიმშადუ (ზუბ. 13, 27) „შეკერა გოგომ ბალიში და შიგ ეს ძვალი ჩადო“.

აღნიშნული ზმნისართები და სხვა დანარჩენებიც, რომლებიც სათანადო ზმნისწინების იდენტურ მასალას წარმოგვიდგენენ, -ლე სუფიქსის გარეშეც გამოიყენებიან — ოდენ -ხ ბოლოსართით:

დინოხ(ო)გ „შიგ, შიგნით“ (შდრ. დინი || დინო „შიგ“)

დინოხ ვენმაცონინესგ „შიგ ვერ შევიყვანეთ“

დიკოხგ / დიკოხო / დიკოხუ / ღგკოხგ (შდრ. დიკი || დიკე „დაბლა, ქვემოთ, დაღმა“

დიკოხო ცხოვრენს [ქაჯაია 2001, I, 465] „დაბლა, ქვევით ცხოვრობს“ **დიკოხგ** წყარპიჯიშა გალართუ „დაღმა წყლის პირას ჩავიდა“.

ამ ფუძიდანაა ნაწარმოები არსებითი სახელი **დიკოხონი** || **დიკოხოხონა** „დაღმართი“, კნინობითი ფორმით — **დიკოხოხონია** „პატარა დაღმართი“ [ქაჯაია 2001. I, 465] (შდრ. ეკოხოხონი „აღმართი“).

ეკოხოხონს **დიკოხოხონი** მოცუენსია (ხალხ. სიბრძ. 42) „აღმართს დაღმართი მოსდევსო“ ეკოხოხონს ეკირული, **დიკოხოხონს** დიკირული (ხალხ. სიბრძ. 42) „აღმართი ამოირბინე, დაღმართი ჩამოირბინე“

მიშახ (შდრ. მიშე „შიგ“) „შიგ“ [ქაჯაია 2002. II, 287]

მინოხ, მინოხო/გ (შდრ. მინი „იქით“) „იქით, იქით შხარეს“.

ოშ გვალაშ მინოხგ ართი კოჩი ცხოვრენდგ „ასი მთის იქით ერთი კაცი ცხოვრობდა“.

ელახ(გ) „ზემო“ [ქარაია 1997,] **ელახგ** || **ელახუ** „აღმოსავლეთი“ [ყიფშ. 1994, 435] (შდრ. **გელახ** (გილე || **გელე** „ქვემოთ, აღმაცრივი“, „დასავლეთი“

ეკოხო (შდრ. ეკი „ზემოთ, ზემო მხარეს“)

ეკოხო რე ულირგ „ზევით არის წასული...“

ამავე ფუძისაგან იწარმოება არსებითი სახელი **ეკოხონი**, **იკოხო** [ყიფშ. 1994, 435; ქაჩაია 2001. I, 540] „აღმართი“

უბედურ კოც ქუა **ეკოხო**ც მააქიშუანც (ყიფშ. 381, 24) „უბედურ კაცს ქვა აღმართზე მოეწვეაო“

გინოხ(გ) (შდრ. **გინი** || **გინი** „გაღმა“, „იქითა მხარეს“) „გაღმა, გადაღმა, იმ მხარეს, იქით“ [ქაჩაია 2001. I, 359]. თიშ **გინოხ** მეულა [ელიავა 1987, 88] „იმის იქით გადაღმა მიდიან“ ვითოჟირი გოლაშ **გინოხგ**... (ცაგ. 18,7). „თორმეტი მთის იქით“ მეგრულის ზუგდ. სამურზაყ. და სენაკურ კილოკავებში ი/უ/გ ხმოვანთა მონაცვლეობა კილოკავთა შედეგი უნდა იყოს. ზუსტი არეალის დადგენა ჭირს. თუმცა ერთი შეიძლება ითქვას, კილოკავის გავრცელების შიდა არეალებში, ბუნებრივია, უფრო მეტი ერთგვაროვნება გვექნება. აქ ასე ვთქვათ, უფრო წმინდად არის შენახული კილოკავური თავისებურება.

„წინ — უკან“ ოპოზიციის ამსახველი ზმნისართები **წიმო**... და **კინო**... როცა -ხ(გ) ბოლოსართს დაირთავენ, კონტექსტში მხოლოდ დროითი მიმართებების აღსანიშნავად გვევლინებიან (იხ. ქვემოთ).

მეგრულის **ლე- დე-** || **დო-** სუფიქსებს ლაზურში ემატება -ნ-.

ჟილე || **ჰილე** „ზემოთ“ [Mapp 1910, 180].

ჰაქოლენ **ჟილე** ულუტაში, არ ქდოი რენ დალიკალა (კარტ. III, 176, 38) „აქეთკენ ზემოთ რომ წახვალ, ერთი სოფელია მდინარესთან“. მა **ჰილე**, ელებულურ დო მქეშუმ (კარტ. IV, 183, 28) „მე ზემოთ (ვარ), ჩავირბენ და ვმწყემსავ“.

ჟილენდო / ჟინდოლე / ჟინდოლენ „ზემოთ, ზემოდან, ზემოთკენ“.

არ მკიაფუქ **ჟილენდო** წინწუფს (კარტ. III, 140, 20) „ერთი ტურა ზემოთკენ იყურება“. ჰემუს **ჟინდოლე** მაკარინა დობლუ... (ელ. 57, 18) „იმას ზემოდან მაკარონი დააყარა...“ ...**ჟინდოლენ** კულანიქ თოკი გდონქუ (კარტ., IV; 12, 18) „...ზემოდან გოგონამ თოკი დაუშვა („მიაწვდინა“) **ჟინდოლე** (კარტ. II, 228, 20) „ზემოთკენ“.

ჟინდო || ჭინდო „ზემოთ“, „ზემოდან“

სალათას **ჭინდო**... ქოგოდოლეს (კარტ. IV, 206, 20) „სალათს ზემოდან... დააყარეს“.

თუდენ || თუდელე || თუდენდო(ნ) || თუდენილო „ქვემოთ, ქვემოდან, ქვემოთკენ“

თუდენთი ბაშქა ილუხენ კოჩი... (კარტ. IV, 57, 30) „ქვემოთაც სხვა კაცი უზის...“ **თუდელე** დაჩხუი უგზაა... (კარტ. IV, 167, 35) „ქვემოთ ცეცხლი უნთია...“ მსქიბუს ნა გური ვა უღუტუ დო **თუდენდო** დიბღეტუ... (კარტ. III, 38, 19) „წისქვილს გული რომ არ ჰქონდა და ქვემოთ იყრებოდა“. ექ **თუდენდონ** თავანიშაკადარ არ დარი გელობუტუ (ჩიქ. I, 60, 21) „იქ ქვემოდან ქერამდე სარკე ეკიდა“ **თუდენილო** საშეხი მუშიქ ქოდირუ (ჩიქ. II, 20, 20) „ქვემოდან პატრონმა მისმა ნახა...“.

გალე / გალენდო / გალენდონ „გარეთ“, „გარედან“

კარავიშე მატროსეფე **გალე** ტეს (ჩიქ. 16, 38) „გემიდან მეზღვაურები გარეთ გავიდნენ“ **გალენდო** ქოჯელახედლუ... (კარტ. II, 222, 3) „გარეთ დაჯდა...“ **გალენდო** უღარღალს... (კარტ. IV, 81, 15) „...გარედან ეუბნება“. ემ ვახთის **გალენდონ** ნეკნას ნუტანკუ (კარტ. IV, 11, 18) „იმ დროს გარედან კარზე დააკაკუნა“.

წალე / წალენდო „ქვემოთ, ქვემოთკენ“

წალე მზოლა, ეილე კადუნა (კარტ. IV, 28, 28) „ქვევით ზღვა, ზევით კლდეები“. არ მკიფუქ ეილენდო წინ-წუფს დო მაჟვანიქ **წალენდო** (კარტ. III, 140, 21) „ერთი ტურა ზემოდან იყურება, მეორე — ქვემოდან“. მუდღინიშ ოხორ **წალენდო** დოლოდგინ (კარტ. IV, 97, 28). „მუილი-ნის სახლი ქვემოთკენ დგას...“

მელე / მელენდო „გალმა, გაღმით, გაღმიდან“

ლომან **მელე** მეკაფთამინტუ (ჩიქ., II, 94, 24) „გუშინ გაღმა წავიდოდი („გავივლიდი“). მენდიწკედუმქულე **მელენდო** ვალუმს (კარტ. III, 166, 2) „რომ გაიხედა გაღმა ელავდა“. **მელენდო** გზა ნა ყვეს... (კარტ. IV, 50, 11) „გაღმით გზა რომ იპოვეს... („გააკეთეს“).

მოლე / მოლენდო „გამოღმა“, გამოღმით / გამოღმიდან“

სი მელე დო მა **მოლე**... (კარტ. III, 43, 5) „შენ გაღმა და მე გამოღმა“. ლალიშ მელე — სარფულეფე, **მოლე** — მაკრიალურეფე (ჩიქ. II, 21, 31) „დეღეს გაღმა — სარფელები, გამოღმა — მაკრიალელები“. ართეფეთი **მოლენდო** ცადუმან (კარტ. 329, 10) „ერთნი გამოღმა ელოდებიან“.

წოხოლე / წოხოლენდო „წინ, წინიდან“ (იხ. ქვემოთ)

წოხლე ნულუნ... ისმაილი დო ოხორჯა-მუში (კარტ., IV, 43, 38) „წინ მიდიან... ისმაილი და მისი ცოლი“... კაი გააეფე გუწუდუმელან **წოხლე** (კარტ., III, 1952) „ჰარგ საკმელებს უდგამენ წინ...“ მემეტი **წოხლე** ჟაწუდგითუ კულანის (კარტ., III, 78, 17) „მემედი წინ დაუდგა გოგოს“. ჰემ კოჩის არ კაპულას არ **წოხლენდო** ბენგი უღუტუ (ჟღ. 35, 3) „იმ კაცს ერთი ხალი ზურგზე, ერთი კი წინ ჰქონდა“. მოჟამფინალე — ხვალა **წოხლენდო** [ასათ. 172, 59] „მოსაფარებელი მხოლოდ წინიდან“

-ზე სუფიქსი ლაზურში დაერთვის შემდეგ ზმნისართებს:

დოლოხე / დოლოხენდო(ნ) „შიგნით, შიგნიდან“.

გონწყუ, ქამახთუ **დოლოხე** (ჩიქ. II, 34, 34) „გაალო, შევიდა შიგნით“. კაფლანიქ **დოლოხენდო** უჯოხოფს... (კარტ. IV, 81, 16) „კაფლანი შიგნიდან ეძახის“. **დოლოხენდონ** არ სესი შიგნუ... (ჩიქ., I, 47, 24) „შიგნიდან ერთი ხმა გაიგონა...“

უკაჩხე || უკვაჩხე || უკაშხე / ოკაჩხელე / ოკაჩხენდონ / უკაშქენდო „უკან, უკნიდან“ (იხ. ქვემოთ).

უკვაჩხე გზა ...ვა ენდა... (კარტ. IV, 81, 21) „უკან გზა... არ არისო“. **უკაშხე** მანთხოზეჲ ზორიშა... (კარტ. IV, 175, 36) „უკან დაედევნა ძალით“ დიმონი **ოკაჩხენდონ** უღუნ (ასათ. 115, 106) „დიმონი უკნიდან აქვს“ არქადაში ჩქიმი **ოკაჩხელე** მუჰო დობოხუნა (ჟლ. 104, 3) „ამხანაგი ჩემს უკან როგორ დავსვა“. **უკაშქენდო** ეკაქიშეს... (დიუ-მეზ. 104, 57) „...უკან გაეკიდნენ“

„წოხლე“ და **„უკაჩხე“** ფორმების პარალელურად ლაზურში გამოიყენება სპარსული წარმოშობის სიტყვები, რომლებიც ლაზურში თურქულის გზით უნდა იყოს შესული. ესენია:

ოღინე || ოგინე / ოღინდე „წინ“ (იხ., აგრეთვე, ქვემოთ).

მუჰ იდუ დო **ოღინე** ქოგოწანჯლონუ (კარტ. III, 177, 21) „თვითონ წავიდა და წინ წარუძღვა“ ქოდოხედუ ოდაჩხუეშ **ოღინე** (კარტ. IV, 137, 22) „დაჯდა ცეცხლის წინ“. ეშელი **ოგინე**, სი ჯერინდე (კარტ. II, 222, 8) „ვირი წინ, შენ უკან“

გე(რ)ი / ჯერი / გე(რ)იდე გერინდე „უკან“

დელიკანეფე ბოში-ბოში **გერი** გუიქთეს (ჩიქ. I, 30, 26) „ყმაწვილები ცარიელ-ტარიელნი უკან დაბრუნდნენ“. ვა მაკვათეს, ლიმჯიში **გეი** იგზალეს (კარტ. IV, 47, 9) „ვერ მოჰრეს, სალამოს უკან წამოვიდნენ“ ჟურ თანე **ჯერი** ქოდოსქიდუ (კარტ. II, 222, 9) „ორი უკან დარჩა“ აჩქვა გუინწკედუში, **გეიდე** ბეეფე ქოძიელენ (კარტ. IV, 67, 31) „კიდევ რომ გაიხედა, უკან ბავშვებს უნახავთ“.

ამ ჯგუფის ზმნისართები თავისუფლად ითავსებენ თანდებულის ფუნქციასაც, რაც მეგრულისთვისაც ბუნებრივია და არც ქართულისთვის არის უცხო. სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთ ზმნისართებს „ზმნისართულ თანდებულებს“ უწოდებენ [მარტიროსოვი 1946, 238]. ზმნისართი, რომელიც ერთ შემთხვევაში დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონე სიტყვის სტატუსით გამოდის წინადადებაში, ზოგჯერ მიეკედლება სახელის გარკვეული ბრუნვის ფორმას და თანდებულის მსგავსად იქცევა [გაბუნია 1988, 103]. ზმნისართები თანდებულის ფუნქციით მეგრულ-ლაზურში, ქართულის მსგავსად, გვხვდება მიცემითთან და ნათესაობითთან: **რაკანის ჟინ** ქეხთუში, ქოძირუ მალარა [კარტ. III, 171, 9] „გორაკზე ზემოთ რომ ავიდა ნახა ბელელი“. **ქვას თუდე** ჰომეშადუ [კარტ. III, 144, 1] „ქვას ქვემოდან ჩადო“ ნათესაობით ბრუნვასთან ხმარებული ზმნისართები გაცილებით მეტია, ვიდრე მიცემითში გამოყენებული ზმნისართები. მაგ., ხამი დიცხირონი **მასტუდიშ თუდე** ქოძირეს (ჩიქ. II, 16, 12) „სისხლიანი დანა ტანსაცმლის ქვემოთ იბოვებს“. ...**ხე-სქანიშ თუდელე...** (კარტ. IV, 131, 40) „შენი ხელის ქვემოთ...“ **სარლაშ დოლოხე...** წკაი ბუკათარე (ჩიქ., II, 3, 14) „გობის შიგნით... წყალს გავურევთ“. ე წყარს **თუდოლე** გერეფი... **ქკომუნა** ხორცის (ყიფშ. 245, 20) „ამ წყალს ქვემოთ მგლები... ქამენ ხორცს“ ათენეფი **კოს წოხლე** ქაწუულუ ნდიიქ (ყიფ. 245, 16) „ესენი კაცს წინ დაუწყო დევმა“.

ლაზურში გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ზმნისართი-თანდებული წინ უძღვის საზღვრულს:

...ქაგამულუ **წოხლე-მუში** ქოდულგუ (კარტ. III, 80, 10) „...გამოიტანა წინ (მისა) დაუდგა“. ...**წოხლე-მუში** ბურქულითენ მეკვათუბტენ (ჩიქ. I, 9, 12) „...წინ (თვისა) წალდით კრიდა თურმე“. სოჭრა დოხედუსი, **ოღინდე** || **ოგინდე-მუში** შკომერ ოტუ ჯარი (კარტ., IV, 209, 27) „სუფრასთან რომ დაჯდა, წინ მისა მშიერი იყო ჯარი“... ქოძირუ **ოღინე-მუში** ფარა (კარტ. III, 190, 21) „...წინ (მისა) ფული ნახა“.

ეფიქრობთ, ასეთ შემთხვევებში ზმნისართი თანდებულის ფუნქციით კი არ გამოიყენება, არამედ თავისი დამოუკიდებელი მნიშვნელობა აქვს. ეს არის ალბათ, ძველი ვითარების გადმონაშთი (პოსტპოზიცია უფრო ძველად არის მიჩნეული — არნ. ჩიქობავა).

§ 2.2. ხმოვანთავსართული ზმნისართები. როგორც ცნობილია, ხმოვანთავსართულ ზმნისართებს ძირეული მასალა საზიარო აქეთ მითითებით ნაცვალსახელებთან [ფოჩხუა 1959, 81]. მეგრულ-ლაზურში ხმოვანთავსართულ ადგილის ზმნისართთა აღნაგობა ასეთია: ნაცვალსახელთან საზიარო -ქ- თანხმოვანს თავში დართული აქვს სივრცის დამაკონკრეტებელი ა, ე (ო) ხმოვნები, (ვიწურ-არქაბულსა და ათინურში თავკიდურ ხმოვანს ჩვეულებრივ სპირანტი ჰ- ახლავს [ჩიქობავა 1929, 172; ჟღენტი 1953]).

მეგრულში ამ ჯგუფის ზმნისართებს რამოდენიმე ფონეტიკური ვარიანტი მოეპოვებათ: აქი / აქ / აქჲ / ათაქი / ათაქჲ / ათაქ / თაქი / თაქჲ / თაქ „აქ“.

აქი ე ჯიმა-სქუაქეთი ქომორთ (ხუბ. 136, 13) „აქ ეს ძმიშვილიც მოვიდა“. აქ ქემორთუნ, ბიცოქ უწუ (დან. 126, 119) „აქ რომ ჩამოვიდა, ბიცოლამ უთხრა“. ...აქჲ მუსგ ორთუქჲ? (ყიფშ. 219, 34) „აქ რას აკეთებ?“ ათაქი ეკოდგჲ ართი მინისტერიში ცუდე (ხუბ. 197, 10) „აქ დგას ერთი მინისტრის სახლი“. ათაქ ზოლოს ართი წყარი მეკანკალანს (ხუბ. 11, 21) „აქ ახლოს ერთი (წყალი) მდინარე მირაკრაკებს“. სი თაქ ქორდეოკონია ჩქიმ მულაშავა (დან., 94, 11) „ჩემს მოსელამდე აქ უნდა დარჩეო“. თაქჲ იციი წანა თე უამიშა (დან., 54, 21) „...აქ დარჩება მომავალ ამ დრომდე“.

ი. ყიფშიძის ლექსიკონში გვხვდება სხვა სახითაც: ნთაქ / ნთაქჲ/ი „აქ“ [ყიფშიძე 1994, 401].

ექი / ექ / ექჲ / ეთექი / ეთექჲ / ეთექ / თექი /

თექ / თექ „იქ“.

ექ ქიმერტუნ..., ცირაქ უწუ (ხუბ., 82, 23) „იქ რომ მივიდა, ქალიშვილმა უთხრა“. ...**ექჲ** ქიმერტესგნი, იცუუ ხარებაქჲ (დან., 92, 13) „იქ რომ მივიდნენ, შეიქმნა მხიარულება“. სქანი რაში **თექი** წგმორე... (ხუბ., 98, 26) „შენი რაში... იქ დგას“. აქ ფულირი ქირი ცილუნც, **ეთექ** ოკო გაგიცხადე (გუდ., 51, 93, 26) „აქ ფარული ქირი მკლავს (და) იქ (საიქიოში) უნდა გაგიცხადო“. გოურქუ დო ქიმერთ თექჲ (დან., 248, 30) „მოუსვა და მივიდა იქ“.

ლაზურში შესაბამისი მასალა ასე წარმოგვიდგება:

ჰაქო / ჰაქ / აქო / აქ „აქ“ „აქეთ“ [Mapp 1910, 239].

ჰაქ ჭეხელუ დო ოკაჩხე მეკვათუმს (ჩიქ., II, 87, 1) „აქეთ დაჯდა და უკან კრიდა“. მა **ჰაქო** ფხერ, ჰიმ ჰიქო ხენ... (ჩიქ., II, 102, 17) „მე აქ ვზივარ, შენ იქით ზიხარ...“ **აქ** ქეთოქ არ ჯაშ თუდე კვინჩი ქოძირუ (ჩიქ., I, 30, 11) „აქ ქეთომ ერთი ხის ქვეშ ჩიტი იპოვა („ნახა“)...

ჰექო / ჰექ / ექო / ექ / (ჰ)ექო / იქ „იქ, იქით“.

ჰექო ჩილ-ქომოჯი დიდო ორას კაინობათე სქიდეს (ჩიქ., 19, 31) „იქ ცოლ-ქმარი დიდხანს ტკბილად ცხოვრობდნენ“. ...**ჰექ** ოხორის ქამახთუ (ქლ. 67, 28) „იქ... სახლში ავიდა“. **ექ** მეშახთუ... (ჩიქ., II, 43, 2) „იქ შევიდა...“. **ჰიქო** ლაზუტი გებობლამტით (კარტ., IV, 181, 23) „იქ სიმინდს ვყრიდით“.

ჰექ-ის პარალელურად გვხვდება აგრეთვე **ჰეგ** „იქ“:

¹ შევნიშნავთ, რომ ძირეული ზმნისართები **ექო** || **ექ**... **თექი** || **თექჲ** „იქ“ აგებულივით ემთხვევა ჩვენებით ნაცვალსახელს მოთხრობით ბრუნვაში **ექი** || **ექჲ** || **ექ**... **თექი** || **თექჲ** || **თექუ** „ამან“, ოღონდ პირველ შემთხვევაში **ქ** არის ძირისეული, ხოლო მეორე შემთხვევაში -**ქ** წარმოადგენს მოთხრობით ბრუნვის ნიშანს: მაგ., **ექ** მუქო რე გინმართენი... [სამუშ. III, 36, 10] „ეს როგორი გამიხდა“. მიღეჯონე ოში ბაღიამი კოჩი თექითე... [ყიფშ., 240, 112] „ამანაც ასი ბაღიანი კაცი წაიყვანა“ (იხ. ქვემოთ).

რასაც სამეცნიერო ლიტერატურაში სპეციალური ახსნა აქვს: ქს გ-დ გადაქცევას მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც ამ სიტყვას სხვათა სიტყვის გადმოსაცემი -ჟ მოსდევსო (ქართ. -ო) [ქლენტი 1938, XV].

ჭეგ-და ვარ მალუ-და [ქლ., 67, 28] „იქ(ა) არ წამესვლებო...“

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ნაწილაკის გარეშე წარმოდგენილ ფორმებშიც დასტურდება ჯ თანხმოვანი:

ბოზო ჭეგ რენ (კარტ., IV, 125, 33) „გოგო იქ არის“. მოხთუშქულე ჟუმა-მუში ჭეგ ვა რენ (კარტ., III, 166, 22) „რომ მოვიდა მისი ძმა იქ არ იყო“

ხმოვანთავსართული ზმნისართები ლაზურში იმავე სუფიქსებს დაირთავენ, რასაც პირველადი ზმნისართები: -ნ, -ლე(ნ), -ლო(ნ).

...ექოლე მენდაწყედუ, აქოლე მენდაწყედუ... (კარტ. III, 61, 22) „იქით გაიხედა, აქით გაიხედა...“ ხემშილი ჰიჩ ვა მიკათუნან აქონ (კარტ., IV, 28) „ხემშინი ჯერ არავინ გვირეგია აქ“... ჰაქოლენ... არ ფეის დიდი ღალი ზუღას დოლიბენ (კარტ., III, 191, 7) „აქეთ... ერთ ადგილას დიდი მდინარე (დელე) ზღვაში ჩაედინება“ ცხენიანი კოჩი-ნა იგ-ზალუ აქოლენდონ (ჩიქ., I, 41, 8) „ცხენიანი კაცი რომ გაემგზავრა აქედან...“ ჰიქოლენდო გობიქით... (კარტ., II, 219, 5) „იქიდან დავბრუნდით...“ დივიქ დუჯოხუ ჰექოლე... (ჩიქ., II, 35, 3) „დევა დაუძახა იქიდან...“ აქოლენ წალე-წალე ვულუთ... (ჩიქ., I, 115, 21) „აქედან ქვემოთ-ქვემოთ წავალთ...“ ჰამ ჰაქოლენდო მო ვარ იჯიბასენია (კარტ., IV, 329, 30) „ეს აქედან რატომ არ იქერსო?“

მეგრულში -ლე სუფიქსიანი წარმოება ხმოვანთავსართულ ზმნისართებშიც:

(ვ)იქილე „იქით“, „ცოტა იქით“, შდრ. გურ. აქეთრელე „ცოტა აქეთ“ [შარაშიძე 1938, 19] სამურზაყანულში გვხვდება ასეთი სახითაც — ვიქლე || იქლე „ცოტა იქით“ [გიგიბერია 1958, 468]. ო. ჭაჭაიას ლექსიკონში დასტურდება იქიე და აქიე ფორმით [ჭაჭაია 2002. II, 92].

სიავა ჩქიმ ჟუდეშა ქემურქიევე, მუაჩქიმს აქილე ქო-
ძირუნქ დო დიაჩქიმს ვიქილევა [ხუბ., 50, 21, 22] „შენო,
ჩემს სახლში რომ მიხვალ მამაჩემს ცოტა აქეთ ნახავ და
დედაჩემს ცოტა იქითო“. თიშ ვიქილე გურძემი რე...
(ყიფშ., 315, 25) „იმის ცოტა იქით გურძემია...“ ჩე ჯაშ
(გ)იქილე მითოხე „აღვის ხის ცოტა იქით ზის“.

აქილე „აქით, ცოტა აქით“ თიშ აქილე გეჯეთი რე...
(ყიფშ., 316, 1) „იმის ცოტა აქეთ გეჯეთი არის...“

როგორც ვხედავთ, მასალობრივად ერთმანეთთან
დაკავშირებული მეგრულ და ლაზურ ზმნისართთა მნიშვნე-
ლობები განსხვავებულია. ეს ლექსიკური ერთეული გვხვდება
კომპოზიტიურ წარმოებებშიც:

ქალუდირთეს იქილე-აქილე... [ხუბ., 97, 16] „ამოუდ-
გნენ იქით-აქეთ...“ ათე ჟირი ცალეფი იქილე-აქილე ჯიბეშა
ქალედვია [ხუბ., 86, 20] „ეს ორი ტოტი იქით-აქით ჯიბეში
ჩაიდო“ (იხ. ქვემოთ).

მეგრულისთვის უფრო ბუნებრივი ჩანს შესაბამისი ფუ-
ძეების -ნე სუფიქსით გაფორმება, ოლონდ ეს სუფიქსი ვერ
იქნება ზმნისართული ფუძის მაწარმოებელი.

(ა)თაქინე / თაქჟნე / აქინე „იქ“ (შდრ. ლაზ. ექონ).

ათაქინე დუცუ ქაწგოჯილა (ყიფშ., 260, 8) „აქ
თავს მოვიკლავ („შენს წინ“). აქინე მითა მიწონებუ ეში მა-
კეთებელი (ქაჯაია 2001. I, 200) „აქ (ამ ადგილას) არაეინ
მეგულეა ამის გამკეთებელი“.

(ე)თექინე / თექჟნე / ექინე „იქ“ (შდრ. ლაზ. აქონ).

სი გიტენქ თექინე (დან., 114, 3) „შენ გტოვებ იქ“.
თექჟნე ჰკვერას ორდათ „იქ ჰკვიანად იყავით“. ექინე მუქ გი-
დინეს „იქ რა დაკარგეთ“. სამეცნიერო ლიტერატურაში სამარ-
თლიანად არის დაკავშირებული -ნე სუფიქსი ქართულის და-
სავლური კილოების სათანადო მასალასთან: აქინე, იქანე.. და
სევანურის ამეჩუ-ნა, ამეჩუ-ნი ფორმებთან [Kacharava 1955, 6].

ნაცვალსახელური წარმოშობის ხმოვანთავსართული
ზმნისართთა მეგრულ-ლაზურში -შ- ძირით წარმოდგენილი

სიტყვები: (ვ)იშო / იშო / იში / იშ¹ „იქით“ [КЛИМОВ 1964, 94]

აურე იშო გეგნმორღეს (სამუშ., III, 78, 31) „აქედან იქით გადაგვყარეს“. ვიშო მალე ბრელი ბძირია... (ყიფშ., 236, 11) „იქით წამსვლელი ბევრი მინახავსო...“ ტყურეთით ვიშო მიღურქუ, აშო ვადგართინე ვარა [ხალხ. სიბრძ., 130, 1232] „ტყუილებით იქით წახვალ, აქეთ ვერ დაბრუნდები თორემ“. სორე იში მეულ სი უბედური? „სად არის, იქით რომ მიდიხარ, შე უბედურო“. დოშურდგ აწი ალექ დო იშ ქიღინჯირე (ხუბ., 168, 29) „დაიღალა (ახლა) ალე და მიწვა იქით“

აშო / აში / აშ „აქეთ“

ამუღლა აშ ქომოვრთი (ყიფშ., 216, 7) „ღღეს აქეთ მოვედი“. აში მოზოჯი! „აქეთ მობრძანდი?“ ბოში გეშეცონეს აშო (ხუბ., 134, 24) „ბიჭი ამოიყვანეს აქეთ“.

აშ / (ა)თაში / აშ ფუძეები ვითარებითის მნიშვნელობებსაც ითავსებენ. (შდრ. ქართ. ასე „ისე“, ლაზ. ჰიშო „ასე“, ჰეშო „ისე“).

აში ვეგშურს „ასე არ გამოვა“. ინეტს ვა ურჩქილათ, ჩქე თაშ მიფქცუათ: „იმათ ნუ მოვუსმენთ, ჩვენ ასე მოვიქცეთ...“ აშ ცხოვრება ვეშილებე „ასე ცხოვრება შეუძლებელია“.

იგივე ითქმის ეში / თეში / ეშ საპირისპირო ფორმებზე (იხ. ქვემოთ).

მეგრულში (ნაწილობრივ ლაზურშიც) (ვ)იშო ფუძე წინადადებაში შეიძლება გამოყენებულ იქნას ნაწილაკის ფუნქციით:

ოსერშე ოქკომესგნ, ქეღინჯირეს ვიშო (ხუბ., 148, 13) „ვახშამი რომ შექამეს, დაწვნენ კიდეც“. გვალო იშო ვემემ-დინა (გულ., 88, 172, 8) „მთლადაც არ დამეკარგო“. ათაქ

¹ იშო ემთხვევა ჩვენებით ნაცვალსახელს ირიბ ბრუნვაში იშო || თიშო „იმისთვის“. მაგ., (თ)იშო ირფელს გაკეთენს „იმისთვის ყველაფერს გააკეთებს“. იშო არცა ართ რე [ქაჩაია 2002. II, 95] „იმისთვის სულ ერთია...“.

თენენქ ბექედი გოთირეს ვიშო (ხუბ., 148, 14) „აქ ამათ ბექედებიც კი გაცვალეს“ იშ ქინანთხ თაქ წყარს (ხუბ., 119, 9) „სულაც წყალში ჩავარდა“.

ვიშო / აშო ზმნისართული ფუძეებისაგან მეგრულში ნაწარმოებია შემდეგი ფორმები: (ვ)იშონანს, აშონანს... რომლებიც მხოლოდ დროით მნიშვნელობებს გადმოსცემენ: „იქითობას || იქითობისას“, „აქეთობას || აქეთობისას“ (იხ. ქვემოთ).

ლაზურში ვიშო... აშო ფორმების შესაბამისი ზმნისართებია ჰიშო / იშო / ეშო „იქით“ „ისე“ (შდრ. მეგრ. იშო... „იქით“, „ისე“ და ქართ. ისე) [Mapp 1910, 239].

როგორც ლექსიკონებშია მითითებული, ლაზურში ამ ზმნისართის პირველადი ფუნქციაა ადგილის გამოხატვა, ხოლო მეორადი — ვითარებითი მნიშვნელობის გადმოცემა. ლაზურში, სიხშირის თვალსაზრისით თუ ვიშოებზე, წინადადებაში ის უფრო ხშირად ვითარებითის ფუნქციით არის წარმოდგენილი. ადგილის მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი შემდეგ წინადადებებში:

...აშო წალენდო ვიდამინონ... (ჩიქ., I, 49, 28) „...აქეთ ქვევითკენ წავალ“. ჰაშო ჩხინდიშა ქონულუ (კარტ., IV, 110, 9) „აქეთ ცხვირთან მოუტანა“ აშო გუნძე კოლოფე ქოძიეს (კარტ., III, 202, 33) „აქეთ გრძელი კოლოფი ნახეს“. აშო, თუდუ ვა რენ (ასათ., 190, 8) „აქეთ, ქვევით არაა“. მოთ გოიწენდა ჰაშო-ჰიშო? (კარტ., II, 224, 13) „რატომ იყურება აქეთ-იქეთო?“ გუიყონაფ ეშო-აშო (ასათ., 218, 133, 1) „დაატარებენ იქით-აქეთ...“

(ჰ)ეშო წინადადებაში შეიძლება ნაწილაკის ფუნქციითაც შეგვხვდეს:

სი ნა მიწვისთერი მან დოპია ეშო... (კარტ., III, 146, 5) „შენ რომ მითხარი, („მითხარისნაირი“) მე გავაკეთეო კიდევ...“ გირინი იდუ დო არ დიდი ჯაშ თუდუ ქაელინჯიუ, ჯოლოითი ქაელინჯიუ ეშო, კატუთი ქაელინჯიუ (კარტ., 13, 37) „ვირი წავიდა და ერთი დიდი ხის ქვეშ წამოწვა, ძაღლიც

ამოიწვინა და კატაც ამოიწვინა“

ნაცვალსახელური წარმომავლობისად არის მიჩნეული მეგრულში რიგი ხმოვანთავსართული ზმნისართები (მარტი-როსოვი 1964, 265).

ამარ(ი) „აგერ“, „აქ“ (იხ. ქვემოთ)

ქო, პატენი, **ამარ** რე... [ყიფშ., 218, 13] „ი, ბატონო, აგერ არის...“ მედინგნი მიჩქვდგდო **ამარ** ქგმაპახვანც. ო. ქაჯაიას ლექსიკონში დაფიქსირებულია შემდეგი მნიშვნელობა: „ჩვენებ. ნაწილაკი აგერ, აგერ აქ; აი აქ“ მოყვანილია მაგალითები: **ამარ** ქითებუ ვით წანა „აგერ, თავდება ათი წელი“ **ამარი** მეურს, გიოქიშუნქ — აი, აგერ მიდის — და-ეწევი“ [ქაჯაია 2002. I, 183]. ეს ზმნისართიც ფორმდება ნე ბოლოსართით:

ამარინე || **ამარნე** „აგერ, აქ“ (იხ. ქვემოთ). **ამარინე** ქიგიორინე თე ბაღანა „ეს ბავშვი აქ დააყენე“.

ემერინე || **ემერნე** „ეგერ, იქ“. **ემერინე** მეურს ღო მერაქვალანს „ეგერ მიდის გაბრაზებული“

ზმნიზედის ფუნქციით აღნიშნულ ლექსიკონში წარმოდგენილია ფორმა, **ამარე** „აგერ, აი აქ“ [ქაჯაია 2002. I, 183].

ემერ(ი) „ეგერ, იქ“

ემერი გილაძუნია... (დან., 212, 28) „ეგერ გლიაო...“

ემერ შხურს ვორწყექია... (ხალხ. სიბრძ., 25, 181) „...ეგერ ცხვარს ცხედავო“.

ლაზურშიც გვხვდება იმავე სტრუქტურის (ასევე შინა-არსის) ზმნისართები, მაგრამ სათუთა მასალობრივად მათი ერთმანეთთან დაკავშირება, რადგან აქ ეს სიტყვა ნაწარმოებია შესიტყვებისაგან **ჰემ ძერი** „ის ადგილი“ და **ჰამ ძერი** „ეს ადგილი“ [Mapp 1910, 238] (შდრ. ქართ. „ამიერი“ და „იმიერი“).

ემერი ფუჯონჯეე [ასათ., 131, 81, 4] „იქ ფუჯონჯეა „ძროხების საწოლი“. **ჰემემერი** ცხენი მუში დვაზაბუნუ... [ჩიქ., 133, 20] „იქ ცხენი მისი დაუძლურდა“. **ჰამემერი** ჭუ-მაშე ბაშკა მითი ვა მიცალე [ჩიქ., II, 133, 27] „იქ ძმის

გარდა არავის მიესვლება“. **ამერო-თი** ჩარქი კლდეს ბუწუ-
მერთ [ჩიქ., II, 20, 10] „აქაც (ამ ადგილსაც) კლდეს ვე-
დახით“.

§ 2.3. ბრუნვის ნიშნისა ზმნისართები. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ზნისართს მეგრულ-ლაზურში შეიძლება დაერთოს მიმართულებით, დაშორებით და მიცემით ბრუნვათა ნიშნები [კიზირია 1982, 235; გაბუნია 1993, 91, 92]. მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მიცემითი ბრუნვის ნიშანი ზმნისართს კი არ დაერთვის, არამედ — სახელს (ძგა... შორი...) და მხოლოდ ამის შემდეგ ფორმდება ზმნისართად. ე. ი. გვაქვს „ნასახელარი ზმნისართები“ [ფოჩხუა 1959, 81]. მიცემითი ბრუნვის ნიშნით ფორმდება აგრეთვე უკვე დაშორებით ბრუნვაში გაქვავებული პირველადი და ხმოვანთავსართული ზმნისართები (**ჟიმოლეშეს... თექნეშეს...**). ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაშიც **თექნეშე... ჟიმოლეშე** გაიგება, არსებით სახელებად და ასეთად გააზრებულთ დაერთვის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი. პირველადი ზმნისართები მეგრულში ვერ ჰგულობენ მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანს (**თუდეშა, ჟიშა...**), მაგრამ გვაქვს ლაზურში... დაშორებითი ბრუნვის ნიშნით იწარმოება როგორც პირველადი, ისე ხმოვანთავსართული და მიცემით ბრუნვაში გაქვავებული ნასახელარი ზმნისართებიც.

განვიხილოთ ეს შემთხვევები ცალ-ცალკე.

- 1) მეგრულში გვაქვს ნასახელარი ზმნისართები, რომლებიც სახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმებს წარმოადგენენ:

ხოლოს(გ) || ხოლოს „ახლოს“ (შდრ. ლაზ. **ხოლ** და **ქართ. ხალ** → **ხლ** [ფენრიხი 2000, 692])

სქანი **ხოლოს** ქოპუასუნი (სამუშ., III, 38, 28, 7)
„შენთან ახლოს რომ ვიყო...“ სი ვა რექი ჩქიმი ხოლოს
(გულ., 88, 173) „შენ არა ხარ ჩემს ახლოს...“

ამავე მნიშვნელობით („ახლოს“), ოღონდ უარყოფის

გამომხატველ ზმნებთან გამოიყენება **სარხოსგ** || **სარხოს** || **საჩოს** „ახლოს, ახლო-მახლო, შორიახლოს, სიახლოვეს“ [ქაჩაია 2002, I, 581].

სქანი **სარხოს** ვარე მუნაფა (სამუშ., III, 83) „შენ სიახლოვეს არ არის ღრუბელი“. ოკო მორთას დო **საჩოს** ვამიძირე „უნდა მოვიდეს და ახლომახლოს არ მოჩანს“. **სარხოსგ** ვეგიტუ მუთუნი „სიახლოვეს არ დატოვა არაფერი“ (იხ. ქვემოთ).

შორს || **შორსგ** || **შორც** „შორს“

ტურა გერე **შორსგ**... (ყიფშ., 224, 8) „ტურა დგას შორს...“ **შორს**... დაჩხირიში სინთე ქოძირე (ყიფშ., 231, 27) „შორს... ცეცხლის შუქი დაინახა“. ქიგიორინეს გურგენი **შორც** (ყიფშ., 311, 7) „დააყენეს გურგენი შორს...“

შორი ქართულიდან ნასესხები უნდა იყოს, რადგან მეგრულში შესატყვისი ფორმა უნდა ყოფილიყო ***შქორი** (შესატყვისობა **შ** : **შქ**).

შქას(გ) || **შკას** „შუაში, შუა ადგილას“ (შდრ. ქართული **შუა** / **შუვა**: ლაზური **შკა** < **შქა** და სევანური **ი-სგა** [ფენრიხი, სარჯველაძე 2000, 557]).

...**შქას** ქაშადგ ძღაბ დო მუშ წკუმა (ხუბ., 148, 24) „...გოგოსა და თავის შუაში ჩადო“ ცა დო დიხა **შქას**... (ყიფშ., 286, 2) „ცასა და დედამიწას შუა...“ ...**შქას** ინოკინელი აფუ (დიუმეზ., 116, 1) „...შუაში ჩაწეული აქვს“.

პარალელურად გამოიყენება პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების

ოშქას || **ოშქათ** || **ოშქაშეთ** „შუაში“

თოლემც ვაშაყუნდას **ოშქათ** ჩხვინდინი, თოლი ოთოლეს ვადინტირინე... (სამუშ., 9, 15) „თვალეbs შუა ცხვირი რომ არ იყოს, თვალი სათვალეში არ დაეტევა“. **ოშქაშეთ** მირულე ჩქინი ცხენი „ჩვენი ცხენი შუაში მირბის“ (შდრ. **ოშქალი** „შუა ადგილი“: ათენა ათე შარაში **ოშქალი** რე „ეს ამ გზის შუა ადგილია“ [ელიავა 1987, 258] (შდრ. ლაზ. **ოშქენონი** „შუათანა“).

ძგასე || ძგას „კიდებე“

...ძვალე ქეკობორგე ძგასე (გულ., 209, 309) „...ძვალე მიხერგილა ნაპირზე“. მოლასოფუ გვერშაპიქ..., მუქო ძგას დებოლუნი (ხუბ., 12, 35) „როგორც კი კიდეს დაუახლოვდა..., გველშაპი გამოვარდა“.

მეგრულში ადგილის ზმნისართის მნიშვნელობით გამოიყენება, აგრეთვე, მიცემითის ნიშანდართული სახელები.

დუს(გ) „თავში“ (შდრ. დუდი „თავი“).

გვალო დუს ქედუხუნუ „მთლად თავში დამჭდარა“.

დუსე ნუმე გემრეგ „მთლად თავთან ნუ მიდგებარ“.

ბოლოს „ბოლოს“ (იხ. ქვემოთ)

დიილგ არძა ოთახი დო ბოლოს ართი კგლერი ოთახის ქიმიოდირთე [ყიფშ., 284, 9] „დაიარა ყველა ოთახი და ბოლოს ერთ დაკეტილ ოთახს მიაღგა“ ბოლოს ვეგედირთათ „ბოლოში ნუ დადგებით“.

განს || განობას || გას. „განზე“ (შდრ. ქართ. განი).

ლაზურში შესაბამისი მასალა შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი:

ხოლოს „ახლოს“

ხანუმიქ სკურაფი ადაში ცალში ხოლოს მენდილუდორტუ (ჩიქ., II, 10, 18). „ხანუმმა სამართებელი ადას ყელთან ახლოს მიუტანა“

აღნიშნული ზმნისართი გვხვდება უფრო იშვიათად, ვიდრე სპარსული წარმომავლობის სიტყვები:

ძანის „ახლოს“

წალე, ჟილე, ძანის, მენდრა [ასათ., 159, 15] „ქვევით, ზევით, ახლოს, შორს“. ოხოი-თი გზაში ძანის ტენ [ასათ., 51, 8] „სახლიც გზის ახლოს ყოფილა“

ძაქინ || ძაკინ „ახლოს“.

...შკუნი სუჭრა ონ, ძაქინი (კარტ., II, 225, 12) „...ჩვენი სუფრა არის ახლოს“. დაჩხურიშ ძაკინ ხერტუ [კარტ., II, 223, 3] „ცეცხლის ახლოს იჯდა“.

„შორს“ მნიშვნელობის გადმოსაცემად ლაზურში ქართველური ფუძე საერთოდ ვერ დავადასტურეთ. გვხვდება ისევ თურქული წარმოშობის სიტყვა:

მენდრა || მენდრალე „შორს“, „შორიდან“

ოხორი მუშითი დიდო **მენდრა** რენ (კარტ., IV, 9, 5) „მისი სახლიც ძალიან შორს არის“. არ **მეენდრაძა** კარავიშ თე ბძირა (კარტ. III, 146, 8) „ძალიან შორს კარვის თავი ვნახეო“. ფუძის უქანდამ **მენდრალე**... [კარტ. IV, 168, 21] „ძროხას ვეძახით, შორიდან...“

ძგას || მძგას „კიდეზე“.

ოდაში **მძგას**... ქელოდგინუ (ელ., 43, 29) „სახლის კიდეზე დადგა“. ტეტელო ხუვარდა **მძგას** ელადგინ (ელ., 43, 31) „ტიტველი საყვარელი კიდეზე დგას“.

შქას 1. „შუაში“ 2. „წელი“.

ეშოთენ-აშოთენ ჯუმალეფეში **შქას** ოკოკიდინუ ქომობთუ (კარტ. III, 135, 12) „ისე თუ ასე ძმების (შორის) წაჩხუბების დრო მოვიდა“ ბოზოს **შქას** თოკი ქოგაჟულუ (ელ., 11,7) „გოგოს წელზე თოკი გამოაბა“.

„**შქას**“ სიტყვის პარალელურად იხმარება **ორთას** „შუაში“ (შდრ. მეგრ. ოკართუს || ორთუს „გასაყარზე“).

ოთხო გზას **ორთას** არ ოხოი გოდგინ (კარტ. IV, 30, 26) „ოთხი გზის გასაყარზე (შუაში) ერთი სახლი დგას“. ლაზლო მარგალიშ **ორთას**... **შქას**... (ასათ., 220, 137, 1) „ლაზსა და მეგრელს შუა...“ **ორთას** გედგინ (ასათ., 115, 102) „შუაში დგას“ (შდრ. მეგრ. ოკართუს).

§ 2.4. დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი ზმნისათებში. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფილი დაშორებითი ბრუნვის ფუნქციებიდან ყურადღებას მივაქცევთ ჩვენთვის საინტერესო ორ მნიშვნელობას: 1) დაშორებითი ბრუნვა აღნიშნავს დაშორებას (კითხვა: საიდან?) 2. დაშორებითი ბრუნვა აღნიშნავს მიმართულებას (კითხვა: საით?) საიტკენ, რომელ მხარეს? [ლომთაძე 1973, 121].

მეგრულში ეს ფუნქციები ვრცელდება ზმნისართებზეც. ლაზურში, როგორც ვიცით, დაშორებითი ბრუნვა მმართველებითის ფუნქციითაც გვხვდება [ჩიქობავა 1936, 60; ჟღენტი 1953, 168...].

მეგრულში ეს პროცესი მიდის იქამდეც, რომ დაშორებითი ბრუნვის ნიშნიანი ზმნისართები ადგილ-მდებარეობასაც გამოხატავენ.

მეგრულში დაშორებითი ბრუნვის ნიშნიანი ზმნისართები აღნიშნავენ დაშორებას.

ჟიშე / ჟიღოშე / ჟიღოხჟე / ჟიღოხიშე / ჟიღოხუშე „ზემოდან, მაღლიდან“ (ზღრ. ჟიმოხო/უ || ჟიმოხუშე...)

ჟიშე ჰვიმა მურსგ... (გუდ., 239, 41) „ზევიდან წვიმა მოდის“ მა თომას ქუვოცოთა **ჟიღოხჟე**... [ხუბ., 50, 28] „მე თმას ვისერი ზემოდან“ **ჟიღოხიშე** ჰვიმა მურს, დიხას ოციცინუანს“ (გუდ., 244, 81) „ზევიდან წვიმა მოდის, მიწას ალბობს“ **ჟიღოხუშე** მოხორცქუ წყარი „ზემოდან მოხეთქავს წყალი“.

ჟიღეშე, ჟიმოლეშე ო. ქაჯაიას ლექსიკონში დასტურდება.

ჟიღოლეშე-ც „ზემოდან“ [ქაჯაია 2001. I, 500].

ქუალეფიშ მუკორღვათა ქიდიჰყეს **ჟიღეშე** „ზემოდან ქეების გადმოყრა დაიწყეს“. წყარიში რაჩხალი აზადუდუ, **ჟიმოლეშე** მუენასოთა (გუდ., 315, 452) „წყლის ჩხრიალი ეგებებოდა, ზემოდან მონახეთქი“.

თუდოშე / თუდოხიშე / თუდოხჟე / თუდოხუშე „ქვემოდან“

წყარი გეშამილი **თუდოშე** „ქვევიდან წყალი ამომიტანე...“ **თუდოხჟე** ლიში ქადგვიტაფუ... (ხუბ., 142, 34) „...ქვემოდან ნემსი უჩხვლიტა...“ **თუდოხუშე** ქუა გეჰოფუ „ქვემოდან ქვა აიღო“.

თუდოლეშე „ქვემოდან“.

ეშაჩინგ **თუდოლეშე**... „ამოხედა ქვემოდან“ **თუდოლეშე** დუძახეს „ქვემოდან დაუძახეს“

დინოხიშე / დინოხუშე (ზღრ. დინოხ(გ) „შიგ, შიგ-
ნით“) **„შიგნიდან“ დინახ(ა)ლეშე / დინოხ(ო)ლეშე** (ზღრ.
დინახალე „შიგნით“) [ქაჩაია 2001. I, 468]

დინოხიშე მა ღოფთხილა, გალე-გალე სი დეფარი
(გუდ., 186, 281, 7) „შიგნიდან მე ვუყარაულებ, გარე-გარე
შენ დაიფარე“ **დინოხლეშე** გალე გაგმიცონეს „შიგნიდან
გარეთ გამოიყვანეს“ ძლაბიქე კარი **დინახალეშე** ღოკილ...
(ყიფშ., 307, 13) „გოგომ კარი შიგნიდან დაკეტა“.

გალეშე „გარედან“

...კოჩქ **გალეშე** ქიდიძახე... „კაცმა გარედან დაიძახა“.

მელეშე / მელეხიშე / მელეხუშე / მელეხეშე
(ზღრ. მელე(ხ) „გალმა“) „გალმიდან“.

მელეშე გამნონჩურუ... „გალმიდან გაღმოცურა“. მე-
ლეხიშე სი რეჭი... (გუდ., 63, 124, 1) „გალმა შენა ხარ...“

მოლეშე / მოლეხიშე / მოლეხუშე / მოლეხეშე
„გამოღმიდან“.

მოლეშე ქუღუძახე მარა ვაგეგონეს „გამოღმიდან და-
ვუძახე, მაგრამ ვერ გაიგონეს“. **მელეხიშე** სი რეჭი ღო **მო-
ლეხიშე** მა საწყალი [გუდ., 63, 124, 1] „გალმა შენა ხარ,
გამოღმით მე...“

(ო)წოხოლეშე / (ო)წოხლეშე / (ო)წოხოშე /
(ო)წოხუშე / (ო)წოხიშე / ოწოხეშე „წინიდან“

წოხოლეშე თურქეფი ღო უკახალე მიზანეფი [ყიფშ.,
342, 9]. „წინიდან თურქეფი და უკან მიზანეფი“. **ოწოხლე-
შე** ილით „წინიდან გაღით“. **ოწოხოშე** ქუმაღირთ მანქანაქ
„წინიდან მოადგა მანქანა“

**უკოხოლეშე / უკოხლეშე / უკახალეშე / უკახლე-
შე / უკახუშე / უკოხიშე / უკოხოშე / უოხუშე „უკნიდან“**
(ზღრ. ლაზ. უკაჩხე)

უკოხოლეშე ქარი მობჯანუღუ „უკნიდან ქარი მაწე-
ბოდა“. ასევა სი **უკახუშე** ქემმანჭირია (ხუბ., 176, 21) „ეხლა
შენ უკნიდან მომაწეჰიო“ **უკახუშე** ხეს მოგოფორანქია
(ხუბ., 176, 21) „უკნიდან ხელს მოგაფარებო“. **უკახუშე...**

უკოხშე... გამარტივებული ფორმებია გავრცობილი ზმნისართებისა (**უკახალეშე... უკოხოლეშე...**).

აქ და ზემოთ აღნიშნული ზმნისართების პარალელური ფორმები სხვადასხვა კილოკავშია გავრცელებული.

დიკოხიშე / დიკოხუშე / დიკოხშე (შდრ. დიკე || დიკოხ(გ) „ქვევით“) „ქვევიდან“

თეჟანს ხონარი გეგონგ **დიკოხშე...** (ყიფშ., 235, 32) „ამ დროს ხმა გაიგონა ქვევიდან“.

ელახშე || ელახუშე (შდრ. **ელახ/უ** „აღმოსავლეთი“) „აღმოსავლეთიდან“ [ქაჩაია 2002, I, 549] „ზემოდან“

მარა ვამიჩქ **ელახიშე** ჯიმა მუშენი მონდურუნი [სიქ., 227] „მაგრამ არ ვიცი ზემოდან ძმა რატომ მემდურის“ მინ ირქენცგ ზღვაპიჯიშე დო მინიშა — **ელახშე** (სამუშ., I, 70) „ხან ქრის სანაპიროდან, ზოგჯერ — აღმოსავლეთიდან“. ღიუ-ლაუქ ქოურაყუუ, **ელახშე** სგნთე მარე (სამუშ., I, 61) „რიქრაჟმა მოატანა, ზემოდან სინათლე ადგას“

მინოხუშე „აქეთა მხრიდან“ (შდრ. მინოხ „აქეთ“) [ქაჩაია 2002, II, 281]

კინოხიშე ზმნისართი მხოლოდ დროით მნიშვნელობას გამოხატავს: „ძველიდან, ძველი დროიდან“ [ქაჩაია 2002, II, 146] (იხ. ქვემოთ).

შორშე || შორიშე „შორიდან“

...**შორშე** ქომოძირია... (ხუბ., 166, 38) „შორიდან დამანახეო...“ სი **შორიშე** გილართე დო მა თაურე მოჯინუე... (გუდ., 63, 123, 5).

ძგაშე „კიდიდან“

გვლო თი **ძგაშე** ვასხაბათ წყარშა „მთლად იმ კიდიდან ნუ გადახტებით წყალში“

ხოლოშე „ახლოდან“

სი **ხოლოშე** ვა გორწყექ (გუდ., 181, 190) „შენ ახლოდან ვერ გხედავ“.

ამ ფორმიდან შეიძლება იწარმოოს უფროობითი ხარისხის ზმნისართი **უხოლაშის** „უახლოეს“

ვითოჟირი ვერსიში **უხლაშის** მითინი ვე მოთინან-ცია (ყიფშ., 261, 31) „თორმეტი ვერსის უახლოეს ვერვინ შეჰბედავსო მისვლას“.

ბოლოშე „ბოლოდან“ (იხ. ზემოთ).

ბოლოშე გერე, თი ბოშის ქუდუძახით „ბოლოდან რომ დგას, იმ ბიჰს დაუძახეთ“.

დუდშე „თავიდან, დასაწყისში“

ხშირად ეს ორი ზმნისართული ფორმა (დუს, ბოლოს) ერთად გვხვდება ერთ შესიტყვებაში:

კაჟიქ ირფელი **დუდიშე ბოლოშა** ჭეეჩუ (ყიფშ., 226, 14) „კაჟიმ ყველაფერი თავიდან ბოლომდე მოუყვა“. **დუდიშე ბოლოშა** დოხუ [ყიფშ., 247, 12] „თავიდან ბოლომდე დაშალა“ ამავე მნიშვნელობით გვხვდება აგრეთვე „**დუდი დო ბოლოშქას**“.

თუდოლეშე დიკააჟინ (ხუბ., 59, 28) „ჩაიხედა ჭვემოთკენ“ **ჟიმოლეშე** თქვა ზოჯუნთ, თუდოლეშე მა საწყალი (გუდ., 239, 42) „ზემოთკენ თქვენ ბრძანდებით, ჭვემოდან მე საწყალი“. **თუდოლეშე** მუნაფილი, **ჟიმოლეშე** გოსარკილი (გუდ., 284, 401) „ჭვემოთკენ მოღრუბლული, ზემოთკენ — მოწმენდილი“. ცუდეში კარი ართი **განიშე** იჯინე... (ხუბ., 262, 5) „სახლის კარი ერთი მხრისკენ იხედება...“ **მელეშე** მიდართ ბაღანამო „გაღმისკენ წავიდა ბავშვიანად“. წყარშა მირულენა **დიკოხშე** „წყალზე გარბიან ჭვემოთკენ“. **დინოხლეშე** მინმიტახანა დუსგ „მიგნითკენ მირბიან („მიიმტვრევენ თავს“).

ბევრი ამგვარი მაგალითის მოყვანა შეიძლება. კონტექსტი ყოველთვის განსაზღვრავს, თუ რა მნიშვნელობით იქნება გამოყენებული დაშორებითი ბრუნვის ფორმა — მიმართულება საითკენ? თუ მიმართულება საიდან?

დაშორებითი ბრუნვის ფორმით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გადმოიცემა ადგილ-მდებარეობა, სადაც მოქმედება ხდება (კითხვა სად?).

ხმოვანთავსართული ზმნისართების ოდენ სუფიქსიან

ფორმებს დაერთვის -**შე** ბრუნვის ნიშანი, ამასთან ყოველთვის ადგილმდებარეობის ფუნქციით.

ათაქინეშე / ათაქნეშე / თაქგნეშე / აქგნეშე / აქინეშე „აქ“.

ათაქნეშე ძღაბი დო ბოში წორო რენა (ხუბ., 249, 29) „აქ გოგო და ბიჭი თანასწორად არიან“. **თაქნეშე** მუ გიბირებუნა ასე „აქ რას აპირებთ ახლა“. **აქინეშე** მუ ოკოდუ... (გულ., 246, 98) „აქ რა უნდოდა...“

ეთექინეშე / ეთექნეშე / თექგნეშე / თექინეშე / ექგ(ი)ნეშე „იქ“.

ეთიქინეშე წყინარო გაჩენდი „მანდ წყნარად გაჩერდი“. **თექინეშე** მუში მეზობელქ ქუმაქიშუ „იქ თავისმა მეზობელმა მიუხსრო“. **თექგნეშე** მიოტეს რაგადი „იქ მიატოვეს ლაპარაკი“

დაშორებითი ბრუნვის ფორმას თავის მხრივ შეიძლება დაერთოს მიცემითი ბრუნვის ნიშანი (მნიშვნელობა არ იცვლება).

ეიაკინგ **თაქგნეშის** დო ოსური ქგმიცონგ (ხუბ., 173, 25) „ადგა და ცოლი მოიყვანა აქ“. **აქინეშის** ნდიეფი გილულა (ყიფშ., 57, 26) „აქ დევები დადიან“. **ათაქინეშეს** იცხი დიდი ამბე [ქაჯაია 2002, I, 166] „აქ იქნება დიდი ამბავი...“

ლაზურში შესაბამის შინაარსს გადმოგვცემს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნით წარმოდგენილი ხმოვანთავსართული ზმნისართები:

აქონაში || აქონაი „აქ“ (შდრ. მეგრ. **თაქნეშე „აქ“**)

აქონაში... წკაი ქოფშეადა (კარტ., III, 110, 21) „აქ წყალი უნდა დავლიო“. ხოჯა სი მოშენი **აქონაში** ხემა? (კარტ. III, 149, 10) „ხოჯა, შენ აქ რატომ ზიხარო?“ **აქონაი** კოჩალეფე ენან... (კარტ., IV, 312, 10) „აქ კაცები არიან“.

ექონაში || ექონაი „იქ“ (შდრ. მეგრ. **თექნეშე „იქ“**).

აწ **ექონაში** იმგარს (ასათ., 103, 56, 24) „ახლა იქ ტირის“ **ექონაში** კამიში ქეხთეტუ (კარტ. III, 31, 24) „იქ

მცენარე ამოსულიყო“ ვარ დოდგინეს ექონაი (კარტ. IV, 313, 12) „არ დააყენეს იქ...“

ამავე მნიშვნელობით გვხვდება, აგრეთვე, -თონ ელემენტით გაფორმებული ზმნისართებიც:

ჰაქთონ „აქ“.

ჰაქთონ მოდონამან... [კარტ. III, 122] „აქ მოგიყვანენ...“

ჰექთონ „იქ“.

არ არის გამორიცხული, რომ -თონ-ში ადგილის მაჩვენებელი -ონ სუფიქსი გამოიყოფოდეს.

ჰაწი ახმედიქ ჰექთონ მუჰო ეშახთას (კარტ. IV, 121, 37). „ახლა ახმედი იქ როგორ ავიდეს“. ჰექთონ გუიქთოუ (კარტ. IV, 121, 34) „...იქ გაბრუნდა“.

იქილეშე, იქილეშეს „ცოტა იქით“ [ქაჯაია 2002. II, 93]

იქილეშე ქიგედირთგ „ცოტა იქით დადექი“. იქილეშეს მუს რე გერაგადანთგ „იქ(ით) რას ლაპარაკობთ“.

აქილეშე, აქილეშეს „ცოტა აქეთ“.

აქილეშე მაკინით „ცოტა აქეთ მოიწიეთ“. აქილეშეს მუთუნს ვაგუაჩერინექ „ცოტა აქეთ ვერაფერი შემაჩერებს“.

ამარ(ი)ნეშე / ამარ(ი)ნეშეს „აქ“, „აგერ“; გვხვდება აგრეთვე: ამარეშე / ამარეშეს [ქაჯაია 2001. I, 554].

ყირი გომოკვანწილი რუსეფი ამარინეშე ქუმუულა (გულ., 271, 375) „ორი გამოწყებილი რუსი აგერ მოდის“. ამარნეშის გერდუ დო ინგარდუ „აგერ (აი აქ) იღა და ტიროდა“.

ემერ(ი)ნეშე, ემერინეშეს „იქ“ „ეგერ“.

ემერინეშე გეძუ „ეგერ დევს“. ემერნეშის მეურს დო გაჩერი აკა „ეგერ მიდის და გააჩრე ერთი“

ბირველადი ზმნისართებიც დასტურდება ადგილ-მდებარეობის აღნიშვნის ფუნქციით -შე ბრუნვის ნიშნის დართვის შემთხვევები.

ზუგდიდურ-სამურზაყანულში ჟი ფორმის პარალელურად გამოიყენება ჟიშე — ადგილმდებარეობის ფუნქციით

მაშინ, როდესაც სენაკურში გამოყენებულია **ქილო** || **ქი** „ზევით“. ე. ი. მეგრულში გვაქვს პარალელური ფორმები:

ქი || **ქიშე** || **ქილო** „ზევით, ზემოთ“.

ქიშე ოკკომალს ჰკომუნს „ზემოთ საქმელს კამს“. **ქი-**
შე მუდგარენ გილურს „ზემოთ რაღაც დადის“. მურაბას
ქიშე ფოკვა ქუმნოდვალ „მურაბას ზემოთ ობი მოჰყიდე-
ბია“ (იხ. ზემოთ).

ადგილმდებარეობის ფუნქციით გვხვდება, აგრეთვე, სხვა დაშორებითის ნიშნიანი ზმნისართებიც.

ქიმოლეშე კოჩი მუკორე „ზემო მხარეს (ზემოთ) კაცი დგას“. არძო **ქილეშე** რენა „ყველანი ზემოთ არიან“ **თუ-**
ლოშე გერენა ბალანეფი „ქვემოთ ბავშვები დგანან“ და სხვ.

ვფიქრობთ ამ ფაქტს გულისხმობდა ა. კიზირია, როცა წერდა: **გალეშე, უკახალეშე...** ზმნისართებში გაქვევებული დაშორებითი ბრუნვაა -**შე** ნიშნით (**ხოლოშა** გაქვევებული მიმართულებითია -**შა** ნიშნით) [კიზირია 1982, 235]. ამ ფაქტის მყარ არგუმენტად შეიძლება მივიჩნიოთ ორმაგი -**შე** ნიშნიანი ბრუნვის ფორმებიც:

ქიშეშე, ქიმოლეშეშე, თუდოლეშე..., რომლებიც ძალიან ხშირად ისმის ზეპირ მეტყველებაში.

ქიმოლეშეშე იგივეა რაც **ქიმოლეშე** [ქაჩაია 2002, II, 500] „ზემოდან, ზემო მხრიდან“ ამის პარალელურად დასტურდება **ქიმოლეშეს, თუდოლეშეს, დინოხლეშეს || დინოხეშეს, უკოხლეშეს** და სხვ. (მიცემითი ბრუნვის ფორმითაც იმავე მნიშვნელობით). რადგან ენამ მეორე დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი მოითხოვა, პირველი ბრუნვის ნიშანი წარმოქმნის ელემენტად მოიქცევა, რასაც თ. უთურგაიძის თვალსაზრისი ითვალისწინებს. ამ თვალსაზრისის შესაბამისად, „თუ სახელის ფორმაში წარმოდგენილი იქნება... ორი სეგმენტი, რომლებიც მორფოლოგიურ სისტემაში ბრუნვის ნიშნის ფუნქციით იყვნენ წარმოდგენილი, ფუძესთან უახლოესი წარმოქმნის ელემენტად მოიქცევა“ [უთურგაიძე 1986, 120, 121].

შევნიშნავთ, რომ ხმოვანთავსართული ზმნისართების -ზე ნიშნიანი ფორმებიც ხომ ადგილმდებარეობის ფუნქციითაა წარმოდგენილი (იხ. ზემოთ), რის შესახებაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ადრეც ყოფილა გამოთქმული გარკვეული მოსაზრება: ადგილისა და სინტაქსურად შესაბამისი გარემოების გამოხატვის ფუნქციით -ზე სუფიქსი ზშირად დაერთვის წარმოშობით ნაცვალსახელურ და სხვა სახის ზმნისართებს (როგორც სიტყვაწარმოებითი ელემენტი), მაგრამ აქ ის არ გამოხატავს დაშორებას ან მიმართულებას (უბასუხებს კითხვაზე: სად?). ამ რთული აგებულების ზმნისართების მოვალეობას ქართულში ასრულებს მარტივი ზმნისართები: აქ, იქ... და მისთ. [ლომთაძე 1987, 97].

ლაზურში, როგორც ზემოთ იყო მითითებული, დაშორებით ბრუნვის ნიშნით წარმოდგენილი ზმნისართი მხოლოდ ერთი მნიშვნელობით გვხვდება (კითხვა საიდან?).

ჟინშენ / ჟილეშენ / ჟინდოლეშენ „ზემოდან“

ბოზოქ ჟინშენ დუჯოხუ (კარტ. IV, 136, 23) „გოგომ ზემოდან დაუძახა“. ...**ჟინდოლეშენ** ქომძირაგე ოხთიმონი ჩქიმი (ჟლ., 98, 19) „ზემოდან ჩემს გასაქცევს ენახავო...“ **ჟილეშენ** ნა პალო ნა ასთოლას... (კარტ. IV, 75, 18) „ზემოდან ჯოხი რომ ისროლეს...“

თუდენშენ || თუდელეშე „ქვემოდან“

ბოზოქ ჟინშენ იბირს, ბიქიქ—**თუდენშენ** (კარტ., IV) „გოგო ზემოდან მღერის, ბიქი—ქვემოდან“. **თუდელეშე** კოჩ გოლოლიტუ, იმ კოჩიქ უწიუ... (ჟლ., 97, 7) „ქვემოდან კაცი რომ მოვიდა, იმან უთხრა...“.

დოლოხეშენ „შიგნიდან“

აბმელიქ **დოლოხეშენ** სესი მეჩუ... (კარტ., IV, 122, 26) „აბმელიმ შიგნიდან ხმა მისცა“.

გალეშე „გარედან“

შამ კოჩის **გალეშე** ოხთიმუ უნტუ... (კარტ., III, 198, 18) „...ამ კაცს გარეთ გასვლა უნდა“.

მელეშენ „გალმით“

ღნოსი დო ისთერაქიქ მელეშენ ქომოკიწყედეს... (ელ., 17, 35). „ბელი და ილბალი გაღმიდან იყურებოდნენ...”

წოხლეშენ „წინ“

მელი წოხლეშენ იდუ... (კარტ., III, 10, 30) „მელა ადრე წავიდა...” (იხ. ქვემოთ). წოხლეშენ ლიმანის ქონოდ-გითუ (კარტ., IV, 24, 3) „წინიდან ლიმანში ჩადგა”.

მენდრაშენ || მენდრალეშენ || მენდრაშენდონ „შო-რიდან“

...მა მენდრაშენ ბიჩინი (კარტ., IV, 96, 35) „მე შო-რიდან ვიცანი“ ...ქარეი დიკითხეს მენდრალეშენ (კარტ., IV, 142, 5) „...დაწერილი წაიკითხეს შორიდან”.

ზოგჯერ იკარგება ბრუნვის ნიშნისეული -შ:

თუდეენ ხოჯაქ: „ჰომ, ჰი, ძა“ — მეგერ (კარტ., IV, 307, 10) „ქვემოდან ხოჯამ — ჰიშ-ჰიშ-ო თურმე”.

პირველადი ზმნისართები ლაზურში დაირთავენ -კე-ლე (კალა || -კალე) თანდებულსაც. მაგ.,

შალაპიშ ოხრის **თილენდოკელეში** რენან (ელ., 19, 28) „შალაპის ხუსეინის სახლის ზემო მხარეს არიან”. ჰე კოჩიში ოხორჯა ქოგამახთუ... დო წალენდოკელეში ქოგელაკოდუ (ელ., 35, 35) „ამ კაცის ცოლი ჩამოვიდა... და ქვემოთკენ ააშენა”. **თუდენკალე** ტობაშე ქეწუდუ... (კარტ., IV, 225, 8) „...ქვემოდან მალულად დაუდო”.

ადგილის ზმნისართის მნიშვნელობით გამოიყენება თან-დებულიანი სიტყვაც:

ირიკალე „ყველგან” (შდრ. ირი „ყოველი”).

ლაზეფე თურქიეში **ირიკალე** ქონან (კარტ., IV, 211, 9) „ლაზები თურქეთში ყველგან არიან” (შდრ. მეგრ. **ირდიხას** „ყველგან, ყველა ადგილას”).

არის მოსაზრება, რომ ადგილის ზმნისართი (ასევე დროისაც) უთანდებულოდაც ფორმდება ნათესაობით ბრუნ-ვაში. ამ შემთხვევაში ამ ბრუნვის ფორმიანი სიტყვა („ბოლო-ში“) „სახელური ბრუნების პარადიგმაში ერთვება“ [გაბუნია

1993, 93]. ჩვენი აზრით, ასეთ შემთხვევებში (ხოლოში „ახლო“ შორიში „შორისი“, შქაში „შუასი“...) -შ სათანადო ზედსართავ სახელებს (შქა, შორი, შქა...) დაერთვის.

დამორებითი ბრუნვის ნიშანი ლაზურში, მეგრულისაგან განსხვავებით, დაერთვის როგორც სუფიქსიან ფორმებს, ასევე ძირეულებსაც:

ჰაქშენ გებდგითით, ათინაშე მენდაბითით... (კარტ., IV, 101) „აქედან ავდექით, ათინაში წავედით... ჰემა იმტას **ჰექშენ-ღონ**“ (კარტ., IV, 98, 2) „ის გაიქცესო, იქიდან“.

ჰექოლეშენ ...იმტუ (კარტ. III, 186, 13) „იქიდან... გაიქცა“ სი **ჰაქოლეშენ** იგზალიდა (კარტ., III, 176, 34) „შენ აქედან წადიო...“ ბიჭი ქოგამახთუ **ჰექოლეშენ** (კარტ., III, 177, 8) „ბიჭი ჩამოვიდა იქიდან“

მეგრულში ძირეული ადგილის ზმნისართები მხოლოდ მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნით გვხვდება:

თაქიშა || **თაქშა**... „აქამდე“ **თექიშა** || **თექშა**... „იქამდე“.

ზუგდიდურ-სამურზაყანულში იკარგება -ქ თანხმოვანი [ციკოლია 1954, 22] და გვაქვს შემდეგი სახით:

თაიშა || **თაფშა** || **აიშა** || **აფშა**; **თეიშა** || **თეფშა** || **ეფშა** || **ეიშა**. მიმართულებითის ფორმას, როგორც მოსალოდნელი იყო, შეიძლება დაერთოს -ხ სუფიქსი:

თაქიშახ(გ) || **თაფშახ** || **თაიშახგ** || **აიშახ**;

თექიშახ(გ) || **თეფშახ** || **თეიშახგ** || **ეიშახ**;

დასტურდება **თეშახი** || **თეშახუ** სახითაც; იგივეა რაც **თექიშახ**, **თექიშახუ** [ქაჩაია 2002, II, 44]

მუ ღირგ **თეიშახგ**? [ყიფშ., 206, 16] „რა ღირს იქამდე? თეფშახუ ქიმერთუ დო თექ ქუდაჰყვ ღურა „იქამდე მივიდა და იქ დაიწყო სიკვდილი („კედომა“)“. **თექიშახ** სო მიშუ? „იქამდე სად მიდიოდა?“ ოწურუ შარა, სიდე ირემ გეძულუ **თეიშა** (ხუბ., 185, 34) „გზა მიასწავლა, სადაც ირემი იწვა („იდო“) იქამდე“. ...ქაჯოთანსგ ...**თეიშახგ**, სო-იშახგთი ...ტყვიას მიაართენი (ყიფშ., 252, 23) „...ისვრის იქამდე..., სანამდეც... ტყვია მიადწევს“.

ზ-ს შესახებ ი. ყიფშიძე მიუთითებდა, რომ იგი მიმართულებით ბრუნვას დაერთვის და გამოყოფდა **ზ || ზგ || ზი** ვარიანტებს [ყიფშიძე 1994, 174]. ამავე მნიშვნელობით ჰანურში ნ. მარს შენიშნული ჰქონდა **ზ || ზა** მიმართულებითი ბრუნვის ფორმასთან [Mapp 1910, 36].

ტ. გუდავამ ამ მოსაზრებათა გათვალისწინებით აღნიშნა, რომ **ზ** თანდებული ზანურში უდრის ქართულ -**მდე**-ს, აფხაზურ **ზ** „-კენ“-ს. ამ მნიშვნელობით **ზ** ზანურშიც გვხვდება. ზმნისართებში დადასტურებული -**ზ** ელემენტიც ამავე წარმომავლობისა ჩანსო [გუდავა 1947, 188-189].

არის ვარაუდი, რომ ეს -**ზ** არის **ხოლო** ნაწილაკის ნაშთი [შეროზია 1999, 178].

მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი მეგრულის პირველადი ზმნისართებისთვის არაბუნებრივია. ის ერთვის მხოლოდ მიცემით ბრუნვაში გაქვევებულ ზმნისართებს:

ხოლოშა(ზგ) „ახლოს“

ქიმერტ ლურელიშ **ხოლოშა** (ყიფშ., 290, 20) „მიდი მიცვალეხულის ახლოს“ **ხოლოშაზგ** მიევანკით... ახლოს მივიწიეთ“ (ზედმიწ. „ახლომდე“).

შორ(ი)შა || შორშაზგ „შორს“

გვალო **შორშაზგ** ვედათ „მთლად შორს ნუ წახვალთ“. უმოსი **შორიშა** იღუ ოჯინუშა (ყიფშ., 261, 81) „უფრო შორს წავიდა საყურებლად“

შქაშან(გ) „შუამდე“

ხამუ **შქაშა** დაალუ „დანა შუამდე გაუყარა“.

ძგაშან(გ) „კიდემდე“

გეკონჩურ **ძგაშა** (ყიფშ., 307, 27) „გამოცურა ნაპირზე“.

ლაზურში მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი ერთვის პირველად ზმნისართებს, მეგრულისგან განსხვავებით: მაგ.,

ჟინშა „ზემოთ“ (ზედმიწ. „ზემომდე“)

თუდენდონ **ჟინშა** გდაი იგიბენია? (კარტ., 146, 25)

„ქვემოდან ზემოთ საკმელი კეთდება?“

ჟილეშა „ზემოთ“

ჭელუკათე უილეშა ქილმურს (ასათ., 163, 328) „ნავით ზევით ამოიღებს“

გალეშა „გარეთ“.

გამახთუ გალეშა (ელ., 99, 10) „გავიდა გარეთ(ამდე)“.

წალეშა... „ქვემოთ“

ქოგებთეს წალეშა... (კარტ., III, 157, 23) „ჩავიდნენ ქვემოთ („ქვემოთამდე“).

წოხლეშა „ადრე“ (იხ. ქვემოთ)

...ემუში თარა წოხლეშა ქომეჩია (კარტ., IV, 82, 13) „თავისი ფული ადრე მიეციო“.

§ 3. კომპოზიციით მიღებული ადგილის ზმნისართები. ადგილის ზმნისართთა საწარმოებლად აფიქსაციასთან ერთად გამოიყენება კომპოზიციაც, რომელიც გავრცელებულია მეგრულ-ლაზურის ზმნისართთა სხვა ჯგუფებშიც [ყიფშიძე 1994, 183; თოფურია 1979, 122-125; სანიკიძე 1977, 48-51; გაბუნია 1993, 68].

უპირველეს საშუალებად ადგილის ზმნისართთა მისაღებად წარმოგვიდგება რედუბლიკაცია; მეგრულ-ლაზურში შეიძლება გაორკეცდეს ამ ჯგუფის ყველა ზმნისართი.

მეგრულში გვხვდება ფუძეგაორკეცებული ზმნისართები, რომლებშიც ფუძე უცვლელად არის განმეორებული (ე. წ. მარტივი გაორკეცება).

ვიშო-ვიშო || იშო-იშო || იშ-იშ (შდრ. (ვ)იშო „იქით“) „იქით-იქით“

...ე ძლაბი ირო ვიშო-ვიშო ქიმურც (ყიფშ., 296, 12) „...ეს გოგო ყოველთვის იქით-იქით მიდის“. კოჩი მეპუნს, იძახია, დო იდია იშო-იშო (ხუბ., 197, 7) „ჰაყი მიმყავს, იძახეო, და თან წინ-წინ („იქით-იქით“) იარეო“. იშ-იშ ვედათ გვალო „იქით-იქით („სიღრმეში“) არ წახვიდეთ მთლად“.

მიკი-მიკი || მკ-მკი || მიკ-მიკ (შდრ. მიკი „იქით“) „იქით-იქით, ირგვლივ“.

ათეს ქგჟუჟუნეს **მგკ-მგკი** მაღალი მასარუფი (ხუბ., 102, 20) „ამას ირგვლივ მაღალი ძელები შემოავლეს“. **გილ** ირ ღიხაშა **მიკ-მიკი** [ხუბ., 11, 20] „ქვეყანაზე შენ დაღიხარ ირგვლივ“.

ეკი-ეკი || **ეკვ-ეკვ** (შდრ. **ეკი** „აღმა“) „აღმა-აღმა“
მიდართვ **ეკი-ეკი** წყარბიჯითგ... [ყიფშ., 286, 15] „წა-
ვიდა აღმა-აღმა წყლისპირით...“ **ეკვ-ეკვ** ქაჟუნუქუ ათე
გვალასგ, ირ ნაბიჯის ჩანს კარაკუჩხა „ამ მთას აღმა-აღმა
რომ აუჟყვები, ყოველ ნაბიჯზე ხარობს ენძელა“.

ჟი-ჟი (შდრ. **ჟი** „ზემოთ“) „ზევით-ზევით“

ჟი-ჟი გილაფურინუნს... „ზევით-ზევით დაფრინავს“;
ჟი-ჟი ელასხაბანს „ზემოთ-ზემოთ ახტება“ („შეახტება ხოლმე“).

თუდო-თუდო (შდრ. **თუდო** „ქვემოთ“, „ქვევით“) „ქვევით-ქვევით“.

ე ბოშიქ მიდაჩოჩგ **თუდო-თუდო**... [ყიფშ., 269, 18]
„ამ ბიჰმა ქვევით-ქვევით ჩოჩვა დაიწყო“.

ეშე-ეშე || **იშე-იშე** (შდრ. **ეშე** || **იშე** „ზევით“) „ზე-
ვით-ზევით“

შურ მეურს **ეშე-ეშე** „სული მიმდის ზევით-ზევით“.
თუმაქ **იშე-იშე** მიდართ „თმა ზევით-ზევით წამივიდა“. მეუ-
ლა **ეშე-ეშე** თე ქუაში მანგო ფურინით (ხუბ., 62, 19) „მი-
დიან მაღლა-მაღლა ამ ქვის გასწვრივ ფრენით“.

აშო-აშო || **აშ-აშ** (შდრ. **აშო** „აქეთ“) „აქეთ-აქეთ“

ზარბაზანიში მგკმარენჯი კოჩი გოცოთანს... **აშო-აშო**
(ხუბ., 36, 35) „ზარბაზანთან მდგომი კაცი... გესვრის აქეთ-
აქეთ“ **აშ-აშ** ანწი ვარე ოშკურანჯი „აქეთ-აქეთ აწი საშიში
არ არის“

დასახელებულთა გარდა მეგრულში გვხვდება მარტივი
გაორკეცების შემდეგი ზმნისართები: **მელე-მელე** „გაღმა-გა-
ღმა“, **მოლე-მოლე** „გამოდმა-გამოდმა“; **ღინახლე-ღინახლე** ||
ღინი-ღინი „შიგნით-შიგნით“; **გალე-გალე** „გარე-გარე“; **გი-
მე-გიმე** „ქვევით-ქვევით“, **უკახლე-უკახლე** „უკან-უკან“; **წი-
მი-წიმი** || **წგმი-წგმი** „წინ-წინ“; **კინი-კინი** „უკან-უკან“

(შდრ. კინი-კინი „ისევ-ისევ, კვლავ-კვლავ“); **ჟიღო-ჟიღო** „ზევით-ზევით“; (ა)თაქ(ი)-(ა)თაქ(ი) || აქი-აქი || აქ-აქ(ი) „აქ-აქ“; (ე)თექ(ი)-(ე)თექ(ი) || ექ(ი)-ექ(ი) „იქ-იქ“; აქილე-აქილე || აქლე-აქლე „აქეთ-აქეთ“. იქილე-იქილე || იქლე-იქლე „ცოტა იქით-იქით“.

ფუძეგაორკეცებით მიღებული ზმნისართის ორივე კომპონენტი წმინდა ფუძეს წარმოადგენს, მთლიანად წარმოებას კი ზმნისართულ მნიშვნელობას მიცემითი ბრუნვის ნიშანი სძენს:

ხოლო-ხოლოს (შდრ. ხოლო „ახლოს“) „ახლო-ახლოს“

ქვეგოლიებუ **ხოლო-ხოლოს** ...ჯალეფი (ყიფშ., 290, 15). „ირგვლივ („ახლო-ახლოს“) ხეები... შემოლევია“. **ხოლო-ხოლოს** გილაფურინანს ჯალენს... (ხუბ., 211, 27) „ახლო-ახლოს აფრინდება ხეებს...“

ამგვარადვე იწარმოება სხვა ზმნისართებიც:

შქა-შქას „შუა-შუა“; **ძგა-ძგას** „კიდე-კიდე“; **შორ-შორს** „შორ-შორ(ს)“.

ლაზურისთვისაც ბუნებრივი ჩანს მარტივი გაორკეცება:

ჟინ-ჟინ (შდრ. ჟი || ჟინ „ზევით“, ზემოთ“) „ზევით-ზევით“

ჟინ-ჟინ ოფუთხუს ქოგდოქკუ (კარტ., III, 179, 4)

„ზევით-ზევით ფრენა დაიწყო...“ **ჟინ-ჟინ** გოხთი... (ელ., 167, 28) „ზევით-ზევით ადი...“.

აშო-აშო || **ჰაშო-ჰაშო** (შდრ. (ჰ)აშო „აქეთ“) „აქეთ-აქეთ“

აშო-აშო კალე რენდა... (კარტ., IV, 7, 4) „აქეთ-აქეთ მონასტერი არისო...“

ჰექოლე-ჰექოლე „იქით-იქით“

ჰექოლე-ჰექოლე იგზალუ (ჩიქ., II, 36, 20) „იქით-იქით წავიდა...“

წალე-წალე (შდრ. წალე „ქვევით“) „ქვევით-ქვევით“

ენთეფე **წალე-წალე** ონტულეფეშ ჯოხო (ასათ., 131, 81, 15) „ესენი ქვევით-ქვევით მოსენების სახელი...“ **აქოლენ წალე-წალე** ვულეთ... (ჩიქ., I, 115, 21) „აქედან ქვევით-ქვევით წავალთ...“

გაღე-გაღე (შდრ. **გაღე** „გარეთ“) „გარე(თ)-გარე(თ)“

...**გაღე-გაღე** გოვულურ... (კარტ., IV, 9, 13) „გარე-გარე ვუვლი...“ ბირთუმ **გაღე-გაღე** გუიტენ.. (კარტ., 59, 8) „...ყოველთვის გარეთ-გარეთ დადის...“

წოხლე-წოხლე (შდრ. წოხლე „წინ“) „წინ-წინ“ (იხ. ქვემოთ).

...თილქი **წოხლე-წოხლე** ნიტუ (ჩიქ., I, 44, 5) „მელა წინ გაიქცა“ ...ემუქ **წოხლე-წოხლე** გზა მიხვენეს... (ჩიქ., I, 96, 33) „მან წინ-წინ გზა გაგვიკვლია...“

მენდრა-მენდრა (შდრ. მენდრა „შორს“) „შორ-შორს“.

ა სეის **მენდრა-მენდრა** ქუჭუტი დაჩხური ძიროდან (კარტ., 189, 29) „ერთ ღამეს შორ-შორს პატარა ცეცხლი ნახეს“.

მენი-მენი (შდრ. მენი „ახლოს“) „ახლო-ახლო“

ჰუს **მენი-მენი** ოხორეფე დიუ (კარტ., IV, 193, 11) „მაშინ ახლო-ახლოს სახლები გამოჩნდა“.

ბაზი-ბაზი (შდრ. ბზი) „შიგადაშიგ“

ბაზი-ბაზი გაშქართული მენ (ასათ., 41, 8) „შიგადა-შიგ სხვანაირი არის“ **ბაზი-ბაზი** ოხორი ოკოხვერი ქოდგინ (ყიფშ., I, 2, 2) „შიგნით სახლი დანგრეული დგას“.

გერი-გერი || **გეი-გეი** „უკან-უკან“

...ოგინე ვა მაშქვენან, **გერი-გერი** ულუნ (კარტ., IV, 160, 14) „წინ არ გაუშვიათ, უკან-უკან წასულან“ ...**გეი-გეი** ქომულან... (კარტ., III, 20, 25) „უკან-უკან მიდიოდა თურმე“.

მეგრულში რედუბლიკაციის შედეგად მიიღება დროის ზმნისართები, რომლებსაც ერთდროულად გააჩნია დროული და სივრცითი მნიშვნელობები; ქვემოთ მოყვანილია მხოლოდ დროის ზმნისართის მნიშვნელობით გამოყენებული ფორმები.

ამარი-ამარი (შდრ. **ამარი** „აქ“, „აგერ“) „საცაა, აგერ-აგერ“.

ქომიციის არძაქ ართო **ამარ-ამარ** გოვენქილენა... (გულ., 195, 295, 16) „ღამესია ყველა ერთად საცაა გამგლე-ჯენ...“ **ამარი-ამარი** ბოში ორჯინანც ნდემც... (ყიფშ., 265, 1)

საცაა, („აგერ-აგერ“) ბიჭი აჯობებს დევს“. ...ეფერს ჭიძანძუ პარახოდი, ნამდლა აპარამარ ოკო ღინწყვას (ხუბ., 86, 4) „ისე ირწევა ნავი, რომ სადაცაა უნდა ჩაიძიროს“.

ვიშო-ვიშო || იშო-იშო (შდრ. (ვ)იშო „იქით“) „მერე-მერე, შემდეგ-შემდეგ, მომავალში“.

ბოლოს ათეს მიაყუნუ **იშო-იშო** დო კოჩო გიშელგ (ხუბ.) „ბოლოს ამას მიყვა მერე-მერეც და კაცი დადგა“. ბოში **ვიშო-ვიშო** ძინულენს... [ყიფშ., 174, 8] „ბიჭი სულ მატულობს“.

წოხოლე-წოხოლე || წოხლე-წოხლე (შდრ. წოხლე „წინ“) „წინათ, უწინ-უწინ, ძველად...“ (იხ. ქვემოთ).

წოხოლე-წოხოლე ირ ქირსეს გილეშეს ალილოშ მაბირეფი „წინათ („წინ-უწინ“) ყოველ შობას დადიოდნენ ალილოს სამღერად“. **წოხლე-წოხლე** ხშირასგ რდგ ართ მაჟიაშა გილულა „წინათ ხშირი იყო ერთმანეთში მიმოსვლა“.

გაორკეცებით მიიღება ვითარების ზმნისართები:

ეჭი-ეჭი (შდრ. (თ)ეჭ(ი) „იქ“) „აქა-იქ“ [სანიკიძე 1977, 51], „ცალ-ცალკე“.

ბადე მუკომიდგი მარა, **ეჭი-ეჭი** გოგიფაჩი... (გულ., 173, 252, 10) „ბადე დაგიგე გარშემო, მაგრამ აქა-იქ გაგიშალე...“ რაშიში კუდელიც ქჷაკერგ დო **ეჭი-ეჭი** ქიმკასოფუ [ყიფშ., 266, 5] „რაშის კუდზე გამოაბა და ნაწილ-ნაწილ მიახეთქა“.

მინი-მინი (შდრ. მინი || მინე — „იქით“) პარალელურად გამოიყენება **მუნი-მუნი** („იქით, შიგნით“), **მონი-მონი** „თავდაყირა“.

მინი-მინი გამნართინუ ცუდე „თავდაყირა გადმოაბრუნა სახლი. **მუნი-მუნი** ქუდახუ ირფელი „თავდაყირა დააქცია ყველაფერი...“

ლაზურშიც რედუბლიკაციის შედეგად იცვლება მნიშვნელობა:

(ჰ)აშო-(ჰ)აშო (შდრ. (ჰ)აშო „აქეთ“) „ასე-ასე“.

აშო-აშო იზმოჯე ბძირი (კარტ., III, 29, 12) „...ასე-ასე სიზმარი ვნახე...“

ეშო-ეშო (შდრ. (3)ეშო „იქით“) „ისე-ისე“.

ეშო-ეშო იმზორტეს... (ჩიქ., I, 22, 15) „ისე-ისე ჰამდენ...“

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ასეთი ზმნისართი უფრო ხშირად მეორე ფუნქციით (ვითარებითის) არის გამოყენებული. კომპოზიტური ფორმით კი წინადადებაში მუდამ ვითარებითის მნიშვნელობის მატარებელია.

გიდე-გიდე (შდრ. გერიდე-გერიდე || გეიდე-გეიდე || გერი-გერი) „უკან-უკან“ („თანდათან“).

გიდე-გიდე ნენაფე ქომოგძინუ... (ასათ., 163, 365) „თანდათან სიტყვები მოგემატა...“

ამავე ძირისაგან არის ნაწარმოები კომპოზიტი, რომლის პირველი კომპონენტი, ვფიქრობთ, მიცემით ბრუნვაშია:

გერისიგვი || გეისიგვი (შდრ. გერი „უკან“) „ისევ უკან“ (შდრ. მეგრ. გეწ-გეწ(ი) (გეწიშგეწი) „ზედიზედ“).

ბიჭი **გერისიგვი** ხაფისიშა ქომოჩქევს (კარტ., III, 29, 14) „ბიჭი ისევ უკან გამოაგზავნეს ხაფისში“ ბეე **გეისიგვი** ქომოხთუ ოხოიშა (კარტ., IV, 109, 8) „ბავშვი ისევ უკან მოვიდა სახლში“ **გეისიგვი** გოშქვათეა... (კარტ., IV, 123, 12) „ისევ უკან გაგიშვებთო...“ **გეისიგვი** ქეშახთუ (ასათ., 16, 54, 27) „ისევ უკან ამოვიდა“.

ადგილის ზმნისართთა მნიშვნელობით გვხვდება სახელის გარაკეცებით მიღებული სიტყვები:

შარა-შარას (შდრ. შარა „გზა“) „გზა-გზა“

შარა-შარას ქე ჟინი ქანიიყვილუ (ყიფშ., 261, 33) „გზადაგზა ცოტა ჟინი მოიკლა“.

ტყა-ტყას (შდრ. ტყა „ტყე“) „ტყე-ტყე“

თოქუქ ჯა ვა მოტახ დო **ტყა-ტყას** გოტახგნს (ხუბ., 293, 27) „ბრამამ ხე ვერ მოტეხა და ტყე-ტყეს ტეხს“.

ღალგ-ღალგს (შდრ. ღალგ/ი „ღელე“) „ღელე-ღელე“

ღალგ-ღალგს გილურს დო ჩხომს ქოფუნს „ღელე-ღელე დადის და თევზს იჭერს“. და მრ. სხვ.

ლაზურში კომპონენტის ორივე წევრი სახელობით ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი:

დადი-დადი (შდრ. დადი — „ტყე“) „ტყე-ტყე“

აწიკჟულე გოულე **დადი-დადი...** (კარტ., IV, 230, 15)

„ამიერიდან ვივლი ტყე-ტყე“

დალი-დალი (შდრ. დალი „ღელე“) „ღელე-ღელე“

შა კოჩიქ უშქჟური ეზდუ დო **დალი-დალი** დიდო ამაფონუ (ელ., 34, 1) „ამ კაცმა ვაშლი დაკრიფა და ღელე-ღელე ძლივს ამოიტანა“. **დალი-დალი** ბოზოფე ენ ფახალი (კარტ., IV, 239, 4, 6)

დერე-დერე (შდრ. დერე „კლდე“) „კლდე-კლდე“

დერე-დერე იდუ... (კარტ., IV, 95, 9) „კლდე-კლდე წავიდა...“

დუზი-დუზი (შდრ. დუზი) „ბაღნარ-ბაღნარ“

...**დუზი-დუზი** ბოზოფე ენ უჭუზი (კარტ., IV, 239, 4)

„ბაღნარ-ბაღნარ გოგონები იაფია“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მიუთითებენ, რომ რედუქლიკაციისას კომპონენტთა შეერთება მეგრულ-ლაზურში უკავშიროს [თოფურია 1959, 296; სანიკიძე 1979, 48; არონია 2002, 50], შევნიშნავთ, რომ დო კავშირით შეერთებული ზმნისართები და სახელები (ზმნისართის ფუნქციით) არაიშვიათად გვხვდება.

ჟიდოჟი „ზევით-ზევით“.

ჟიდოჟი ქოფურინ კიშკარს (ხუბ., 102, 35) „კიშკარს ზევით-ზევით გადააფრინდა...“. მიდართ რაშიქ **ჟიდოჟი** (ყიფშ., 301, 24) „რაში ზევით-ზევით წავიდა“.

გა-დო-გას „სერ და სერ“; „მთა და მთა“.

გა-დო-გას გივოსხაპი დო გინიფჩილითეი (ყიფშ., 22) „სერ და სერ გადავხტი და ავიცდინე“.

ძგა-დო-ძგას „კიდე-კიდე“.

ძგა-დო-ძგას გილართე ოკო „კიდე-კიდე უნდა იარო“. კოჩი გინორე ძგა დო ძგასგ (სამუშ., III, 31, 22, 1) „...კიდებზე კაცი ღვას“.

დო გვხვდება ფუძეგანსხვაებულებთანაც:

მელე დო მოლე „გაღმა-გამოღმა“, „აქეთ-იქით“.

ქიგიაშქუ მელე დო მოლე... (ყიფშ., 281, 29) „დაარტყა აქეთ-იქით“. მელე დო მოლე კოჩით რე გოჭკადილი „გალმა და გამოლმა ხალხით არის გაქედილი“.

ან დო განს „არემარეზე“, „ამ მხარეს“.

თე ან დო განს თეჯგურა პატიოსანი კოჩი ვამწონებუ „ამ არემარეზე ასეთი პატიოსანი კაცი არ მეგულება“.

ეშე დო გიმე „ზევით-ქვევით“, „აღმა-დაღმა“

ცუროთა სქანი... ეშე დო გიმე იქანჩუაფე (ხუბ., 322, 23) „შენი სიყვარული... ზევით-ქვევით შემაქანებს“.

ლაზურშიც დასტურდება დო კავშირით შეერთებული ზმნისართები.

ჟინ-დო-ჟინ „ზევით-ზევით“

ჟინ-დო-ჟინ ნა ბორტითფექ... (კარტ., IV, 163, 34) „...ზევით-ზევით რომლებიც ვიყავით...“

ჰაშო დო ჰაშო დულდა მილენ... (კარტ., III, 193, 4) „ასეთი და ასეთი ამბავი მაქვსო...“

ჟილე დო წალე „ზევით და ქვევით“ (ასათ., 112, 64, 2).

(ჰ)ემკელე დო (ჰ)ამკელე „იქით-აქით“ (იხ. ქვემოთ).

თი ჰემკელე დო ჰამკელე ოქთამტუ (ყიფშ., I, 650, 51) „თავი იქით-აქით ტრიალებდა“

ნაირფუძეთა შეერთებით მეგრულში მიღებულია ადგილის ზმნისართთა უმრავლესობა:

(ვ)იშო-აშო || (ვ)იშა-აშო || აშო-იშო (შდრ. (გ)იშო „იქით“, აშო „აქეთ“ „იქით-აქეთ || აქით-იქეთ“)

ქვეყნირცხონუ ვიშა-აშო თუმა (ხუბ., 155, 5) „თმა იქით-აქეთ გადაივარცხნა...“ გიჟინ იშა-აშო... (სამუშ., III, 96, 63, 175) „მიმოიხედა იქით-აქეთ“. ...გიიჟინგ იშო-აშო თე წყარპიცე (დან., 288, 31) „გაიხედა იქით-აქეთ ამ მდინარის ნაპირას“ ...ქნსას ვიშა-აშო (ხუბ., 110, 28) „ქანაობს იქით-აქეთ“

მელე-მოლე || ელე-მოლე || ელლე-მოლე (შდრ. (მ)ელე „გალმა“ „იქით“; მოლე „გამოლმა, აქეთ“) „გალმა-გამოლმა, აქეთ-იქეთ“ [ქაჩაია 2002, I, 93]

მელე-მოლე გვალა რე... „გაღმა-გამოღმა მთებია...“
ქალუდირთ **მელე-მოლე** ჟირი კოჩიქ „აქეთ-იქით ორი კაცი
ამოუდგა“.

(ვ)იქილე-აქილე (**ვიქილე** „ხოტა იქით“, **აქილე**
„ცოტა აქით“) დასტურდება შემდეგი სახითაც: **იქი'ე'-**
აქი'ე' [ქაჩაია 2002, II, 93]

ძუძუფი იქილე-აქილე გინუძე ხუჯიშა... (ხუბ., 133, 23)
„ძუძუფი იქით-აქეთ მხრებზე უღევს...“ ათე ჟირი ცალეფი
იქილე-აქილე ჯიბეშა ქალედვია (ხუბ., 86, 20) „ეს ორი
ტოტი იქით-აქეთ ჯიბაში ჩაიდევია“.

გვხვდება შებრუნებული ფორმითაც — **აქილე-(ვ)იქი-**
ლე „აქეთ-იქით“.

ეშე-გიმე || **ეშა-გგმა** || **იშე-გიმე** „ზევით-ქვევით“

ქოჩორაშ ცხენი **ეშე-გგმა** ქიმიძვადე „ქოჩორას ცხენი
ზევით-ქვევით მიძუნძულეს“. **ეშე-გიმე** შურსე პკაშე...
(ხუბ., 325, 21) „ზევით-ქვევით სულს ვითქვამ...“ ართი
ცაზახი **იშე-გიმე** ქოსხაპუნს (ხუბ., 304, 34) „ერთი მამაკა-
ცი ზემოთ-ქვემოთ ხტუნაობს“ (შდრ. **ეკი-გიმე**).

ეკე-დიკე || **ეკი-დიკი(ი)** || **ეკე-დგკი** (შდრ. **ეკი**
ალმა“ და **დიკე** „დალმა“) „ალმა-დალმა“

ეკე-დიკე დოღურუ გილულას „ალმა-დალმა სიარუ-
ლით მოკვდა“. **ეკე-დგკი** გილულე ორზოლი „ალმა-დალმა
დაატარებს საგზალს“.

ჟიდო-თუდო (შდრ. **ჟიდო** „ზევით“, **თუდო** „ქვე-
ვით“) „ზევით-ქვევით“

ჟიდო-თუდო არძას ოხუ თე ამბე „ზევით-ქვევით ეს
ამბავი ყველას ეხება“.

წიმი-კინი || **წგმი-კგნე** (შდრ. **წიმი** „წინ“, **კინი**
„უკან“) „წინ და უკან“ **წიმი-კუნე** [ქაჩაია 2002, III, 446].

წიმი-კინი მუს რე აწმატრალექგნი? „(ჩემს) წინ და
უკან რას ტრიალებ?“

წოხლე-უკახლე (შდრ. **წოხოლე** „წინ“, **უკახლე**
„უკან“) „წინ და უკან“.

ოზე წოხლე-უკახლე ეფშა რე ორინჯით „ეზო წინ და უკან სავსეა საქონლით“.

მსგავსადვეა ნაწარმოები შემდეგი კომპოზიტიური ფორმები: (ე)თექ-(ა)ათაქ || ექ-აქ „მანდ-აქ“ პირიქით; (ა)თაქ-(ე)თექ || აქ-ექ „მანდ-აქ“; ემერ-ამარი || ამარ-ემერი „აქა-იქ“; სარხო-მარხოს „ახლო-მახლოს“; სარხო-გარხო [ქაჯაია 2002. II] სარხო-სამიაროს [ფიფია 1997] (შდრ. გურ. ში-რამორაი || შირამორაე „ახლო-მახლო, არემარე, მიდამოები, გარშემო“ [დლონტი 1984, 364]. სარხო-სამიაროს ვეგიპალუ ჩქიმ ნათასეფ „ახლო-მახლო არ არის ჩემი ნათესები...“

ლაზურისთვისაც ბუნებრივია სხვადასხვა ფუძეთა შერთება:

მელე-მოლე (შდრ. მელე „გალმა“ მოლე „გამოლმა“) „გალმა-გამოლმა“

მელე-მოლე ოკიწკიდეს... (ელ., 9, 8) „გალმა-გამოლმა შეეყურებდნენ“.

ეშო-აშო „იქით-აქეთ“

გუიყონაფ ეშო-აშო... (ასათ. 218, 133, 2) „დაატარებენ იქით-აქეთ“.

ჟილე-წალე (შდრ. ჟილე „ზემოთ“ წალე „ქვემოთ“) „ზევით-ქვევით“.

ჟილე-წალე ორთას ოხორი სქანი... (კარტ., IV, 273, 5) „ზევით-ქვევით შუაში შენი სახლი...“ ჟილე-წალე მოთ იქთუ... (კარტ., III, 204, 9) „ზევით-ქვევით რად ტრიალებს...“

ჟინ-თუდე (შდრ. ჟინ „ზევით“ თუდე „ქვევით“) „ზევით-ქვევით“.

დოლოქუნან... ჟინ-თუდე... (კარტ., IV, 329, 26) „ააცვავენ ზევით-ქვევით...“

ჟინდოლ-თუდელე (შდრ. ჟინდოლე „ზემოთ“, „ზემო მხარეს“ თუდელე „ქვემოთ, ქვემო მხარეს“) „ზემოთ-ქვემოთ“.

ჭოტა ულუტეს, ჟინდოლე-თუდელე ჭოტა (კარტ., IV, 324, 24) „ტილო ჰქონდათ, ზემოთ-ქვემოთ ტილო“

ექოლე-აქოლე (შდრ. ექოლე „იქით“ აქოლე „აქეთ“) „იქით-აქით“.

მემეტქი გუინწყელუ **ექოლე-აქოლე...** (კარტ., III, 77, 9) „მემელმა აქეთ-იქით გაიხედა...“

ადგილის ზმნისართი შეიძლება მიღებული იყოს ორი სხვადასხვა ფუძის შევსებით, რომელთაგან ერთი თვით ზმნისართია — **თაქი... თექი...** და მეორე, როგორც ეს ი. ყიფშიძეს მიაჩნია, არსებითი სახლია: **ცურე „მხარე“** [ყიფშიძე 1994, 626]: **აურე || ავრე || აცურე || (ა)თავრე || (ა)თაურე || (ა)თაცურე || ათაქცურე** (შდრ. ათაქ „აქ“ **ცურე „მხარე“**) „აქეთ, ამ მხარეს“, **ეურე || ევრე || ეცურე || (ე)თევრე || (ე)თეურე || (ე)თეცურე || (ე)თექცურე** (შდრ. ეთექ „იქ“ **ცურე „მხარე“**) „იქით“, „იმ მხარეს“.

ექ **აურე** იგარგ, იქ **თეურე** იგარგ (ზუბ., 145, 19) „ამან აქეთ იტირა, იმან იქით იტირა“ მა **საცურე** შურცუ ბკაშგ... (სამუშ., III, 44, 33, 44) „მე აქ სულით დავიკვნესებ...“ სო მეურქ **აცურე?** (დან., 304, 22) „აქეთ სად მიდიხარ?“ გიმელგ **ეურე** ბოშიქგ... (ყიფშ., 237, 15) „იქიდან ბიჭი გამოვიდა...“ გომონწყილი **ათაურე** მუნილგ ალექ (დან., 144, 12) „ალე გამოწყობილი აქედან შემოვიდა“. **ევრე** მუ გოკოდეს, თავრე მორთით „იქით რა გინდოდათ, აქეთ მოდით“.

გვხვდება დაშორებითი ბრუნვის ნიშნითაც, სადაც ამ ნიშანმა კონტექსტების მიხედვით შეიძლება გადმოგვცეს სამი მნიშვნელობა: დაშორება (საიდან?), მიმართულება (საითკენ?) და ადგილმდებარეობა (სად? — იხ. ზემოთ).

ეურეშე მუკირთესგ... (დან., 218, 20) „იქიდან მობრუნდნენ...“ სი თეურიშე გაჩენდი „შენ იქ გაჩერდი“; **ეთეურეშე** მუშენ იჯინექი? „იქითკენ რატომ იხედები?“ **აურეშე** ეკულა მუთუნც ვეშულებუ უმუხვარებუო (ზუბ., 97, 9) „აქეთ დაუხმარებლად არავის არ შეუძლია ამოსვლა“. **ავრეშე** მუ დროს იბდათ? „აქედან რა დროს წავიდეთ?“ **თაურეშე** ქუმორთით არძაქ „აქეთკენ მოდით ყველანი“

დამორჩებიითი ბრუნვის ფორმამ შეიძლება დაირთოს მიცემითის ნიშანიც:

აურეშეს || (ა)**თაურეშეს** || **თაურეშეს** || **ავრეშეს**, „აქედან, აქეთ“

გეგნიწიმინდი **ათურეშეს** [ქაჩაია 2002. I, 166] „გადაიკარგე აქედან“

ლაზურში მსგავსი აგებულებისაა იმავე მნიშვნელობის ზმნისართები, ოღონდ აქ პირველი კომპონენტი ჩვენებითი ნაცვალსახელია, მეორე კი — თანდებული.

ჰამკელე || **ამკელე** || **ანკელე** (შდრ. ჰამ „ეს“, -კელე „თან“) „აქეთ, აქეთ მხარეს“

ჰემკელე || **ემკელე** || **ენკელე** (შდრ. ჰემ „ის“, -კელე „თან“) „იქით, იქით მხარეს“ (შდრ. მეგრ. თიმწყუმა || თიმკელა... „მაშინ“)

ჰემკელე გობთუ, **ჰამკელე** გობთუ... (კარტ., IV, 109, 15) „იქით გავიდა, აქით გამოვიდა“. **ენკელე** ოქთუ, **ანკელე** ოქთუ (კარტ., I, 82, 23) „იქით მიბრუნდა, აქით მობრუნდა“.

ადგილის ზმნისართები შედიან ვითარების ჯგუფის რთულ ზმნისართთა შემადგენლობაში:

დუდ(ი)გიმე (შდრ. დუდი „თავი“, გიმე „ქვევით“) „თავდაღმა“ „ყირამალა“ [ქარაია 1997] „თავქვე“ [ქაჩაია 2001. I, 510]

ცანჭიქ ქოდმელახესი დო **დუდი გიმე** გითობუნა (გუდ., 189, 286) „ჭიები ავად გაგვიხდა და თავდაღმა ჰყიდიან“ დეჭიქ ღირძლუა დო ბეჟე ნიჩვით **დუდგიმე** გამნართინუა (ხალხ. სიბრძ., 148, 142) „ღორი გაძღაო და გობი დინგით თავდაღმა გადაატრიალაო“

აღნიშნულის პარალელურად გვხვდება:

დუდინე [ქაჩაია 2001. I, 511] || **დუდინის** **ი** [თოფური 1959, 301] (შდრ. **დუდი** „თავი“ **დინი** „ქვევით“; დუდიდინი → დუდდინი → დუდინი)

დუდ ნი ე ქვდაჩანუუ დიხასჯ (ცაგ., 5, 10) „თავქვე“

ჩაარქო მიწაში“. დუდი ნი ქოდიხუ (ცაგ., 1, 3) „თაქვე დაემხო“.

ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება პიჯ(ი)გიმე; მის საპირისპიროდ გვხვდება:

პიჯ(ი)ეშე || პიჯიშე (შდრ. პიჯ(ი) „პირი“ ეშე || იშე „აღმა“) „პირაღმა“.

პიჯიშე ქვლიდგვ (ყიფშ., 237, 11) „პირაღმა დაიდგი“. სუმიშხე გამნირთვ დო პიჯიშე ქვლიდგვ (ცაგ., 21, 8) „სამჭერ გადაბრუნდა და პირაღმა დაიდგა“.

ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება აგრეთვე პიჯკონილო „პირაღმა“, რომლის მეორე კომპონენტი მიმღეობაა.

მეგრულის მსგავსი სტრუქტურის ფორმები ლაზურშიც დასტურდება:

პიჯამამთე (შდრ. პიჯ „პირი“, ამამთე „აღმა“) „პირაღმა“

პიჯამამთე ღინჯიუ... (კარტ., III, 158, 38) „პირაღმა დაიძინა“.

პიჯკობა (შდრ. პიჯ „პირი“, კობა „საქაფე“) „პირქვე“
ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება ლაზურში კუჩხი-ამამთე.

...საჯაქი კუჩხე-ამამთი ქოლოდგუ [კარტ., I, 161, 84]
„...ზედადგარი პირაღმა დადგა“.

ჭაშო პიჯკობა ღინჯირს დო იფხოს... [კარტ., III, 160, 14]
„ასე პირქვე დაწევა და ჭამს“.

კობა ლაზურში არის „საქაფე“, ქაფის გადმოსაღები კოვზი; დიდი კოვზი [Mapp 1910, 157].

(შდრ. 1. კობალი, რომლითაც ბერტყავენ ბამბას; აგრეთვე იყენებენ თხილის სატეხად; 2. წკარ-კობალი — ეს არის სახელწოდება წყლის ბინადრის... შდრ. აგრეთვე კობელა „არაკანონიერი შვილი“).

მეგრულში ვითარებითის ფუნქციით გვხვდება უითუო (შდრ. უი „ზემოთ“ თუ(დ)ო „ქვევით“) „ზეზეურად“ „პირდაპირ“ [ქაჯაია 2002. II, 500].

...უითუო რე ნდღულაპირი (სამუშ., III, 87, 63, 58)

„...ზეზეურად არის დამდნარი“. მუში ქონება მუთი რდენი **ქითუო** თეს ქიგიახარჯუ (ზუბ., 195) „მისი ქონება რაც იყო, პირდაპირ ამას დაახარჯა“.

ადგილის ზმნისართის მნიშვნელობით გვხვდება მიცემითის სუფიქსით გაფორმებული სიტყვებიც:

შქაბანს || შქაბანაის(გ) (შდრ. **შქა „შუა“ აბანი „ადგილი“**) **„შუა ადგილას“** (**შქა + აბანი** შდრ. „აკანი, არდგილი“) [ქაჩაია 2001. I, 162, 17—].

შქაბანაის გოქკირგ... (ყიფშ., 231, 25) ...**(შუა ადგილას) „შუაში გაქრა“**; ქემერთგ ე ბოშიქ, გუურქუ ლეკური **ლო შქაბანსგ** გიილგ კაჟანდიი-ქერქუუ (ყიფშ., 235, 1) „მივიდა ეს ბიჭი, მოიქნია ხმალი და შუაში გააპო კაჟანდი-ქერქუ“.

ამრიგად, მეგრულ-ლაზურ ადგილის ზმნისართებში. ქართულის მსგავსად, შედარებით მცირე რაოდენობით გვაქვს მარტივი, პირველადი ზმნისართები, ხოლო დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი წარმოქმნილი ზმნისართები. ასევე მრავალფეროვანია მათი წარმოების საშუალებები. გვაქვს როგორც დერივაციული სუფიქსებით, ასევე ბრუნვის ნიშნებით (მიცემითი, დაშორებითი, მიმართულებითი) ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულები, კომპოზიციით (რედუპლიკაციით) და ნაირფუძეთა შეერთების გზით მიღებული რთული ზმნისართები.

დროის ზმნისართები

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, „დროის გამომხატველი ზმნისართი გვიჩვენებს დროის გარკვეულ ერთეულს ან დროის გარკვეულ მონაკვეთს კონკრეტულად. მისი კითხვაა: როდის?“ [შანიძე 1953, 595].

§ 1. დროის პირველადი ზმნისართები. მეგრულ-ლაზურში ისევე, როგორც ქართულში, დროის პირველადი ზმნისართთა რაოდენობა შედარებით შეზღუდულია.

გოლა „გუშინ“

გოლა ხეთას გოხოლუდი... (გუდ., 20, 35, 2) „გუშინ ხეთაში გახლდი...“ გოლა სო ორდი..? (ყიფშ., 217, 16) „გუშინ სად იყავი?“

ზუგდიდურ-სამურზაყანულის ჯვარულ თქმაში დადასტურდა აღნიშნული ზმნისართის ფონეტიკური ვარიანტი: **გოლვა** (შდრ. **გოლვაწო** „გუშინწინ“ (იხ. ქვემოთ).

გოლვა მორთვ ოგურაფუშე „გუშინ მოვიდა სასწავლებლიდან...“

...წანმოწანას ვორდითვ **გოლვა** „გუშინ წლისთავზე ვიყავით“.

აღნიშნული ფუძე მეგრულში *გოდლასაგან მიღებულიად არის მიჩნეული, მსგავსად ზმნისართისა **გედლანი**, რომლის ამოსავალი ვარიანტი — **გენდლანი** — ქანურში დასტურდება [როგავა 1973, 135] (იხ. ქვემოთ).

მეგრულ **გოლა**-ს ი. ყიფშიძე უკავშირებს ქართულ **ძოლან**-ს [ყიფშიძე 1994, 423], რასაც არ ეთანხმება გ. როგავა [როგავა 1973, 135].

ღუმა „წუხელ“ (შდრ. ლაზ. ღომა || ღომან „გუშინ“)

ღუმა თექი ვორდი... (ყიფშ., 311, 12), „წუხელ იქ ვიყავი...“ **ღუმა** ზუგის გოხოლუდი (გუდ., 282, 2) „წუხელ ზუგდიდში გახლდი...“

აღნიშნული ზმნისართის ქართული შესატყვისია **ღამე** || ***ღამენ**; ქართულში შენახულია ამოსავალი მნიშვნელობა. მეგრულშიც გვაქვს „ღამის“ სემანტიკა, თუმცა წინა ღამეა ნაგულისხმევი. ქანურში შესაბამისი ფუძე აღნიშნავს დღეს, რომელიც ამ ღამეს წინ უძღვის — „გუშინ“. ამ მხრივ ქანურში ისეთივე სემასიოლოგიური გზაა გავლილი, როგორიც „ხვალე“-ს შემთხვევაში: „დილა“ — „ხვალე“ „ღამე“ — „გუშინ“ [ჩიქობავა 1936, 198]. (შდრ. **ხერი**) (იხ. ქვემოთ).

ჭუმე || **ჭუმან(ი)** „ხვალ“ (შდრ. ლაზ. **ჭუმე** / **ჭუმენ**... **ხვალ**; **ხვალ** დილას)

მეულა ამდლა, **ჭუმე**... (ხუბ., 7, 10) „მიდიან დღეს, ხვალ...“ **ჭუმან** მუ დროშო ქუმურთგ „ხვალ რა დროისთვის მოხვალთ“. **ჭუმანი** ბაზარშა ოკო მიდაფრთე „ხვალ ბაზარში უნდა წავიდე“ (იხ. ქვემოთ). ...ამ დღარში უჩგუში **ჭუმანი** რე... (ყიფშ., 260, 30) „...დღევანდელზე უკეთესი ხვალ არის...“ ამ ფუძის ეტიმოლოგია უცნობია.

გელანი || **გილანი(ი)** (შდრ. ლაზ. **გენდლანი** || **ჩენდლანი**) „ზეგ“

ამუდლა რე, **ჭუმე** რე, **გილანი** რე... (ყიფშ., 227, 2) „დღეს არის, ხვალ არის, ზეგ არის“... **გელან** სო შერხვადათ? „ზეგ სად უნდა შეგხედეთ?“ **გილანი** ქუმუულა [ელიავა 1987, 90] „ზეგ მოვლენ...“

შესატყვისი ფუძე სხვა ქართველურ ენებში არ ჩანს.

წი || **წგ** || **წუ** „წელს“ (ქაჩაია 2002, III) (შდრ. ლაზ. **წო**)

წი გეგნილას ეგებ,... (გუდ., 297, 21) „წელს იქნებ გადაიტანოს...“ **წგ** თაქ უპირებუ გაჩერება „წელს აქ აპი-

რებს გაჩერებას“ **წგ** ბლურუქ ღო ვარ(ი) წანას (სამუშ., I, 50)
„წელს მოვკვდები თუ გაისად“

აღნიშნულ ძირს (**წი**, **წგ**) ქართულში შეესატყვისება
„**წელს**“ უფრო რთული ჩანს მეგრული **წო** (გო-წო-ს) და
ლაზური **წო** ფორმების ქართულ ძირთან (**წელ**-) მიმართების
საკითხი [ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000, 638] (იხ. ქვემოთ).

პირველად ზმნისართებს მივაკუთვნებთ, აგრეთვე, რიგ
ზმნისართულ სიტყვა-ფორმას.

ხეთე || **ხათე** (ე > ა) „უცებ, მაშინვე“ (შდრ. ქართ.
ხელათ)

რაშიქ **ხეთე** ქიჩინგ მუში მინგე (ხუბ., 98, 35) „ცხენ-
მა მაშინვე იცნო თავისი პატრონი“ დიდა ღო მუმაქ **ხათე**
გიორგი იკითხუ (ხუბ., 150, 5) „დედ-მამამ მაშინვე გიორგი
მოიკითხა“. **ხათე** თიშენ ვაჰკომუნსუ... (გულ., 80, 152, 3)
„მაშინვე იმიტომ არ კამს...“

ი. ყიფშიძის ტექსტებში დასტურდება **ხათეე** სახითაც:
ხათეე გირგინი ქეგუდგეს... (ყიფშ., 253, 32) „...მაშინვე
გვირგინი დაადგეს“.

ეფიქრობთ, ამოსავალი უნდა იყოს დაშორებითი
ბრუნვის ფორმა **ხათეშე** (|| **ხეთეშე**), სადაც -შ- თანხმოვა-
ნია დაკარგული. ამგვარი ვარაუდის საფუძველს იძლევა
ლაზური, სადაც -შ- იკარგება მთელ რიგ შემთხვევებში,
კერძოდ: ა) როცა ნათესაობითის -ში ნიშანი ზმნის ფორმას
ერთვის (ე. ი. კავშირის ფუნქციას ასრულებს); ბ) იკარგება
-ში დაბოლოების -შ ზმნისართებშიც აქონაში → აქონაი...
(იხ. ზემოთ), გ) მიმართულებითი ბრუნვის -შა ნიშანი ხში-
რად -ა ალომორფის სახით წარმოგვიდგება (**დემირჯია** <
დემირჯიაშა მენდახთუ...); დ) შ იკარგება დაშორებით
ბრუნვაშიც (**თუდეენ** (< **თუდეშენ**) „ქვეშიდან“) [კარტო-
ზია 1993, 299-380]. (იხ. ქვემოთ).

დიო „ჭერ“

დიო ვეჩინგ იშენი... (ხუბ., 6, 27) „ჭერ მაინც ვერ

იცნო“. გვერქ თქუა: **დიო** ღუს ქუაჩამუქ დო უკულ შხვასია (ხალხ. სიბრძ., 27, 194) „გველმა თქვა — ჯერ თავს ვუქებენ და მერე სხვასო“. **დიო** სორე თქვან ცირობა? (სამუშ., III, 49, 38, 6) „ჯერ სად არის თქვენი ქალიშვილობა?“

დიო-ს შესატყვისი ქართულში არ მოგვეპოვება. რაც შეეხება, ლაზურს, აქ აღნიშნული მეგრული ფუძე შეიძლება დავაკავშიროთ დროის ზმნისართთან **ნდღურა** („წელან, ამას წინათ“), რომლის ფონეტიკური ვარიანტებია **მდღუა** || **მდღოა**. როგორც ვიცით, მ და ნ ფონეტიკური დანართია [ჩიქობავა 1936, 194] (იხ. ქვემოთ). **(მ)დღუა** || **(მ)დღოა**-ს ფუძეში **ღ**-ს დაკარგვა მოულოდნელი არ არის (შდრ. ღამორჩილი < **დღამორჩილი** [როგავა 1973, 135], რის შედეგად შეიძლება მიგვეღო **ღუა** || **ღოა**, ხოლო შემდგომ — **დიო** მნიშვნელობის გარკვეული ცვლილებით მეგრულში.

დიო დაირთავს -**დე** სუფიქსს, რომლის შედეგად ვიღებთ **დიოდე** || **დიორდე** „ჯერ-ჯერობით“.

...**დიორდე** ბძირათია თენავა... (ხუბ., 146, 19) „ჯერჯერობით ეს ვნახოთო...“ მარა **დიორდე** ის ვაატაკგ... (ცაგ., 23, 4) „მაგრამ ჯერჯერობით იმას არ დატაკებია“. ბოშენს უჯინეტი, მარა **დიოდე** მითიქ ვა გითხუუ (გუდ., 128, 9) „ბიჭებს უტქერი, მაგრამ ჯერ-ჯერობით არავინ არ გითხოვა“.

ი. ყიფშიძის მოსაზრებით, **დიოდე** || **დიორდე** მიღებულია რედუქლიცირებული **დიო-დიო**-სგან **დიო-რ-დიო** > **დიო-დიო** > **დიორდე** [ყიფშიძე 1994, 431].

ლაზურშიც დროის პირველად ზმნისართთა ის ფუძეები გამოიყოფა ძირითადად, რაც მეგრულში: შდრ. ქართ. „ღამე“

ღომა || **ღომა**ნ „გუშინ“ (შდრ. მეგრ. ღუმა „წუხელ“).

ღომან პრაზნიკი ტუ... (ჩიქ., I, 57, 33) „გუშინ დღესასწაული იყო“ **ღომა** ორა ცონი ტუ (ჩიქ., II, 57, 33) „გუშინ ციოდა („ამინდი ცუდი იყო“). **ღომა**ნ, ანდლა, ქუმენ (ასათ., 134, 84, 3) „გუშინ, დღეს, ხვალ“. (შდრ. მეგრ. **ჭუმე** || **ჭუმანი**).

ჭუმე || ჭუმენ || ჭუმანი „დილა, ხვალ“ [ჩიქობავა 1936, 196].

ჭუმანი დოთანუში, ამა... კოჩი იდასინონ (კარტ., III, 17, 19) „დილას რომ გათენდება, ეს... კაცი უნდა წავიდეს“. **ჭუმენ** გვი მოკვათუშა მოხთასინონ (კარტ., I, 161, 77) „ხვალ ისევ მოსაჰრელად უნდა მოვიდნენ“. **ჭუმანი** ლიმჯი მეფთარე (ჩიქ., II, 103, 5) „ხვალ საღამოს მივალ...“ **ჭუმე** ბელქი კაი ორა იყვასენ (ჩიქ., II, 1, 11) „ხვალ ეგების კარგი ამინდი იქნეს“.

ძირია **ჭუმ-**, რომელსაც ორგვარი დეტერმინანტი-სუფიქსი გააჩნია, **-ან** და **-ენ**; **ჭუმ-ან** „დილას“ აღნიშნავს; **ჭუმ-ენ** „ხვალეს“ ამ უკანასკნელს ხშირად ბოლოკიდური **-ნ** მოკვეცილი აქვს. **ჭუმანთან** ამას ადგილი არა აქვს, რასაც ხელს უწყობს ის, რომ ეს სახელი იბრუნვის და **-ნ** ყოველთვის ბოლოკიდურ თანხმოვანს არ წარმოადგენს [ჩიქობავა 1936, 196]. **ჭუმე** აღნიშნული მნიშვნელობით გვხვდება ოთავსართითაც: **ო-ჭუმ-ე** (იხ. ქვემოთ).

ჭუმენ- || **ჭუმე-სა** და **ჭუმან-ის** დიფერენციაცია სამეცნიერო ლიტერატურაში მეორეულ მოვლენად არის მიჩნეული, სადაც **ჭუმანი** **ჭუმანიშე** („ხვალ დილიდან“) გამოთქმაში ერთი და იგივე **ჭუმან-** ფუძე აღნიშნავს „ხვალე“-საც და „დილა“-საც [ჩიქობავა 1936, 197]. ამის არგუმენტად მიჩნეულია ის გარემოება, რომ მეგრულში „ხვალე-ს მნიშვნელობით ზუგდ.სამურზ. **ჭუმანი** გვაქვს, სენაკ. — **ჭუმე**; ხვალინდელი კი ყველგან **ჭუმენერ-ია**. მეგრ. **ო-ჭუმ-არ-ე** „დილა“ ქან. **ო-ჭუმ-ე-ს** მიჰყვება აგებულებით, ოღონდ აქ **-არ** სუფიქსია „მეტი“: **ო-არ-ე** ტიპის წარმოება გვაქვს [ჩიქობავა 1936, 197] (იხ. ქვემოთ). „დილა“ და „ხვალე“ სხვა ენებშიც ერთი და იმავე სიტყვით არის გადმოცემული. მაგ., (შდრ. რუს. **завтра** ← **за утра** ზედმიწ. „დილის შემდეგ“, გერმ. **der Morgen** „დილა“, **morgen** „ხვალ“).

არნ. ჩიქობავა ასკვნის, რომ მნიშვნელობათა ერთნაირი განვითარება ამგვარ შემთხვევაში დამოუკიდებელიც ხდე-

ბა და არავითარ გენეტურ ურთიერთობას არ მოასწავებს [ჩიქობავა 1936, 197].

გენდლანი || ჭენდლანი „ზეგ“.

ანდლა, კუმე, **გენდლანი** (ჩიქ., II, 76, 3) „დღეს, ხვალ, ზეგ...“ ოქუმეში უკაჩხენი — **ჭენდლანი** იენ (ჩიქ., II, 111, 12) „ხვალის შემდგომ — ზეგ არის“. **ჭენდლანი...** (ჩიქ., II, 103, 9) „ზეგ...“

ქართულში შესატყვისი არ ჩანს. თუმცა არის ვარაუდი რომ **ზეგე** ზმნისართში -**გე** იგივე არის, რაც მეგრულ **გე-ლ-ან** და ქანურ **გე-ნ-დლ-ან** ზმნისართებში გვაქვს [ჩიქობავა 1938, 194].

§ 2. წარმოქმნილი დროის ზმნისართები. დროის ზმნისართთა საწარმოებლად იგივე საშუალებებია გამოყენებული, რაც ადგილის ზმნისართებისთვის, ოღონდ. დერივაციულ სუფიქსებს დროის ზმნისართებში იშვიათად ვხვდებით.

§ 2.1. ნაცვალსახელური წარმომავლობის ხმოვანთავსართებით გაფორმებული დროის ზმნისართები. მეგრულში ამგვარი ზმნისართი რამდენიმეა.

ანწი || აწი || აწ „აწი, ამიერიდან, ამის შემდეგ“ [ჭაჩაია 2002. I, 204] (მდრ. ქართ. **აწი**; ლაზ. **ჰაწი || აწი**)

ანწი მაჟია ღუს მითინ ვამნორდგუნსია (ხუბ., 8, 24) „აწი მეორე თავს არაეინ დაგადგამსო“ თაქ ჩქგ ვორდათ **ანწგნი**, მუთუნშა ვალირგ (ხუბ., 101, 30) „ამიერიდან ჩვენ რომ აქ დავრჩეთ, არაფრად არ ღირს“ **აწი** მოკო ღიდი კკუა... (ყიფშ., 312, 13) „აწი მინდა ღიდი კკუა...“. **აწ** მუთა მაბანძღე მა სქანდავა (ხუბ., 171, 34) „ამიერიდან შენთვის (ალბათ) ვერ გავირჩებით“

აღნიშნული ზმნისართი ადგილის ხმოვანთავსართული ზმნისართების მსგავსად დაირთავს -**ნე** სუფიქსს, რომელსაც სიტყვაწარმოების ფუნქცია არა აქვს:

აწინე თაქ გაჩენდი ჰიქე ხანს „აწი აქ დარჩი ცოტა ხანი“. **აწგნე** მუ ფქიმინათ „ამიერიდან როგორ მოვიქცეთ“.

სამეცნიერო ლიტერატურის შესაბამისად, **აწ**-ში ა ხმოვანი ეტიმოლოგიურად ისეთივე ელემენტია, როგორიც გამოიყოფა **ამ** (ამან, ამას) ნაცვალსახელსა და **ამიერ**, **აქა** და სხვა ზმნისართებში.

აწ ზმნისართის პარალელურად ქართულში გვაქვს უ-წ-ი-ნ და წ-ი-ნ. სწორედ აქედან გამომდინარე გამოყოფენ ა ელემენტს... -წ თანხმოვანი იგივე ჩანს, რაც წინ (**უწინ**)... ზმნისართებში გვაქვს და ის წ-ც, რომელიც წარ-პრევერბში მოიპოვება [ჩიქობავა 1937, 45].

აწი || **ანწი** წინადადებაში შეიძლება გამოყენებული იქნას ნაწილაკის ფუნქციით:

იზმა ხანც ათაქ ყარაულუფ ქგდარინეს, ზღვა პიქი რე **ანწი** „ამასობაში (იმდენ ხანს) აქ ყარაულები დააყენეს, ზღვის პირია (ზღვის სანაპიროა) აწი“ (დან. 246, 28).

ასე „ახლა, ამჟამად, ამ მომენტში“ [ქაჯაია 2002, I, 197]

ასე ექვ გამაბერ... (სამუშ., III, 17, 20) „ახლა, ამან გამაბერა...“ **ასე** გვალო გეერისხე ხენწიფექ... (ყიფშ., 238, 6) „ახლა მთლად გაბრაზდა ხელმწიფე“.

აღნიშნული ფუძე დაირთავს სიტყვაწარმოებით -დე სუფიქსს: **ასერდე** || **ასედე** „ახლაზან“

თაქგ რდუ **ასერდე** „აქ იყო ახლაზან“ **ასედე** მინული ოკკომალი „საჭმელი ახლაზან შევუტანე“ (იხ. ქვემოთ).

ნაცვალსახელური წარმომავლობისად არის მიჩნეული მეგრულში ზოგი სხვა ზმნისართიც.

უკული „მერე, შემდგომ, ამის შემდეგ“ (იხ. ქვემოთ)

უკული საქონელს ქარაყანდეს... (ხუბ.,) „მერე საქონელს გარეკადნენ“. **უკული** ქაჯუნი პიც (სამუშ., III, 56, 44, 40) „მერე პირზე აკოცე...“ **უკული** იფცხოვრათ ჩქი ჭგირო... (ხუბ., 11, 10) „შემდგომ ვიცხოვროთ ჩვენ კარგად“. **უკული** აშო ღირთია (ხუბ., 113, 30) „მერე აქეთ დაბრუნდიო“.

სამეურზაყანულში გამოყენებულია აღნიშნულის ფონეტიკური ვარიანტი იკულ(ი) (მდრ. ლაზ. ოკულე || ეკულე || უკულე...).

მეგრული უკულ-ის კუ ელემენტი იგივეა, რაც ძველი ქართულის უ-კუ-ანა-შია წარმოდგენილი; მასვე უკავშირდება ქართული კვალ, ძველ ქართული კულ ფუძე [ჩიქობავა 1942, 22]. უკუნას თავკიდურ უ-ს ნ. მარი მიიჩნევს ნაცვალსახელურ ელემენტად [Mapp 1914, 111-113]. ამასთან ერთად, ერთი ძირისადაა აღიარებული მეგრული უკა-ხალე („უკან“), კინ-ი („კვლავ“), კინ-ოხ („წინათ“, „მას უკან“), უ-კულ („შემდეგ“) [Mapp 1914, 112].

კ. გაბუნია უკულ(ი) ზმნისართში გამოყოფს -ლი სუფიქსს, რომელიც -ლე სუფიქსის ფონეტიკურ ვარიანტად მიაჩნია. „-ლი რომ -ლე სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტია, კარგად ჩანს ქანურის მაგალითებიდან: უკულე... ოკულე... ეკულე [გაბუნია 1993, 64] (იხ. ქვემოთ).

განსაზღვრული ნაცვალსახელისაგან ირ(ი) („ყველა“) -ო სუფიქსის დართვით იწარმოება დროის ზმნისართი.

ირო „მუდამ, სულ მუდამ, მარადის“ [ქაჩია 2002, II, 92] (მდრ. ლაზ. ირო)

მუმა ირო ვარე, მარა დიდა თხილანს ირო ზედმეტის თეს... (ხუბ., 174, 20) „მამა ყოველთვის არ არის, მაგრამ დედა დარაჯობს ყოველთვის ზედმეტად ამას“. შხვაშა ირო ქომისხუნუქ... (გულ., 45, 79, 15) „სხვას მუდამ მირჩევნინარ...“ (მდრ. ამიორც).

მეგრულ-ლაზურის აღნიშნული ფუძეები ირო — ცირი ქართული ყოვლ- ფორმის კანონზომიერი შესატყვისებია [ფენრიხი, სარჯველაძე, 2002, 542].

მეგრულის ანალოგიური ზმნისართები წარმოდგენილია ლაზურშიც:

ჰაწი || აწი „აწი, ახლა“

აწი ბაშკას ჰყოროფ... (ჩიქ., II, 147, 34) „ეხლა სხვა მიყვარს“. ჰაწი გალე ელახედია დო იწკედია (ჩიქ., II, 38, 15)

„აწი გარეთ დაჯექი და იყურეო“.

ლაზურშიც აღნიშნული ზმნისართი ფორმდება -ნე ბოლოსართით:

აწინე კიციითი ვა ენ... (კარტ., I||, 79, 12) „ეზლა კე-
ციც არ არის...“

რაც შეეხება „ასე“-ს, ეს ფუძე ლაზურში არ დასტურ-
დება (იხ. ქვემოთ).

ოკულე || ეკულე || უკულე „მერე, შემდეგ“, (იხ. ზემოთ).

უკულე ემ კოჩიქ უწუ... (ჩიქ., II, 15, 28) „მერე იმ
კაცმა უთხრა...“ ოკულე გაიშ ორა დიკუ (ჩიქ., II, 65, 32)
„მერე ჭამის დრო მოვიდა“. ეკულე საჭები მუში ქომობთუ
(ჩიქ., I, 12, 14) „შემდეგ მისი პატრონი მოვიდა“.

ლაზურში ოკულე || ეკულე || უკულე წინადადება-
ში გამოდის თანდებულის ფუნქციითაც; ასევეა შესაბამისი
ფუძე მეგრულშიც, მაგრამ ზანურის მეგრულ დიალექტში
უკული „შემდეგ“, „მერე“ ყოველთვის ცალკე მდგომია,
ზმნისართის ფუნქციითაა თუ თანდებულის“ (იხ. ზემოთ),
ხოლო ლაზურში აღნიშნული ფუძე ცალკეც დგას და მიერ-
თვის ხოლმე სხვა ფუძესაც [ახალაია 1998, 114]. ეკულე ||
ოკულე || უკულე ლაზურში სახელთან ერთად ერთვის
ზმნა-შემასმენელსაც [ჩიქობავა 1936, 64; ჭიქია 1967, 369;
ყიფშიძე 1994, 6; ახალაია 1998, 116-120].

ლაზუტი დომონჭაუკულე... (კარტ., II, 226, 17) „სიმინ-
დი რომ მოიწევა...“ დოთანუშკულე ირი-ხოლო ოხორი მუთე-
ფეშიზა იგზალეს (კარტ. IV, 50, 23) „რომ გათენდა (ზედმიწ.
„გათენდას მერე“), ყველანი თავიანთ სახლებში წავიდნენ“.

ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ამგვარი კონ-
სტრუქცია თურქული სინტაქსური კალკია ლაზურში იმ
განსხვავებით, რომ თურქულში ნაზმნარი სახელია თანდე-
ბულიანი [ჭიქია 1967, 369].

ირო „მუდამ, ყოველთვის“ (შდრ. ირი „ყველა“)

წოხლე არ კოჩიქ ირო ჯიმუ ექოფუმტუ (ჩიქ., 21, 6)
„წინათ ერთი კაცი მუდამ მარილს ყიდულობდა“ (იხ. ზემოთ).

§ 2.2. ღროის ზმნისართები გაქვავებული მიცემითი ბრუნვის ნიშნით. საკმაოდ ხშირად მიცემითი ბრუნვის ნიშანი (-ს) ზმნისართად აქცევს სახელს.

ღღას(გ) „ღღეს“ (შდრ. **ღღა „ღღე“**).

ეს მნიშვნელობა ამ სიტყვას მსაზღვრელთან ერთად აქვს: ე კოჩქ. მაჟირა **ღღასგ** ორზოლამო მიდართე... (ყიფშ., 217, 9) „მეორე ღღეს ეს კაცი საგზლითურთ წავიდა...“ თიმ **ღღასგ** ღიარა ოკო გეგმუნწყუათე (ყიფშ., 295, 27); იმ ღღეს ქეიფი უნდა გავმართოთ“.

როდესაც აღნიშნული ფუძე მეგრულში დამოუკიდებლად გამოდის (ე. ი. როდესაც პირდაპირ ზმნას მიერთვის), ის ყოველთვის გადატანითი მნიშვნელობით წარმოგვიდგება.

ღღას ეამოხვალამე თეგგურა ამბე „არასდროს არ მომხდარა ასეთი ამბავი“. **ღღას** ონჯლორე ვა უძირგ (გულ., 271, 376) „არასდროს სირცხვილი არ უნახავს...“ **ღღასი** მისუ გუგონებუ... (გულ., 227, 340) „ვინმეს ოდესმე გაუგონია...“

სერს „ლამე, ღამით“ (შდრ. **სერი „ლამე“**)

სერს მოურს „ლამე მოდის“ **სერს** არძა ცუდეს ვორეთ „ლამე ყოველთვის სახლში ვართ“.

ქართულშიც მოგვეპოვება **სერ-** ძირი (**სერობა „ვახშობა“**), რომლის კანონზომიერ შესატყვისად მეგრულში გვაქვს **სარ-** სიტყვაში **ო-სარ-ე** (ეტიმოლოგიურად: სა-ღამურ-ი „ღამის პერანგი“) [ჩიქობავა, 1938; ფენრიხი, სარგველაძე 2000, 399].

მიცემითი ბრუნვის ნიშნით აღნიშნული ფუძე (**სერს**) გვხვდება მსაზღვრელთან ერთადაც: ართ **სერს** „ერთ საღამოს“ წოხლენ **სერს** „წინა ღამეს“, მასუმა **სერს** და ა. შ.

სერ- ფუძე ზმნისართულ მნიშვნელობას იძენს მაშინაც, როდესაც: მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნით იქნება გაფორმებული: **სერიით „ღამით“**, ეს ფორმა წინადადებაში დამოუკიდებლად მიერთვის ზმნას (იხ. ქვემოთ).

წანას(გ) (შდრ. წანა „წელი“) გაისად, მომავალ წელს წი გეგნილას ეგებ, მარა — მუ ოხვარ **წანას** (გულ.

297, 20) „წელს იქნებ გადაიტანოს, მაგრამ რა ეშველება გაისად...“

გოწოს(გ) „შარშანდელი წელი“) „შარშან“ (შდრ. გოწო (|| გოწონერ წანა)

გოწოს(გ) ქასაგანი ვოცოთი ჟი ცას დო დიო ხოლო ვეგემოლაფე (ყიფშ., 219, 1) „შარშან ისარი ვისროლე ზევით (ცას) და ჯერ კიდევ არ ჩამოვარდნილა“ (შდრ. ლაზ. გოწო).

აღნიშნული ფუძისაგან -**ხ** თანდებულის დართვით იწარმოება სხვა მნიშვნელობის ზმნისართი:

გოწოხ || გოწოხვ „შარშანწინ“

ბირა ირჩქილედუ **გოწოხ** დო **გოწოხ** [ქაჭია 2002, I, 404] „სიმღერა ისმოდა შარშან და შარშანწინ“. **გოწოხვ** მორთუ ბოლოს „ბოლოს შარშანწინ მოვიდა“.

გეწანას(გ) „მომავალი წლის შემდეგ წელს“ (შდრ. გეწანა „მომავალი წლის შემდეგი წელი“)

გეწანას მუთუნს ვამუხვარუანქ თეში ქუმბიონანქ „მომავალი წლის შემდეგ აუცილებლად ჩამოვიყვან“ **გეწანასვ** უმოსი გორდილი იყუაფუ „მომავალი წლის შემდეგ უფრო გაზრდილი იქნება“.

მერქას „ჩქარა; წამში, თვალის დახამხამებაში“ (შდრ. მერქა (თოლიში)

თოლიში **მერქას** გინიბლით სუკი, ლაკადა დო რზენი (სამუშ., III, 113, 23) „ერთ წამს (ზედმიწ. „თვალის დახამხამებაში“) გადავიარეთ სერი, გორაკი და დაბლობი“. **თოლიშ მერქას** ოკკადგრექ დითგრუუ მუში ფერი (სამუშ. I, 64) „თვალის დახამხამებაში სამქედლომ შეიცვალა თავისი ფერი“

გილართას || გილართეს „დაბინდებისას“ [ქაჭია 2002. I, 322] (შდრ. გილართა/ე „დაბინდება“, ნაშუადღევ, მზის გადახრის შემდეგი დრო“)

აბა, მორო **გილართეს**, მუს აკეთე, კილართე (გულ.,

325, 470) „აბა, დაბინდებისას, რას აკეთებ, რომ გამოხვიდე“. ირო სქანი აზრი მიღუ ოქმარე დო გილართას (სამუშ., III, 52, 12) „ყოველთვის შენზე ვფიქრობ დილას და მზის ჩასვლისას“.

გილართას უნდა იყოს **გილერთ(უ)** „გადაიხრება, გადაიწევა“ ზმნის მასდარის მიცემითი ბრუნვა (შდრ. ბეჟე გილერთ(უ)... „მზემ გადაიწია“ *გილერთა > გილართა...).

აღნიშნული მნიშვნელობით გამოიყენება აგრეთვე შესიტყვება **გილართა ბორჯის** (შდრ. გოთანა ბორჯის... „გამთენიისას“...)

გილართა ბორჯის ბოშიქ მოოჯინუო, ქოძირ... (დან., 42) „ნაშუადღევს (მზის გადახრის ეამს) ბიჭმა რომ შეხედა, ნახა...“.

დიუს „გამთენიისას“ (იხ. ქვემოთ) (შდრ. ლიუ-ლაუ „ბნელ-ნათელი დილისა, განთიადი, რიჟ-რაჟი“ [ქაჩია 2002. III, 188])

დიუს გოკურცხუნ, უკულ ვაგუჩერებუ „გამთენიისას რომ გაიღვიძა, მას მერე არ გაჩერებულა“ **დიუს** კუჩხის ოკო გერდე... „გამთენიას ფეხზე უნდა იდგე“. ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება რედუბლიცირებული (ხმოვნის მონაცვლეობით) ფუძე **ლიუ-ლაუს** „რიჟ-რაჟზე“: **ლიუ-ლაუს** აქ მუ გოკოდგ „რიჟ-რაჟზე აქ რა გინდოდა“.

აღნიშნული მნიშვნელობით მეგრულში დასტურდება აგრეთვე მიცემითი ბრუნვის ფორმიანი **გოთანას** „გამთენიისას“ (შდრ. **გოთანა** „გათენება, განთიადი“). ამავე ფუძისგანაა ნაწარმოები **აგოთანას** „ალიონზე გამთენიისას“ (უფრო ადრე ვიდრე „გოთანას“)

აგოთანას მუშა ურთგ „გამთენიისას რაზე წახვალთ“. **აგოთანას** ჭიკე ჭიმქარულუ „გამთენიისას ცოტა მიეძინა“.

ვფიქრობთ, აღნიშნულ ზმნისართში ა ნაცვალსახელური წარმოშობისაა **აგოთანას** < ა(მ)**გოთანას*** ან **აგოთანას** < ათე**გოთანას*** ასევე; ამ ზმნისართული მნიშვნელობით გვხვდება **მოგოთანეს**.

მოგოთანეს ღურუ ცოდა კოჩქე „გამთენიისას (ოდნაჲ გათენებულზე) მოკვდა საწყალი კაცი“ (შდრ. **მოონჯუეთ**).

გოთანას თაქ რდათ „გათენებულზე აქ იყავით“. **გოთანას** გგმათანე, დო ირო — ჩქიმი ზურხიჩელა (სამუშ., II, 117) „გათენებისას ცისკრის ვარსკვლავი, და მუდამ — ჩემი თეთრყელა“.

ამავე მნიშვნელობისაა მეგრულში ქართულიდან შესული მიმართულების ნიშნიანი **ალონშა** || **ძალონშა** (შდრ. ალიონი). **ძალონშა** მურე ღუს გიმორეთე „რა არის ალიონზე თავზე რომ მადგებართ“.

ქართულიდანაა შეთვისებული მეგრულში მიცემითის ფორმიანი ზმნისართები.

მალას(გ) „მალე“ (შდრ. მალე „ჩქარა“)

მალას ქომიძირუდას — ჩქიმი კუნთხუს კინორდე (გულ., 34, 59) „მალე მენახოს — ჩემს სახლში იყო (კუთხეში იდგე)“. ჰე ქარილი მეუ **მალასე** (სამუშ., III, 65, 47, 55) „ჰე, წერილო, წადი მალე...“

ამ ფუძისაგან ნაწარმოები ზმნისართი **მამალას** „სისწრაფით“ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია თანაბრობითი ხარისხის ფორმად [ზურაბიშვილი 1957, 144]; მანაწარმოებელია **მა—ა**.

ქარიში **მამალას** ართი დიდი მინდორიშა გაიშერულუ... (ყიფშ., 283, 34) „ქარის სისწრაფით ერთი დიდი მინდვრისკენ გამოირბინა“ ვალიში **მამალას** ქუმორთე (ყიფშ., 275, 6) „ელვის სისწრაფით მოვიდა“.

როგორც ვხედავთ, ეს ფორმა ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ წინამავალ სიტყვებთან ერთად გვხვდება. მეგრული **გვიანას** და **მალას** ფორმებში -ას ელემენტის კვალიფიკაციის საკითხი შემდგომ შესწავლას მოითხოვს.

ქართულიდან ნასესხები ფუძეა **გვიანას** (შდრ. „გვიან“) „გვიან“ (შდრ. ლაზ. დანო).

გვიანას გილურს ცუდეშა „სახლში გვიან დადის“ **გვიანას** ირულუანს „გვიან იძინებს“.

ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება დაშორებითის ნიშნის და -ო სუფიქსიანი სიტყვები: გვიანო და გვიანაზე.

გვიანო გილურს სკოლაში „სკოლაში გვიან დადის“. გვიანაზე მაძუ დოკუაფილქ „გვიან მექნა დაწყებული“.

მალას, გვიანას || გვიანაზე ფუძეების შემთხვევაში საქმე გვაქვს ქართულიდან შეთვისებული სიტყვის მეგრულ გაფორმებასთან.

მიცემითი ბრუნვის ნიშანი „გაქვევებულია“ შემდეგ პრეფიქს-სუფიქსური ან პრეფიქსური წარმოების სიტყვებში:

ოჭუშარეს || ოჭშარეს(გ) „დილას“ (შდრ. ო-ჭუმ-არ-ე „დილა“)

ოჭუშარეს გედირთენი, თხა დო ჩხოუ სი გეკვალი (გულ., 201, 22) „დილით რომ ადგები, თხა და ძროხა შენ მოწველე“. მაჟირა ოჭშარეს ბოშიქ მშვიდობა დუჩინ... (ხუბ., 1, 10) „მეორე დილას ბიჭმა მშვიდობა დაუბარა“. სო განჭუაფუ, ოჭშარეს იბდათ ართო „სად გეჩქარება, ხვალ დილას ერთად წავიდეთ“.

ამავე მნიშვნელობით მეგრულში გვხვდება ორდოს(გ) (შდრ. ო-რდ-ო „დილა“) „დილას“ (შდრ. ლაზ. ორდო „ადრე“, „ჩქარა“) (იხ. ქვემოთ)

ორდოსგ გედირთეს დო მიდართეს „დილით ადგენ და წავიდნენ“ ართი ორდოს ოზეს გინიილგ... (ყიფშ., 227, 29) „ერთ დილას ეზოდან გავიდა...“

ამ ფუძის კანონზომიერი შესატყვისი ქართულში არის ადრე. ადრე და ორდო-ს კავშირზე პირველად მიუთითა ი. ყიფშიძემ [ყიფშიძე 1994, 294]. არნ. ჩიქობავამ გამოავლინა ლაზური ექვივალენტი „დილის“ მნიშვნელობით და ორდო-ს გამოიყენება მეგრულში მეორეულ მოვლენად მიიჩნია [ჩიქობავა 1938, 200].

ქართულში მეგრულის და ლაზურის ოდრ-ო/ორდ-ო ფორმის მიხედვით უნდა გვეკონოდა *ადრ-ად, ამ ფორმის გვერდით არსებობდა *ადრ-ე, რომელიც ე-სუფიქსს შეიცავს (შდრ. მალ-ე, ხვალ-ე, ზეგ-ე...) როგორც ჩანს, -ე სუფიქსი

ზმნიზედურ ფორმებს აწარმოებდა [ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000, 79] (იხ. ქვემოთ).

მეგრულში ლაზური ორდო-ს მნიშვნელობით (იხ. ქვემოთ) გამოიყენება ქართულიდან შემოსული ადრეც.

ადრე ენადგინა ყურდგელც წიარი ვეგიოქიშუანსია (ხალხ. სიბრძ., 16, 2) „ადრე ამდგარსა კურდგელსა ვერ დაეწევა მწევარიო“. ბუმაქ ადრე დუღურესი... (გულ., 214, 320) „მამა ადრე გარდაეცვალათ...“

მიცემითი ბრუნვის ნიშნის გარეშე ო—ე პრეფიქს-სუფიქსით მეგრულში ნაწარმოებია ზმნისართი:

ოსოგთე || ოსოგითე || ოსოგოთე || ოსოგთე || ოსოქთე || ოსოქგთე „დღენიადაგ, განუწყვეტლივ, მუდამ, სულ, ყოველთვის, რამდენიც (გინდა)“ [ქაჩია 2002, II, 450].

ოსოქთე ღვარუენი, სქანც ვადაიჭერცია (სამუშ., III, 75, 24) „დღენიადაგ რომ იყვირო, შენი არ ესმისო...“ მუთ პკარინი, ჭარილი რე, ოსოგითე მალულეე (გულ., 120, 15) „რაც დავწერე, დაწერილია, რამდენიც უნდა მამტყუნო...“ ..ვაჩმარცხინე, ოსოქგთე იხვარხვალე (სამუშ., III, 46, 3, 8) „ვერ მოგცილდები, რამდენიც უნდა იტრიალო...“

ო — ე მაწარმოებლების გამოყოფის შემდეგ ფუძედ რჩება სოგ(ი)თ || სოგიდ || სოქ(ი)თ. ჩვენი აზრით, ეს იგივე სოდგა || სოდიგა... ადგილის ზმნისართია („სადღაც“), რომელიც შედგება ორი ნაწილისაგან: ერთი ქართველური წარმომავლობის -თი, რომელიც სახეცვლილად წარმოდგენილ სიტყვებში მიდგა „ვიღაც“; ნამუდგა „რომელიღაც“, სოდგა „სადღაც“ სოლედგა „საიდანღაც“...): *-თი-გა > *-თგა > -დგა [ყიფშიძე 1994, 101] და მეორე აფხაზური წარმოშობის -გ^ჲ „-ც(ა)“ [შენგელია 1997, 185].

სოდგა... მუდგა, მიდი(ი)გა-ს პარალელურად ი. ყიფშიძესთან წარმოდგენილია დ ≡ გ მეტათეზისის შედეგად მიღებული ფორმები: მუგიდა, სოგიდა, ნამუგიდა... [ყიფშიძე 1994, 523]:

ქვიჯგუტიენც ბჰყიშენდი... ჟირი ვა მირე, **სოგიდა** იდესგნი (ყიფშ., 220, 3) „ქიანჰველებს ვმწყემსავდი... ორი არ არის, სადაც წავიდნენ“ თე დროს ქიგეგონგ **მუგაიდენი** უშველებერი ხონარობა (ყიფშ., 241, 32) „ამ დროს გაიგონა რალაც უსაშველო ხმა“.

სოგით- || **სოქ(გ)თ-** ფუძეები გვაქეს ზმნისართში **ოსოგითე** „სანამ“..., ჩვენი აზრით, **სოგიდ(-ა)** ადგილის ზმნისართზე **ო-ე** პრეფიქს-სუფიქსის დართვით მივიღეთ დროის ზმნისართი.

ონდლეს(გ) (შდრ. **ო-(ნ)-დლ-ე** „შუადლე“) „შუადლეს“, „შუადლეზე“ (შდრ. **ლაზ. ო-ნდლ-ერ-ი** „შუადლე“);

ონდლეს სადილი ოქკომეს „შუადლეზე საკმელი შეკამეს“ **ონდლესგ** ჰიჰე ოკო ქელესვანჴე „შუადლეს ცოტა უნდა წაიძინო („წაისვენო“)

ნაონდლერს || **ნაონდლუს** „ნაშუადლევს“ [ქაჩაია 2002. II, 360] (შდრ. **ნა-ო-(ნ)-დლ-ერ-ი** „ნაშუადლევი“).

ნაონდლერს კინ იბღათ ცვანაშა „ნაშუადლევს ისევ წავიდეთ ყანაში“. **ნაონდლუს** დიჰყანს ბირას „ნაშუადლევს იწყებს სიმღერას“.

ღორონთი ონდლეშა თაურე იჯინენია დო **ნაონდლერს** თეურეშე (ხალხ. სიბრძ., 150,) „ღმერთი შუადლემდე აქეთ იყურებაო და ნაშუადლევს იქით“.

ონჯუას || **ოინჯუას(გ)** || **ონჯუვასგ** || **ონიჯუას** „სალამოს, სალამოზე“ [ქაჩაია 2002. II, 439] (შდრ. ონჯუა „სალამო“).

ქიმერთ **ოინჯუას**... (ხუბ., 175, 4) „მოვიდა სალამოს...“ ჩქიმ ცუდეშა სი ქგმორთი, დლაუქვი **ონჯუასგ**... (სამუშ., 54, 53) „ჩემს სახლში შენ მოდი უქმე დღის სალამოჴამს...“ **ონჯუას** ჩეთ ვადიეჴურჩა... (ყიფშ., 352, 15) „სალამოს ადრე (თეთრად) არ დაიძინო“ (იხ. ქვემოთ).

მეგრულში, აღნიშნულის პარალელურად, ამავე ძირი-საგან ნაწარმოები კიდევ რამდენიმე ზმნისართი გამოიყენება ცოტა განსხვავებული ნიუანსური მნიშვნელობით:

ოკოონჯუას „მოსალამოვებულზე“ (შდრ. **ლაზ. ოკო-**

ლუმკუს)

ოკონჯუას არძაქ ეკიშაყარე „მოსალამოვებულზე ყველანი (შდრ. მეგრ. ოკოსერილს) შეიკრიბნენ“.

ო. ჭაჭაიას ლექსიკონში დასტურდება, აგრეთვე, ფორმები: **გეონჯუეთ** (შდრ. (გე-)ონჯუ-ე(-თ) „სალამოს“) „შესალამოვებულზე, სალამო ხანი“ [ჭაჭაია 2001. I, 304] **გაკონჯუას** (|| **აკონჯუას**) „სალამო ეამს“ თელი დაღას თექვორდი დო **გაკონჯუას** ივდი ეუდეშა [ჭაჭაია 2002. I, 282] „მთელი დღე იქ ვიყავი და სალამო ეამს (მოსალამოვებულზე) წავედი სახლში“.

მოონჯუეთ(ი) „სალამო ხანს, მოსალამოვებულზე“ [ჭაჭაია 2002. II, 304]

არჩახ ჭოჩორაქ **მოონჯუეთ** მინიილგ ბაღეშა (დან. 72) „ერთხელ ჭოჩორა მოსალამოვებულზე შევიდა ბაღში“

მაინჯეთ „სალამოს“ [ჭაჭაია 2002. II, 208]

მაინჯეთ (|| **მალინჯეთ**) მიდაფრთათ წორო „სალამოს(კენ) წავიდეთ ერთად“. (შდრ. **ამნიჯი...** „ამ სალამოს“) (იხ. ქვემოთ).

მეგრულში მიცემით ბრუნვის ნიშანი დაერთვის -**ობა** სუფიქსიან სიტყვებს და აწარმოებს ზმნისართულ ფუძეს:

ათეშობას || **ეშობას** (შდრ. ამასობა) „ამასობაში“

ათეშობას სტუმარეფქ ხოლო ჭუმორთეს „ამასობაში სტუმრებიც მოვიდნენ“.

მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დართვით იწარმოება, აგრეთვე, შემდეგი ფუძეები:

(ვ)**იშონანს** (შდრ. **ვიშონანი** „იქითობა“) „იქითობისას“

აშონანს (შდრ. აშონანი „აქეთობა“) „აქეთობისას“.

მეუ დო **აშონანს** ქოიწოლენტ ამბესია (ხუბ., 110, 36) „წადი და აქეთობისას ამბავს გეტყვითო“.

ვიშონანს ატამას ხოწნდლუა დო **აშონანს** ატამაშ ნახოწას ჭკომუნდლუა (ხალხ. სიბრძ., 48, 406) „იქითობისას ატამს თლიდაო და აქეთობისას ატმის ნათალს ჭამდაო“.

ლაზურში მიცემითი ბრუნვის ნიშანი გვაქვს შემდეგ

ზმნისართებში **ნდლას** || **დლას** (შდრ. დლა „დლე“) „დლეს“.

მეგრულის მსგავსად, აღნიშნული მნიშვნელობა მაშინ აქვს ზმნისართს, როცა მას მსაზღვრელი ახლავს:

არ **დლას** ოკომალე ვარ ულუტესდორენ (ჩიქ., II, 11, 17) „ერთ დლეს საკმელი არ ჰქონიათ“. მაჟუა **ნდლას** გააბგარეს დო დოხვეს (კარტ., II, 230; 17) „მეორე დლეს დაიტირეს და დამარხეს“

ლაზურში დასტურდება აგრეთვე „დლა“ ფუძისაგან ნაწარმოები ზმნისართი: **ნდლურა** || **მდლურა** || **მდლუა** || **მდლოა** || **მდლორა** || **ნდლორა** „წელან“ [ჩიქობავა 1938, 194, ფენრიხი, სარჯველაძე 2000, 171] (**მდლორა** „ცოტა ხნის წინ, წელან“) [ელ., 1938, 193].

ნდლურა ამჟს ვა მეჩუ ქიფიტი (ჩიქ., II, 22, 25) „წელან ამას არ მისცა ასანთი“. **მდლუა**-ნა მექჩი ჩხომეფე, სო ილი? (ჩიქ., II, 5, 34) „წელან რომ მოგეცი თევზები, სად წაიღე?“ ცალი გომაქიმოშუ-და. **მდლოა**-თი ჰაშო მილუტ-ი-ა? (ჩიქ., II, 37, 37) „ყელი მომელრიცაო. წელანაც ასე მქონდაო?“ **ნდლორა** არ კოჩი მოშქუ, ჰემჟს ქომებჩი (ელ., 74, 22) „წელან ერთი კაცი (რომ) გამომიგზავნა, იმას მივეცი“ (შდრ. ინგილ. ნდლიურა „ყოველდღიურად“) [ლლონტი 1984, 216].

სერ(ი)ს || **სეის** (შდრ. სერი „ლამე“) „ლამეს“

სუმ ნდლა დო სუმ **სერის**... დიდი ბაირამი დოვეს (ელ., 83, 26) „სამი დლე და სამ ლამეს... დიდი ბაირამობა გამართეს“. ჰეკ ქობორტით არ **სეის** (ჩიქ., II, 53, 26) „იკვიყავით ერთი ლამე („ლამეს“)“

როგორც ვხედავთ, ეს მნიშვნელობა ზმნისართს აქვს მსაზღვრელთან ერთად.

ლაზურში ზმნისართის ფუნქციით აღნიშნული სიტყვა გვხვდება ფუძის სახით ან სახელობითი ბრუნვის ფორმით.

ფუძის სახით წარმოდგენილია შემდეგ მაგალითებში:

დღალერი დაღის ბორე, **სერ** და სქანკალა ბჯან (კარტ., III, 210, 27) „დღისით ტყეში ვარ, ღამით შენს დასთან მძინავს“. **სერ** ოხორჯაქ ხჩე დოლოქუნი ქოდილიქუნუ

(ჩიქ., I, 41, 34) „ღამით ცოლმა თეთრი ტანსაცმელი ჩაიცვა“.
სახელობითი ბრუნვის ფორმით:

ინდაურეფე სეი მკაუფუქ ნუხირტუ (კარტ., IV, 35, 38)
„ინდაურებს ღამე („ღამით“) ტურა ჰპარავდა“ სერი მე-
ნდახთუ... (ელ., 31, 30) „...ღამე წავიდა („ღამით“)“. ჰემუს
სერი თოლს აძირენ... (ჩიქ., II, 42, 25) „ის ღამით ხატავს...
სეი მსკვეი ქომოხთუ... (კარტ., I, 161, 4) „ღამე (ღამით) ირე-
მი მოვიდა...“

ლუმჯიას || ლუმჯის || ლიმჯის || ლიმჯიშ (შ = ს)
(შდრ. ლიმჯი „საღამო“; შდრ. მეგრ. **ონჯუა**) „საღამოს“

ლუმჯიას ხოლ' ქომოხთუ ცანა... (ელ., 150, 31) „სა-
ღამოს კიდევ მოვიდა გულწითელა...“ **ლუმჯის** ხოლო არ
კუჯუმა წყარი ჩქვა მუქთამან (ელ., 11, 34) საღამოს ერთ
დოქ წყალს დაასხამენ...“ **ლიმჯიშ** ოხორჯა გუიქთუ ცონაშე
(ჩიქ., I, 37, 15) „საღამოს ცოლი დაბრუნდა ყანიდან“.

ლაზური **ლიმჯი** უნდა მომდინარეობდეს **ლუმჯუ-სა-**
გან. ამ თვალსაზრისის სასარგებლოდ ლაპარაკობს **ლუ-**
არსებობა ნასახელარ ზმნებში და მეგრული **ონჯუა-ს** უ-ც...
თავსართები **ლუ-** და **ო-** ფუნქციით შეესატყვისებიან ერთმა-
ნეთს. მეგრ. -ნ-, ლაზ. -მ- ფონეტიკური დანართი უნდა იყოს.
ძირისეულ ნაწილად გამოიყოფა ჯ, რაც დაკავშირებულია
ზმნურ ფუძესთან ზანური ჯ-ან-უ „წევს“, ჯ-იარ-ი „წევს“, „ძი-
ლი“ — **ლუმჯი || ლიმჯი** — მეგრ. **ონჯუა, მაინ-ჯე** — „ძილის
დრო“, „საძინებელი დრო“ [ჩიქობავა 1938, 197].

ლაზურში გვხვდება აღნიშნული ზმნისართისაგან ნა-
წარმოები რამდენიმე ფორმა.

ოკოლუმჯუს (შდრ. ლუმჯუ „საღამო“) „მოსაღამოვე-
ბულზე“ (შდრ. მეგრ. **ოკოონჯუას**) (იხ. ზემოთ).

ოკოლუმჯუს ჯუმა-მუში... მოხთუ (კარტ., III, 45, 35)
„მოსაღამოვებულზე მისი ძმა... მოვიდა“.

ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება ლაზურში **ო-თავ-**
სართიანი და -**შე** დაშორებითს ნიშნიანი ფორმაც:

ოლუმჯიშე (შდრ. ლუმჯი „საღამო“) „მოსაღამოებულ-

ზე", („სალამოსკენ“)

ოლუმჯიშე ბოზოში ბაბა ქომოხთუ (ელ., 28, 29)
„მოსალამოვებულზე გოგოს მამა მოვიდა“ (იხ. ქვემოთ).

ჭუმანის (შდრ. ჭუმანი „დილა“) „დილას“

სოხუმშივე ვიდარე **ჭუმანის**... (ჩიქ., II, 104, 13) „დი-
ლით სოხუმში წავალ“.

ს — შ პროცესის შედეგად გვაქვს **ჭუმანიში** „დილას“

ჭუმანიში თელიშენ ორდო ია ისელასიონონ (ასათ.,
58, 32) „დილას ყველაზე ადრე ის უნდა ადგეს“. **ჭუმანიში**
გამული ქოქკომია (კარტ., IV, 3, 15) „დილას მამალი შექა-
მეო“ კოჩიქ **ჭუმანიში** ორდო ქისელუ (ჩიქ., I, 42, 6) „კა-
ცი დილას (დილა) ადრე წავიდა“ (შდრ. მეგრ. **ოჭუმარეს**
„დილას“).

აღნიშნული ფორმით (**ჭუმანიში**) გვხვდება ნათესაობი-
თის მნიშვნელობითაც:

ჭუმანიში წოხბრო საატის მოხთით (კარტ., III, 152, 23)
„დილის ცხრა საათზე მიდით“

გონთანას (შდრ. გონთანა „გათენება“) „გამთენიისას“

გონთანას ეძსელს... დო ოჩალიშაფამს (კარტ., III,
193, 8) „გამთენიისას ადგება... და ამუშავენს“ (შდრ. მეგრ.
(ა)**გოთანას**).

წანას (შდრ. წანა || წო „წელი“) „გაისად, მომავალ
წელს“, „წელს“.

წანას მუქო იასერე, ვა მიშქუნ (ჩიქ., II, 103, 8) „გაი-
სად როგორი იქნება, არ ვიცი... სუმ **წანას** ბარაბერ დოს-
ქიდეს (ელ., 87, 35) „სამი წელი ერთად დარჩენ“.

ძირი **წ-** საერთოა სამივე ენისათვის, დეტერმინანტი-
სუფიქსებია განსხვავებული — ქართულში **-ელ-**, ქანურსა
და მეგრულში **-ან-** (მას შემდეგ **-ა** აქვს დართული). აქ შესა-
ტყვისობა მხოლოდ ფუნქციონალურია [ჩიქობავა 1938, 205].
აღნიშნული მნიშვნელობით („გაისად“) გამოიყენება დაშო-
რებითის ბრუნვის ნიშნიანი ფორმაც: წანაშე

გოწოს (|| **გოწო**) „შარშან“ (შდრ. **გოწო** „გასული წე-

ლი“) [Mapp 1910, 218]

ნწი, გოწოს, გოწო წობლე (ასათ., 134, 84,1) „წელს, შარშან, შარშანწინ“ გოწოს ხასანის დო სიშენიში ძუფის დიდო შუკა უღუტუ... (ქლ., 44, 4) „შარშან ზეინკალ ხასანს და ძუფის ბევრი კიტრი ჰქონდათ (მოყვანილი)“. გოწო კიში დიდო ცინი რტუ (ჩიქ., 11, 111, 13) „შარშან ზამთარში დიდი სიცივე იყო“.

სამეცნიერო ლიტერატურის შესაბამისად წო- მიღებული უნდა იყოს წუ-საგან, რომელშიც -უ დეტერმინანტი-სუფიქსია და ეტოლება ქართულ -ელ-ს (ბაღ-უ ბელ-ულ...). ამ უ-ს ი-თ შეცვლამ მოგვცა მეგრ. წი „წელს“ [ჩიქობავა 1938, 205].

მეგრულის შესაბამისად ლაზურშიც მიცემითი ბრუნვის ნიშანი დაერთვის პრეფიქს-სუფიქსიან სიტყვებს:

ონდღერის || ონდღეს (მდრ. ონდღე „შუადღე“) „შუადღეს“

ჩხომი დომიტალანი! ონდღეს პკომარე-მა (ჩიქ., II, 41, 18) „...თევზი შემიწვი! „შუადღეს შევკამ“. ქომოლიქთი ონდღერის ხოჯეფე ქონუშქუ (ჩიქ. II, 5, 31) „ქმარმაც შუადღე ხოჯები“.

ლაზურში მიცემითი ბრუნვის ნიშნის გარეშეც გვხვდება სიტყვები ზმნისართის ფუნქციით:

ოჭუმე (მდრ. ჰუმე „ხეალ“) „ხეალ“

ოჭუმე ქომოხთით შკიმიდა... (კარტ., II, 231, 5) „ხეალ მოდით ჩემთან...“ ოჭუმე ბიდათ ლივადიშა (ჩიქ., II, 116, 26) ხეალ წავიდეთ ყანაში...“ ოჭუმე ფემა მა ბათომიშე მოფთარ... (ჩიქ., II, 111, 8) „ხეალ შუადღეს მე ბათუმში მოვალ“. აღნიშნული ზმნისართისაგან მომდინარედ მიაჩნია ქ.ლომთათიძეს „ხეალ“-ის აღმნიშვნელი სიტყვა აფხაზურში ჟა-წიგ; სხვა ენის ო აფხაზურში იძლევა ჟა-ს; ჰუ კომბლექსი აფხაზურში ლაბიალიზებულ ბგერად შერწყმის ნიადაგზე სწორედ წი-ს მოგვცემდა [ლომთათიძე 1954, 276].

ორდო „ადრე, მალე“

ხოლო **ორდო** მოხთია... (ქლ., 53, 4) „ისევ ადრე მო-
დიო...“ ...გზა **ორდო** იწოდენია... (კარტ., I, 164, 32)
„...გზაც მალე მოთავდებო“ ...თქვა გინონ-ნა, **ორდო** დოთ-
ქვია (კარტ., I, 170, 160) „...თუ გინდა, მალე თქვიო!“ (იხ.
ქვემოთ).

ძანო „გვიან“ [Mapp 1910, 175] (შდრ. ქართ. გვიანო
იხ. ზემოთ)

დო არ წანა **ძანო** გეოჩქვი (ასათ., 134, 83, 10) „და
ერთი წლით („ერთი წელი“) **გვიან** გავუშვი“. **ორდო** გონ-
ცასენ-ი, **ძანო** გონცასენ-ი, ვარ მიჩქინ (ჩიქ., II, 74, 3) „ად-
რე მიხვდა თუ გვიან მიხვდა, არ ვიცი“.

მანი „ჩქარა“ (შდრ. ქართ. მალე)

...**მანი-მანი** დოლოქუნეფე დოლოიქუნაფ... (ასათ., 32, 46)
„ჩქარ-ჩქარა ტანსაცმელს ჩაიცვამ...“ (იხ. ქვემოთ).

§ 2.3. ბრუნვის ნიშნიანი ზმნისართები. დროის
ზმნისართები მეგრულ-ლაზურში ხშირად ნაწარმოებია და-
შორებითი, მიმართულებითი და, ნაწილობრივ, მიცემითი
და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნებით.

დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი წარმოდგენილია ზმნი-
სართთა საკმაო რაოდენობაში.

ჭუმეშე || **ჭუმანშე** „ხვალიდან“.

ჭუმეშე იკყაფუ პიჩვანი „ხვალიდან მარხვა იწყება“.
ჭუმანშე იკყანა მუშობას „ხვალიდან იწყებენ მუშაობას“.

ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება

ჭუმანერშე || **ჭუმენერშე** (შდრ. **ჭუმანერი** || **ჭუმენე-
რი** „ხვალინდელი“) „ხვალიდან“, „ხვალინდელი დღიდან“.

ჭუმანერშე იკყანა დიხაშ ხონუას „ხვალიდან იწყებენ
მიწის მოხვნას“

გოლაშე || **გოდანერშე** „გუშინიდან, გუშინდლიდან,
„გუშინდელი დღიდან“.

პირველთან შედარებით მეორე ფორმა უფრო გამოიყე-

ნება ზეპირ მეტყველებაში (შდრ. გოლანერი „გუშინდელი“).

გოლანერზე გაფრთხილენდი დო ვადამჭერი... „გუშინდელიდან (გუშინიდან მოყოლებული) გაფრთხილებდი და არ დამიჭერე...“

გელანზე || გელანერზე (შდრ. გელანერი „ზეგინდელი“) „ზეგიდან, ზეგინდლიდან“.

გელანერზე ქვეაქუნუთ ჯანაშ ტახუას „ზეგიდან (ზეგინდელი დლიდან) შევედგებით მოსავლის აღებას“.

ღუმანერზე (შდრ. ღუმანერი „შუხანდელ“) „წუხელიდან“

ღუმანერზე თაშ ინგარს... „წუხანდლიდან ასე ტირის...“ სო რდით... **ღუმანერზე** მოირთუმდესკო „სად იყავით... წუხანდელიდან მოსულიყავით“.

ამგვარადვე -ზე ბრუნვის ნიშანი წარმოდგენილია შემდეგ ზმნისართებში:

გოწოზე || გოწონერზე (შდრ. გოწონერი „შარშანდელი“) „შარშანდლიდან, შარშანდელი წლიდან“.

გოწოხ(ი)ზე || გოწოხონერზე „შარშანწინიდან“.

ანწოზე || ანწიანზე (შდრ. ანწიანი „აწინდელი“) „ამიერიდან, დღეიდან“ (შდრ. ანწიან წიმი)

ანწიანზე მიჩქვ, მუქო მიფქცუე „ამიერიდან ვიცო, თუ როგორ უნდა მოვიქცე“.

ორდოზე (შდრ. ორდო „დილა“) „დილიდან“

მატაროზე **ორდოზე** იჩინებენია [ქაჩაია 2002, II, 442] „დარი დილიდანვე იცნობაო“.

ოქ(უ)მარეზე (შდრ. ოქუმარე „დილა“) „დილიდან“

ოქუმარეზე ონჯუაშა თაქ ენორდვ „დილიდან საღამომდე აქ იყო („იდგა“)“.

ონდღეზე (შდრ. ონდღე „შუადღე“) „შუადღიდან“

ონდღეზე მოქიონათილ რე მუდგარენ „რაღაც შუადღიდან შედონებულია“.

ნაონდღერზე (შდრ. ნაონდღერი „ნაშუადღევი“) „ნაშუადღევიდან“

ონჭუაშე (შდრ. ონჭუა „სალამო (ჯამი)“) „სალამოდან“ „დაბინდებიდან“ [ქაჩაია 2002, I, 439].

ონჭუაშე დიპყყათ მზადება „სალამოდან დავიწყოთ სამზადისი“.

ამგვარადვე იწარმოება შემდეგი ფორმები:

(ა)გოთანაშე (შდრ. (ა)გოთანა „განთიადი“, „გათენება“) „გათენებიდან“ || იალონშე (შდრ. „ალიონი“) „ალიონიდან“

ასეშე || ასენ(გ)შე (შდრ. ასე „ახლა“) „აქედან“.

ასეშე ღუს უშველით „აქედანვე (ახლავე) თავს უშვე-
ლეთ“ ასენგშე ოკო მიკოჯინა „აქედანვე უნდა ყურადღება“.

როგორც ცნობილია, დაშორებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქციაა დროსა და სივრცეში მოქმედების საწყისობის ასახვა. ამ მხრივ, საინტერესოა მეგრულში დროის რამდენიმე ზმნისართი, რომელზედაც ამ ბრუნვის ნიშნის დართვით არ ხდება ახალი მნიშვნელობის მქონე სიტყვის წარმოება:

შხვა დოგორი ანწინეშე (გუდ., 281, 26) „სხვა მოძებნე ამიერიდან...“

დიორდეშე (შდრ. დიო(რ)დე „ჟერ-ჟერობით“) „ჟერ-ჟერობით“

დიორდეშე ხონარი ვეკულალ „ჟერ-ჟერობით ხმა არ ამოუღია“

ბრუნვის ნიშნისეული თანხმოვანია დაკარგული დიორდე ფორმაში.

მარა დიორდეე ის ვა ატაკგ... (ცაგ., 23, 4) „მაგრამ ჟერ-ჟერობით იმას არ დატაკებია...“ (დიორდეე < დიორდეშე).

აღნიშნული ზმნისართის დაშორებითი ბრუნვის ფორმამ შეიძლება მიცემითის ნიშანიც დაირთოს:

დიორდეშეს || დიორდეშის იგივეა რაც დიორდე, დიორდეშე [ქაჩაია 2002. I, 473]

დიორდეშეს ვადუჟყაფუ ღვარაფი „ჟერჟერობით ყვირილი არ დაუწყია. ინა მა დიორდეშის ვა მომიღალ (ხუბ., 17, 31) „ის მე ჟერ არ მომიტანია“.

ასეთივე პარალელური ფორმებია გამოყენებული:

უკულნეშე || უკულნეშეს || უკულნეშის „შემდგომ, მერე“

უკულნეშე მოღმაზარ... (სამუშ., II; 119, 63) „შემდეგ გამოცაილა...“ **უკულნეშის** კოჩის სახე ბალანენქ უბარგეთ ტყას ქედოსქიდეს (ხუბ., 208, 17) „მერე კაცის სახის ბავშვები ტანსაცმლის გარეშე ტყეში ღარჩნენ“. იცხოვრეს **უკულნეშის**... (ხუბ., 117, 17) „ცხოვრობდნენ შემდგომ...“

ხეთეშე || ხათეშე || ხეთეხშე || ხათეხგშე || ხეთე-შესი (შდრ. **ხეთე || ხათე** „მაშინ, მაშინათვე“) „მაშინათვე, მაშინვე“ [ქაჩაია 2002. III, 528, 509].

ხეთეშე ქიგიორჩქინდგ გურიში მულაქ „გაბრაზება მა-შინვე დაეტყო“. ღურა **ხათეხგშე** ქიმნარტი, პრიველიშე ქორძირინი (ხუბ., 98, 35) „მაშინვე სიკვდილი ვინატრე, პირველად რომ გნახე“. **ხათეშე** ღუდიშ მართლება ქიდიქყგ „მაშინვე თავის მართლება დაიწყო“.

ლაზურ ზმნისართებში წარმოდგენილია დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი:

ჭუმანიშე(ნ) (შდრ. **ჭუმანი** „დილა“) „დილიდან“

ჭუმანიშე ბიჭი ეისელუ... (კარტ., III, 166, 11) „დი-ლით ბიჭი ადგა. **ჭუმანიშე**... მოვისელით (ჩიქ., II, 104, 23) „დილით... ავდექით“. **ჭუმანიშენ** ახჩამიშა ფუჯი ოჯვინაბტუ (კარტ., IV, 22, 4) „დილიდან საღამომდე ძროხას აძოვებდა“.

აწიშენ (შდრ. (ჰ)აწი „ახლა, აწი“) „ამიერიდან“.

ბერეფე, **აწიშენ** მუზევირჯობს მო გდაგეთ-ქი, ოკულე ირდათ-ში, დიდო ზიანი გაყვენან (ჩიქ., I, 89, 22) „ბავშვე-ბო, ამიერიდან... ნუ შეეჩვევით, მერე რომ გაიზრდებით, დიდი ზიანი გექნებათ“.

ლუმჯუშე დოთანაშა [Mapp 1910, 164] „დაბინდები-დან დილამდე“. **ლუმჯერიშე** (შდრ. **ლუმჯერი** „შესაღამო-ვებული“ საღამო) „დაბინდებიდან“ [Mapp 1910, 164] (შდრ. **ლუმანერ(ი)შე**... **გოღანერიშე**...).

დაშორებითი ბრუნვის ფორმა უფრო ხშირად გამოყე-

ნებულია ქართული მიცემითი ბრუნვის მაგივრად:

ჭუმანიშე გეხთუ... დო ქურჭი დიჭუ... (ჩიქ., II, 45, 29) „დილას ჩავიდა ...და ქურჭი შეიკერა“. **ჭუმანიშე** ფადიშაიშ ბიჭიკალა ბარაბერ ასლანიშ ბიჭი დივეფეშ ოხოიშა იგზალეს (ჩიქ., II, 38, 15) „დილას ასლანის ბიჭი მეფის შეილთან ერთად დევების სახლში წავიდნენ“ **ჭუმანიშე** ჰექ ილაშ-კულე-და გდარი გიხენანერენ-და (ჩიქ., II, 38, 10) „დილას იქ რომ მიხვალთ საჰმელს მოგიმზადებნო“.

ოლუმჯიშე ბოზოში ბაბა ქომოხთუ (ჯლ., 28, 29) „სალამოს გოგოს მამა მოვიდა“. **ოლუმჯიაშე** ბელიში ბოზოკალა არ ოდას ინჯირე-შ-კულე მუნთხანეფე... ოკითქევს (ჯლ., 16, 27) „სალამოს ბეგის გოგოსთან ერთად სახლში რომ დაწვნენ, რაღაცეები... მოილაპარაკეს“ **ოლუმჯიაშე**... ბელიშ ბოზო ქომოხთუ... (ჯლ. 16, 20) „სალამოს... ბეგის გოგო მოვიდა“.

გვაქვს შემთხვევა, როდესაც დაშორებითი ქართულ ვითარებითის ნაცვლად გამოიყენება: **წანაშე** მა მახოშა მოფთარე... (ჩიქ., II, 1, 15) „გაისად მე მახოში მოვალ“.

-**შე** ბრუნვის ნიშანი, მეგრულის მსგავსად ლაზურშიც ზოგჯერ ვერ აწარმოებს ზმნისართულ ფუძეს: ჰუჲ მოხთასერე **ორდოშე** (ჩიქ., II, 21) „ახლა მოვა მალე...“ ...მუქ **ორდოშენ** იგზალუ (კარტ., IV, 92, 24). „...თვითონ ადრე წავიდა“ ისელით **აწიშენ!**.. (ჩიქ., I, 39, 9) „ადექით აწი!“ **აწიშენ** მოლუინი! (კარტ., IV, 22, 21) „აწი მომკალი!“

მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნის დართვით მეგრულში იწარმოება მთელი რიგი ზმნისართები.

(**ჭუმეშა** || **ჭუმენერშა** (შდრ. **ჭუმენერშე**) „ხვალამდე, ხვალინდელ დღემდე“

ჭუმენერშა კიბჯინათ „ხვალამდე დავიცადოთ“. ამდღანერ საქმე **ჭუმეშა** ვეგნოდვა „დღევანდელი საქმე ხვალამდე არ გადადო“

ამგვარადვე იწარმოება შემდეგი ფორმები:

გოლაშა || **გოლანერშა** (ხვ.) (შდრ. გოლანერი „გუშინ-

დელი“) „გუშინდლამდე, გუშინდელ დღემდე“);

გოლაწოხოშა || **გოლაწოხოწერშა**(ხე) „გუშინ წინამდე“;

გელანერშა || **გელანშა** „ზეგამდე“.

ონჯუაშა || **ონჯუაშახე** (ონჯუა „სალამო“) „სალამომდე“.

სანამუსო ნოღვედუ დო **ონჯუაშხე** რაგადუუ (გუდ., 182, 275, 4) „სანამუსო (სათქმელი) ჰქონოდა და სალამომდე ილაპარაკა“. **ონჯუაშა** ქოჯილუნდეს ნდემეფც... (ყიფშ., 292, 19) „სალამომდე ხოცავდნენ დევებს“.

ოჰმარეშა || **ოჰმარეშახე** (შდრ. **ოჰმარე** „დილა“) „დილამდე“.

ოჰმარეშა ქორდგ ბირა-ლაყათ „დილამდე (ქე)იყო სიმღერა-თამაში“. **ოჰმარეშახე** მუს უჯინათ, ასეშე ხოლო დიბჰყათ „დილამდე რას დაველოდოთ, აქედანვე დავიწყოთ“.

ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება **ორდოშა**(ხე) (შდრ. **ორდო** „დილა“)

ორდოშახე ირიართო ქინგარგ (ცაგ., 10) „დილამდე სულ ტიროდა“ („იტირა“).

ონდღეშა(ხე) (შდრ. **ონდღე** „შუადღე“) „შუადღემდე“

ნაონდღერშა(ხე) „ნაშუადღევამდე“

სერშა(ხე) (შდრ. **სერი** „ღამე“) „ღალამებამდე“.

ლაზურში მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნით შეიძლება შეგვხვდეს რამდენიმე ზმნისართი.

ჰუმანიშა „დილამდე“

დიდი ჯუმა-ჩქიმი, **ჰუმანიშა** არ სათი ტაში, იდასენონ (კარტ., III, 37, 27) „ჩემი უფროსი ძმა (ძმა-ჩემი) დილამდე ერთი საათი რომ იყოს, უნდა წავიდეს“.

ჰუმანიშაღა... „დილამდე“

აწი **ჰუმანიშაღა** ოხვეწათს... (კარტ., IV, 24, 29) „ახლა დილამდე ეხვეწება...“ ოხორჩაჰ **ჰუმანიშაღა** უღალალ-ტუ მუში ქიმილოს... (კარტ., IV, 25, 4) „ცოლი დილამდე ელაპარაკებოდა თავის ქმარს“.

ოლუმჯიაშა „დაბინდებამდე“

ოლუმჯიაშა ხასანი დოღურე... (ჟდ., 9, 29) „სალამო-

მდე ხასანი მოკვდა...”

ონდღერიშა „შუადღემდე“

აწი **ონდღერიშა** ჩუმერს ბიჭიქ... (კარტ., III, 83, 12)
„ახლა შუადღემდე უცდის ბიჭი...” **ონდღეშაქის** ქოგობ-
თეს... (კარტ., 92, 18) „ნაშუადღემდე შემოვიდნენ...” (შდრ.
მეგრ. **ონდღეშაზე**).

აწიშა „აქამდე“

აწიშა არ მომჩაფტესდა, აწი ჟურ მომჩაფანდა (კარტ.,
III, 87, 34) „აქამდე ერთს მაძღვედნენო, ახლა ორს მომცე-
მენ“-ო.

მეგრულ-ლაზურში ზმნისართული მნიშვნელობა მიიღე-
ბა მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის დართვის შედეგადაც.

მეგრულში სახელისაგან მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის
დართვით იწარმოება რამდენიმე ზმნისართი:

სერიით (შდრ. სერი „ლამე“) „ლამით“

...**სერიით** მეულა ტყაშა „ტყეში ლამით მიდიან“. **სე-
რიით** ადრე ირულუანს „ლამე ადრე იძინებს“.

დლაშიით (შდრ. დლაში „დლისი“) „დლისით“

სერიით ბლურს, **დლაშიით** ვარ... (გულ., 41, 73) „ლამე
მძინავს, დღე არა“.

ოსერიშეთ (შდრ. ოსერიშ-ე „ვახშამი“) „ვახშამობისას,
„ვახშამობის დროს“

ქეღობოდეს **ოსერიშეთ** (ხუბ., 63, 20) „დასხდნენ სა-
ვახშამოდ...” **ოსერგშეთ** ქეგორთით აკა „ვახშამობის დროს
მოდიოთ ე(რთ)ი“.

ლაზურში მოქმედებითის ბრუნვის ნიშანი დაერთვის
მხოლოდ **სერ-** ფუძეს:

სერიითე ქოდომინჯირით... (ელ., 147, 32) „ლამით და-
ვიძინეთ“. ჩქიმი არქადაშიქ **სერიითე** იზმოჯე ქომირუ...
(ელ., 147, 33) „ჩემმა ამხანაგმა ლამით სიზმარი ნახა“.

მნიშვნელობა „დლისით“ ლაზურში გადმოიცემა -**რე** სუ-
ფიქსის გამოყენებით:

ნდღალერი || ნდღალეი

დღალერი დღის ბორე... (კარტ., III, 210; 27) „დღი-
სით ტყეში ვარ...“ მან ნდღალერი ხუთ თულულა ვა ეშა-
მალენ (ჩიქ., I, 39, 14) „მე დღისით ხუთ აგურს ვერ ავი-
ტან...“ ნდღალეი ვა მულენ... (ჩიქ., II, 144, 15) „დღისით
(რომ) არ მოღის...“

**§ 3. კომპოზიციის შედეგად მიღებული დროის
ზმნისართები.** დროის ზმნისართთა საწარმოებლად საკმა-
ოდ ხშირად გამოიყენება კომპოზიცია. ფუძის გაორკეცება
დროის ზმნისართებისათვის უფრო ნაკლებად დამახასიათე-
ბელია, ვიდრე ადგილის ზმნისართებისათვის. მეგრულში რე-
დუბლიკაციის რამდენიმე სახე შეიძლება გამოიყოს:

1. **ფუძეფუცვლელი (მარტივი) გაორკეცება:**

ხათე-ხათე || ხეთე-ხეთე (შდრ. ხეთე || ხათე) „უცებ,
მაშინათვე“

ხეთე-ხეთე ქუდაქყვ ცუდეში მიკონწყულა „უცებ
(„მაშინათვე“) დაიწყო სახლის მილაგება“. ...სი მერჩანა **ხა-
თე-ხათე** (გუდ., 325, 470) „...შენ მოგცემენ მაშინათვე“.

დიო-დიო მუთა მიჭირს „ჭერ-ჭერობით არა მიშავს“.
დიო-დიო დოუფულუნქ „ჭერ-ჭერობით დაუშმაღავ“.

ადრე-ადრე (შდრ. **ადრე** „ადრე, მალე“) „ადრე-ადრე“.

გოშა-გოშა „ხანდახან, ზოგჯერ“ (შდრ. **ოშა-გოშა**) „
ჩქინდა **გოშა-გოშა** გილურსგ „ჩვენთან ხანდახან მოღის“.

2. **ფუძეგაორკეცებით მიღებული ზმნისართის
ორივე კომპონენტი წმინდა ფუძეს წარმოადგენს,**
მთლიანად წარმოებას კი ზმნისართულ მნიშვნელობას სძენს
მიცემითი ბრუნვის ნიშნით გაფორმება:

ონჯუა-ონჯუას(გ) (შდრ. **ონჯუა** „სალამო“) „სალამო-სა-
ლამოს, სალამოობით“.

ონჯუა-ონჯუას დაყონება დააქყვ... (ყიფშ., 261, 8) „სა-
ლამო-სალამოობით დაგვიანება დაიწყო...“

ოჭუმარე-ოჭუმარესგ || ოჭმარე-ოჭმარეს(გ) „დილ-
დილაობით“ (შდრ. **ოჭუმარეს** „დილას“).

ნერგიქ ოჭმარე-ოჭმარეს ოკო დიჩხაპას [ქაჩაია 2002, II, 468]. „ნერგი დილ-დილაობით მოსხურებული უნდა იქნას (მოისხუროს)“. ოჭუმარე-ოჭუმარეს ადრე ოკო გედირთე „დილ-დილაობით ადრე უნდა ადგე“.

ორდო-ორდოს(გ) (შდრ. ორდო „დილა“) „დილ-დილაობით“

ორდო-ორდოს გილულას დუდი დანები „დილ-დილაობით სიარულს თავი დაანებე“ (შდრ. ოჭუმარე-ოჭუმარეს).

ონდლე-ონდლეს(გ) (შდრ. ონდლე „შუადლე“) „შუადლეობით“

ონდლე-ონდლეს მუს კკომუნდით? „შუადლისას რას მიირთმევდით?“

მალ(ა)-მალას(გ) (შდრ. „მალე“) „მალე-მალე“

...გულურც მალა-მალას (ხუბ., 22) „...ხშირად („მალე-მალე“) დადის“ მალ-მალას ძირაფულენს... „მალე-მალე ნახულობს“

მამალა-მამალას (შდრ. მამალა „სისწრაფე“) „სწრაფ(-ად)-სწრაფად“

ეს ზმნისართი მხოლოდ გარკვეულ შესიტყვებაში გამოიყენება, როგორც შესიტყვების მეორე კომპონენტი:

მუშ მამალა-მამალას თქუანქიე, თიშ მამალას ოკო ფჩანე ოდირე (ხუბ., 123, 21) „რა სისწრაფითაც იტყვიო, იმ სისწრაფით უნდა მაქამონო ბალახი“. თიშ მამალა-მამალასგ ქირქენდგ ხეს, თოლქგ ვამაქირინუ „ისე სწრაფად (ზედმიწ., „სწრაფ-სწრაფს“) იქნევდა ხელს, თვალი ვერ მივაწვდინე“.

3. გაორკეცებული ფუძის პირველ კომპონენტს დაკარგული აქვს ფუძისეული თანხმოვანი:

წაწამს (← წამ-წამს, შდრ. წამს „წამს, წამში“).

წაწამს არჩილე დიდაშ ნარაგადი „წამში ესმის დედის ნათქვამი“. ე ბადიდის წაწამს არჩილე ირფელი „ამ ბერიკაცს ზუსტად ესმის ყველაფერი“.

4. რედუბლიცირებული ფუძე გაფორმებულია მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნით:

სერ(ი)-სერიით(ღ) (შდრ. სერი „ღამე“) „ღამ-ღამობით“

სერი-სერიით მიდვოცაცა... (გუდ., 219, 5) „ღამ-ღამობით მივცუნცულდები...“ სერ-სერიით ხოლო მუშენს „ღამ-ღამობითაც მუშაობს“.

ღლა-ღლათ(ღ) (შდრ. ღლა „ღღე“) „ღღითი-ღღე“

ბალანა ღლა-ღლათჲ ქიირღუ „ბავშვი ღღითი-ღღე იზრდება“. ღლა-ღლათ მითმუორჩქევანუანქ თაქიანობას „ღღითიღღე ვაჩვევ აქაურობას“

აღნიშნული ზმნისართის პარალელურად გამოიყენება მნიშვნელობით ნიუანსურად ცოტა განსხვავებული

ღლა-ღლაშე (შდრ. ლაზ. ღლაშენ-ღლა „ღღე-ღღეზე“) „ღღითი-ღღე, ღღე-ღღეზე“

ღლა-ღლაშე იუჟგუშებუ „ღღითი-ღღე უკეთესი ხდება“. ღლა-ღლაშე იძინანს „ღღე-ღღეზე მატულობს“.

5. რედუბლიცირებულია ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელი, მთლიანად კომპოზიტი კი მოქმედებით ბრუნვაშია:

ღლაშ-ღლაშით(ღ) (შდრ. ღლაში „ღღისი“) „ღღისით“ (ზედმიწ. „ღღისი-ღღისით“; შდრ. „ღღისით-მზისით“).

აკოშკა გონჯამილ უღუ ღლაშ-ღლაშითჲ (ყიფშ., 307, 13) „ღღისით ფანჯარა გამოღებული აქვს“.

დროის ზმნისართის ფუნქციით გამოიყენება მეგრულში რედუბლიცირებული ფორმა განუსაზღვრელი ნაცვალსახელისა კალ-კალე || კან-კალე „ზოგიერთი“, თუ კომპოზიტი მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნით იქნება გაფორმებული:

კალ-კალეშა(ხგ) || კალ-კანიშა(ხგ) || კარ-კალეშა „ზოგჯერ, ხანდახან“ (შდრ. (გ)ოშა-გოშა „ხანდახან, ზოგჯერ“)

კალ-კალეშა ქოგაშინე პატონ-ჰკორალაში ხანა... (გუდ., 36, 63, 5) „ზოგჯერ გაახსენდება ბატონ-ყმობის დრო...“ კალ-კალეშაჲ გვალო ირფელი გაქყორღუ „ხანდახან (სულ) მთლად ყველაფერი გადაავიწყდება“

დამოუკიდებლად ფუძე კალ(ე) მეგრულში აღარ იხმარება. ამავე მნიშვნელობით დასტურდება რამდენიმე სხვა კომპოზიტი, რომელიც ასევე ნაცვალსახელისაგან არის ნაწარმოები იმავე ბრუნვის ნიშნის დართვით:

მინშა-მინშა (შდრ. მინი „ზოგი, ზოგიერთი“ მინშა „ზოგჯერ“) „ზოგჯერ, ზოგ-ზოგჯერ“

მინშა-მინშა ჩქიმდა ხოლო ქუმორითი „ხანდახან ჩემთანაც მოდით“.

ნამთინეშა-ნამთინეშა (შდრ. ნამთინე „ზოგიერთი“; ნამთინეშა „ზოგჯერ, ხანდახან“) „ზოგჯერ, ხანდახან“

ნამთინეშა-ნამთინეშა მახოლო თაშ ფიტქრენქ „ხანდახან მეც ასე ვფიქრობ“.

ამ კომპოზიტებს თავისუფლად ენაცვლება სალიტერატურო ქართულიდან შემოსული **ხანდახან** და დიალექტური **ხანდისხან**.

გგაშინექ **ხანდახანი** (სამუშ. III., 34, 58) „გახსენებდი ხანდისხან...“

ლაზურში რედუბლიკაციის მხოლოდ ერთი სახე გამოიყოფა. ეს არის მარტივი გაორკეცება:

მანი-მანი (შდრ. მანი „მალე“, „მაშინვე“) „მალე-მალე“.

მანი-მანი ნულუნან (კარტ., IV, 41, 39) „მალე-მალე მოდიან“. **მანი-მანი** ირდენ., (კარტ., IV, 37, 33) „სწრაფად იზრდება...“

სერი-სერი || **სეი-სეი** (შდრ. სერი || სეი „ლამე“) „ლამლამობით“

...მულუნ **სერი-სერი** (ყიფშ., 10, 28) „...მოდის ღამლამობით“. უნკულაში ჯუმა გულუნ **სეი-სეი** ოჩხომუშა (ყიფშ., 71, 39) „უმცროსი ძმა ღამ-ღამობით სათევზაოდ დადის“.

ორდო-ორდო (შდრ. ორდო „ადრე“) „ადრე-ადრე, მალე-მალე, ხშირ-ხშირად“.

აწიკუღე ხოლო ჩქინი ოხორიშა **ორდო-ორდო** მოხთეცა (ასათ., 139, 89, 33) „ამის შემდეგ ჩემს სახლში

ხშირ-ხშირად მოსულიყავი..." დიდო ფარა უღუნან -**ვა** დაზ-
დენან **ლო** **ორდო-ორდო** მოიშვაჯამან (ჩიქ., II, 40, 19)
„ბევრი ფული აქვთ — ვერ ეზიდებიან და დროდადრო
(„მალე-მალე“) ისვენებენ“.

დანო-დანო (შდრ. დანო „გვიან“) „გვიან-გვიან“.

დანო-დანო გოლიტი ონდლე-ჰკულე (ჩიქ., II, 143, 11)
„გვიან-გვიან დაედოდი შუადღეზე“ (იხ. ზემოთ).

ზოგჯერ ზედსართავი სახელის გაორკეცებული ფორმა
გამოყენებულია დროის ზმნისართის ფუნქციით:

ჰიტა-ჰიტა (შდრ. ჰიტა „პატარა“) „ნელ-ნელა“

ჰიტა-ჰიტა მუსლიმანი დიყვერენან (ყიფშ., 4, 21)
„ნელ-ნელა მუსლიმანები გახდნენ“.

მეგრულ-ლაზურში დროის ზმნისართების მისაღებად
უფრო მოქმედია ნაირფუძიანი შეერთება, რომლის რამდე-
ნიმე სახე გამოიყოფა:

1. კომპოზიტის კომპონენტებად მეგრულში წარმოდგე-
ნილია ორივე ზმნისართი:

გოლაწო || **გოლვაწო** || **გოლაწოხზ/უ** (შდრ. **გოლა** ||
გოლვა „გუშინ“ **წო(ხ)** „წინ“) „გუშინწინ“

გოლაწო ქუდიკე ჰვემა, ამდლა ხოლო ვაგუულალჲ
„გუშინწინ წვიმა რომ დაიწყო, დღესაც არ გადაულია“. **გო-**
ლაწოხზ მიშაფრთით ჭვანაშა „გუშინწინ შევედით ყანაში“.
გოლა ხეთას გოხოლუდი, **გოლაწოხუ** ქალადის... (გუდ., 20,
35, 3) „გუშინ ხეთაში გახლდი, გუშინწინ ქალადიდში“.

ამდლა-ჰუმე (შდრ. ამდლა „დღეს“, ჰუმე „ხვალ“) „დღეს-ხვალ“

ამდლა-ჰუმე ობჰკომუნა ნდემეფი უმუშალო (დან., 38, 22)
„დღეს-ხვალ მაინც შემჰამენ დევები უმამოდ“.

ჰუმე-გელან (შდრ. ჰუმე „ხვალ“, გელან „ზეგ“) „ხვალზეგ“

ჰუმე-გელან იშენ მითინს ვეველუთ „ხვალ-ზეგ მაინც
არავის ველოდებით“. **ჰუმე-გელან** გათენა, ალბათ, ირფელს
„ხვალ-ზეგ, ალბათ, ყველაფერს დაამთავრებენ“.

როცა ამ კომპოზიტის პირველი წევრი ნათესაობითი

ბრუნვის ფორმით იქნება წარმოდგენილი, მაშინ სხვა მნიშვნელობის სიტყვა გვექნება:

ჭუმეშ-გელან || **ჭუმეშ-გელან** (შდრ. ჭუმე „ხვალ“, გელან „ზეგ“) „ზეგ“ (ზედმიწ. „ხვალის ზეგ“)

ჭუმეშ-გელან ღლახუ რე „ზეგ უქმე დღე არის“. **ჭუმეშ-გელან** მეურთ გვალაშა „ზეგ მივდივართ მთაში“

ღუმანინჯი || **ღუმანინჯი** || **ღუმანინჯი** || **ღუმანჯი** || **ღუმენჯი** (შდრ. ღუმა „წუხელ“, ოჯუა „სალამო“); „გუშინ სალამოს“ [ქაჩაია 2002, III, 196]. **ღუმანჯი** || **ღუმენჯი** — **ღუმა** + ონჯუა [თოფურია 1959, 301]

ღუმანინჯი ზღვას აშარდ გვალო ბრელო ხვამარდეთი (სამუშ., 97) „გუშინ, სალამოს ზღვაში იდგა მთლად ბევრი ხომალდი“. **ღუმენჯი** ნამ საათი იიდგ მორთითი? „წუხელ სალამოს რომელი საათი იქნებოდა, რომ მოხვედით?“ **ღუმენჯი** მორთუ დო ამკუანი იშო მიდირთუ „წუხელ სალამოს მოვიდა და ამ დილით იქით წავიდა“

2. ზმნისართი + არსებითი სახელი დღა „დღე“.

გოდასერი/გ || **გოღვასერი/გ** (შდრ. **გოლა** || **გოღვა** „გუშინ“) „გუშინ სალამოს“ (|| „გუშინდელი სალამო“).

გოლა ხეთას გოხოლგდი, **გოდასერი** — ქალადიდც (გუდ., 229, 343) „გუშინ ხეთაში გახლდი, წუხელ („გუშინლამ“) — ქალადიდში“ (შდრ. ქართ. დიალ. „გუშლამ“).

ღუმასერი || **ღუმსერი/გ** (შდრ. **ღუმა** „წუხელ“; **სერი** „ღამე“) „წუხელ სალამო“ (|| წუხანდელი სალამო)

ღუმსერი გინოპყვიდით ულა „წუხელ ღამე გადავწყვიტეთ წასვლა“

გელანსერი/გ (შდრ. გელან „ზეგ“, სერი „ღამე“) „ზეგ სალამოს“.

გელანსერგ მუნმურს ახალ წანა „ზეგ სალამოს შემოდის ახალი წელი“

ჭუმსერი || **ჭუმესერი** || **ჭუმანსერი** (შდრ. ჭუმე || ჭუმან „ხვალ“, სერი „ღამე“) („ხვალინდელი ღამე) „ხვალ სალამოს“

ჭუმსერი უღუნა ღიარა „ხვალ საღამოს ქორწილი აქეთ“. **ჭუმანსერი** მეურს ქართიშა „ხვალ საღამოს თბილისში მიდის“.

ღიო-ღღა (შდრ. ღიო „ჟერ“, ღღა „ღღე“) „ჟერჟერობით“ (ზედმიწ. „ჟერ-ღღე“).

ღიო-ღღა ქუორეთ თაში „ჟერ-ჟერობით ვართ ასე“. მა **ღიო-ღღა** ვამაშუუ... (გუდ., 61, 117) „ჟერ-ჟერობით ვერ ვიშოვე“.

„ღღა“-ს შეიძლება შეენაცვლოს მისგან ნაწარმოები ზედსართავი **ღღარო**:

ღიოდღარო მშობლეთი ოხვარუნა „ჟერ-ჟერობით“ (ზედმიწ. „ჟერ-ღღეობით“) მშობლები ეხმარებიან“.

3. ღროის ზმნისართის წარმოება ხდება ნაწილაკის მეშვეობითაც:

ხეთე-ხოლო || **ხათე-ხოლო** (შდრ. **ხეთე** || **ხათე** „მაშინვე“, -**ხოლო** „კიდევ“) „მაშინათვე, უცებვე“. **ხათე-ხოლო** მიკირთეს... (ხუბ., 126, 12) „მაშინვე მობრუნდნენ...“ **ხეთე-ხოლო** გაგმალესგ გაღე... (ყიფშ., 265, 19) „მაშინვე გარეთ გამოვარდნენ“. **ხათე-ხოლო** მიკირთეს... (ხუბ., 126, 12) „მაშინვე მობრუნდნენ...“

ი. ყიფშიძის ტექსტებში დასტურდება აგრეთვე **ხეთე-ეხოლო**; რომელიც, ჩვენი აზრით, მიღებული უნდა იყოს **ხეთეშეხოლო**-საგან.

მუზარბიში გეგვენჯიქგ **ხეთეეხოლო** გეგმიცუნუ რაში (ყიფშ., 265, 32) „მუზარბის მიმყოლმა მაშინვე გამოიყვანა რაში“.

ახეხოლო (შდრ. ახე „ახლა“ **ხოლო** „-ვე“) „ახლავე“, **ახეხოლო** ვედი დო მეზოჯი... „ახლავე აღექი და წაბრძანდი“ **ახეხოლო** ქიღინჯირით „ახლავე დაწექით“ (შდრ. ლაზ. **ასთახოლო** „ახლავე“).

„ხოლო“ ფუძე შედის ღროის რთულ ზმნისართში, სადაც ის ვითარებითის ფუნქციით არის წარმოდგენილი:

ღიო-ხოლო (შდრ. ღიო „ჟერ“ **ხოლო** „კიდევ“) „ჟერ-კიდევ“

გოწოსგ ქასაგანი ვოცოთი... **დიოზოლო** ვე გგმალაფე (ყიფშ., 219, 2) „შარშან ისარი ვისროლე... ჭერ-კიდევ არ ჩამოვარდნილა“. **დიო-ზოლო** კიჟე რე „ჭერ-კიდევ პატარაა“ ენერგიით ეფშა რე **დიო-ზოლო** „ჭერ კიდევ ენერგიით საესეა“.

ზოლო-ჟამო (შდრ. **ზოლო** „ახლო“; **ჟამო** „ჟამად“) „ახლო-ჟამად“

ზოლო-ჟამო ჩქიმ ჯიმა ხომ ვაიძირგნა ქალაქის? „ახლო-ჟამად ჩემი ძმა ხომ არ გინახავთ ქალაქში“. ამ ზმნისართის პარალელურად გამოიყენება სხვა კომპოზიტებიც:

ხანო-ჟამო || **ზოლო-ხანო**

ხანო-ჟამო ვა ველუჟ გვირა თოლიშ ძირაფას [ქაჯაია 2002, III, 514]. „ახლო-ხანს არ ველი ეუეუნა თვალის ნახვას“.

4. პირველ კომპონენტად გამოყენებულია **ამ**, **იმ** ნაცვალსახელთა ფუძეები, რომლებიც, როგორც ლიტერატურაშია აღნიშნული, ჩვენებით ნაცვალსახელთა მეორე ფუძეს წარმოადგენს, და ცალკე აღარ გამოიყენება მეგრულში [ყიფშიძე 1994, 95].

ამდლა || **ამუდლა** || **ამგდლა** (შდრ. **ამ** „ეს“, **დლა** „დლე“) „დღეს“

ამდლა-სქანი, **ჟუმან-შხვაში** (გუდ., 83, 162) „დღეს — შენი, ხვალ — სხვისი“. გოლა სქუა ნგერჟგ მიდულგ დო **ამუდლა** გორგნცგ (ყიფშ., 217, 29) „გუშინ მგელმა შვილი წაართვა და დღეს ეძებს“

ამსერი || **ამუსერი** || **ამგსერი** (შდრ. **ამ** „ეს“, **სერი** „ღამე“) „ამ საღამოს“ (ზედმიწ. „ამ ღამეს“).

მა **ამსერი** სქანი წეგმა ქგდიბჯირუქია (ხუბ., 113, 15) „მე ამ საღამოს შენთან დავწვებიო“. ალექსანდრე **ამგსერი** გურგინს გეთმიდგუნს... (ხუბ., 91, 6) „ალექსანდრე ამ საღამოს გვირგვინს იღვამს“ დეებკაკალია **ამუსერი**... (ყიფშ., 245, 23) „დავნაყრდიო ამ საღამოს...“.

კ. გაბუნია აღნიშნავს, რომ იმ შემთხვევაში, როდესაც **ამ**, **იმ** ნაცვალსახელი მსაზღვრელად გვევლინება, „დლა“,

„სერი“ სახელობითის ფორმით წარმოგვიდგება: მეურს ე ბა-
ლანა ამდლა — მიდის ეს ბავშვი დღეს“. **იმუსერი** ოშქარი
ჯიმაქ მიდართგ ოდარაჯუშა „იმ ღამეს შუა ძმა წავიდა სა-
დარაჯოდ“ [გაბუნია 1990, 437].

უნდა შევნიშნოთ, რომ აღნიშნული შეზღუდვა არსე-
ბობს, მხოლოდ **ამ-** ნაცვალსახელის შემთხვევაში (ამდლა,
ამსერი...) რაც შეეხება **იმ-**ს (|| **თიმ-**ს), აქ საზღვარული
სახელობითის ფორმითაც (მიცემითის შინაარსით) შეიძლება
იყოს, მაგრამ, უმეტეს შემთხვევაში ის მიცემითი ბრუნვის
ნიშნით გვევლინება.

თიმუსერს ტყას ქოდოსქიდ (ყიფშ., 254, 13) „იმ სა-
ლამოს ტყეში დარჩა...“ **იმუსერს**გ თექი რღვ (ყიფშ., 242,
24) „იმ სალამოს იქ იყო“. ქგმლანჯირეს **თიმუსერს** (ყიფშ.,
258, 2) „დააწვინეს იმ სალამოს“ **იმ სერც** ქგლიინჯირგ გუ-
რი შეწუხებული (ყიფშ., 288, 32) „იმ სალამოს გულ-შეწუ-
ხებული დაწვა“.

ერთი მხრივ, პარალელური ფორმების არსებობა და,
ამასთან, არაერთგვაროვანი დაწერილობა გვაფიქრებინებს,
რომ ეს სიტყვები ჯერ ვერ შემტკიცებულან კომპოზიტებად;
ისინი შესიტყვებებს წარმოადგენენ (იხ. ქვემოთ).

ამ- ნაცვალსახელის მონაწილეობით კიდევ რამდენიმე
დროის ზმნისართია ნაწარმოები მეგრულში:

ამჭუანი || **ამჭვანი** || **ამჭუვანი** (შდრ. ამ „ეს“ ჭუმან-
ნი, ჭუმე „ხვალ“ შდრ. ლაზ. ამჭუმანი) „ამ დილით“ [ქაჩაია
2002, I, 185] (ამჭუანი < ამჭუმანი: **ჭუმანი** ამოსავალში
როგორც ჩანს ყოფილა „დილა“, მერე კი — „ხვალ“).

ამჭუანი თეშ დრო რენო? „ამ დილით ამისი დრო
არის?“

გვხვდება დაშორებითი და მიმართულებითი ბრუნვის
ფორმებითაც:

ამჭუანშე დიპჰყათ საქმეშ კეთება „(ამ) დილიდანვე
დავიწყით „საქმის კეთება“.

ამჭუანშა სო რდით „ამ დილამდე სად იყავით?“

ამინჯი || ამინჯი || ამინჯი || ამიჯი (შდრ. ამ „ეს“
ონჯუა „სალამო“) „ამ სალამოს“

ამინჯი თითი ქომურს... (გუდ., 189, 284) „ამ სალამოს
ისიც მოვა...“ **ამინჯიშა** ქუვოქიშუათჲ „ამ სალამომდე
(„შეზინდებამდე“) მოვასწროთ“.

ამიორს || ამიორც (შდრ. ამ „ეს“; მეორე კომპონენ-
ტის იდენტიფიკაციაა ქირს; შესაძლებელია იყოს **ირო** ფორ-
მიდან მომდინარე: **ირო** → **იორ**?) „არასოდეს, მის დღეში“.

ჩქიმ თილც მუთა შეხვალამუ **ამიორც** სქანი წონა...
(სამუშ., III, 42, 32, 22) „ჩემს თვალს არ შეჰხვედრია, მის
დღეში შენი წონა...“ **ამიორს** ვამოსაქირუქ „არასოდეს („მის
დღეში“) არ მქირდები“ (შდრ. დღამუშის) (იხ. ქვემოთ).

ამარდე „ახლაზან, ახლო ხანებში“

ო. ქაჯაიას ლექსიკონში აღნიშნულ ზმნისართთან გა-
თანაბრებულია მიმართულებითი ბრუნვის ფორმიანი სიტყვა
(**ამარდეშა**):

ამარდე || ამარდეშა იგივეა რაც **ასეშახ**, „აქამდე,
სულ ახლო ხანამდე“ [ქაჯაია 2002, I, 183].

ჩვენი აზრით, **ამარდე** და **ამარდეშა** სხვადასხვა მნიშ-
ვნელობის სიტყვებია.

ამარდე მოხვადუ თე ამბექ „ახლაზან მოხდა ეს ამბა-
ვი“ **ამარდე** თაქ რდუ „ახლაზან („ახლო ხანებში“) აქ
იყო“. **ამარდე** მას სქან ცუდეს ვა ვორდიო...? „ახლაზან მე
შენს სახლში არ ვიყავი?“ მხოლოდ მიმართულებითი ბრუნ-
ვის ნიშნით აქვს აღნიშნულ ზმნისართს ის მნიშვნელობა,
რაც ო. ქაჯაიას ლექსიკონშია დაფიქსირებული:

ამარდეშა თაქ წკარუდუ თიში ფიცარეფი [ქაჯაია
2002, I, 183] „აქამდე მისი ფიცრები აქ ეწყო“ **ამარდე-
შახ** ქორდჲ ანთარიში ზვამა [ქაჯაია 2002, I, 183] „აქამდე
იყო ანთარის ლოცვა...“ (შდრ. **ასედეშახ**) || **ასერდე-
შა(ხ)**; **ამარშახ** „აქამდე“).

რაც შეეხება სტრუქტურას: **ამარ-** ადგილის ზმნი-
სართზე -**დე** სუფიქსის დართვამ მოგვცა დროის ზმნისარ-

თი. ამ სუფიქსის დართვა კი მოხდა ასედე || ასერდე ფორმათა ანალოგიით (იხ. ზემოთ).

უკუქცევითი ნაცვალსახელი მონაწილეობს შემდეგი დროის ზმნისართის წარმოებაში:

დღამუშის || **დღემუშის**, რომელიც ორი მნიშვნელობით გამოიყენება: 1. „მუდამ“, „ყოველთვის“ და 2. „არასოდეს“.

დღამუშის თაშ იცი „მუდამ ასე იქნება“. **დღემუშის** მუთუნაშ მაქიმინალ ვარდგ „არასოდეს“ (ზედმიწ. მის დღე(მ)ში) არაფრის გამკეთებელი არ იყო“.

ამ სიტყვას თავისუფლად ენაცვლება პრეპოზიციური წყობის **მუშდღას** „მუდამ“ (ზედმიწ. „თავის დღეში“, „თავისი დღე“) და შესიტყვება — **მუშ დღა დო მოსწრებას** „თავის დღე და მოსწრება“.

აღნიშნული სიტყვა-ფორმებით შეიძლება აღინიშნოს როგორც წარსული, ისე მომავალი დრო, რა თქმა უნდა, ზმნასთან ერთად.

მუშ დღა დო მოსწრებას მეზობელიშ ქუდეშა ვემნართე „თავის დღე და მოსწრება მეზობლის სახლში ვერ შევა“. **მუშ დღა დო მოსწრება** ეკლესიაშა ვაულინ „თავის დღე და მოსწრება ეკლესიაში არ წასულა“.

დღამუშის ფორმას ენაცვლება აგრეთვე, მეგრულში დადასტურებული **სადღემუშოთ**, როდესაც ეს უკანასკნელი გამოყენებულია მნიშვნელობით „სამუდამოდ“.

გური მომცუნეს დო **სადღემუშოთ** რე ულირგ „გული მოგვიყვანეს და სამუდამოდ არის წასული“. ბედიქ მუჩანი მომავალი სადღემუშოთ ჩქინი რინა (სამუშ. III, 124, 23) „ბედმა მოგვცეს მომავალი, სადღემისოდ მისი ყოფნა...“ იქ **სადღემუშოთ** მიორდინუუ ნდვება [ქაჩაია 2002, II, 570] „იმან სამუდამოდ დაკარგა ნდობა“.

დღამუშის ქყელი აფუ დოტებული „სამუდამოდ დაწყველილად ჰყავს დატოვებული“. მითაქამიშე თენა თაშ რე, ათე ქამს ხოლო თაშ მიჩქუნა დო **დღამუშის** მუ იცუაფუნი, ღორონს უჩქუ [ელიავა 1987, 143] „წარსულში ეს

ასე იყო, აწმყოშიც ასე ვიცით, მომავალში რა იქნება, ღმერთმა უწყის".

მაგრამ **სადღემუშოთ** ფორმას წარსულის კონტექსტში ვერ გამოვიყენებთ. „**დღამუში**“-ს შეიძლება ჩაენაცვლოს **ირო** „ყოველთვის“.

ირო (დღამუშის) თაშ იცი „ყოველთვის ასე იქნება“ **ირო** (დღამუშის) თეჯგურა დაუნდობელი რდგ „ყოველთვის ასეთი დაუნდობელი იყო“.

ორივე ზმნისართი (**დღამუშის** და **სადღემუშოთ**) ყუ-რადღებას იქცევს თავისი აგებულებით. **დღამუშის** (|| **დღემუშის**) ფორმა მოდის პოსტპოზიციური წყობის ატრიბუტული სინტაგმისაგან (**დღა მუში** „დღე მისი“). გაკომპოზიტების შემდეგ მას დართვია მიცემითის ნიშანი და ქცეულა დროის ზმნისართად (**დღამუშის**) შესაძლებელია ეს ფორმა გახდა ამოსავალი **სადღემუშოთ** ფორმისათვის (შდრ. **სამიდღემჩიო** „სამუდამო, სამარადისო“ (გ. შარაშ.) **მისდღემჩი** „მის დღეში, არასოდეს“), სადაც **სა-** ქართული მაწარმოებელია, **-ო-** კი ბუნებრივია მეგრულისთვისაც; **ო-**ს თავისუფლად ენაცვლება **ე-** სუფიქსი (შდრ. **სა-ბჟალ-ე** || **სა-ბჟალ-ო** („სარძევე“); **სა-კიდირ-ო** || **სა-კიდირ-ე** („სამკერდული“) **სა-მორგუალ-ო** || **სა-მორგუალ-ე** („სამგლოვიარო“) და სხვ.

ამ სახელებზე ვითარებითი ბრუნვის ნიშნის დართვით იწარმოება ზმნისართული მნიშვნელობის სიტყვები: **სა-ბჟალ-ო-თ** || **სა-ბჟალ-ე-თ**; **სა-კიდირ-ო-თ** || **სა-კიდირ-ე-თ** და ა. შ.

ამდენად **სადღემუშოთ** ზმნისართი გაფორმდა როგორც შესაბამისი **-ო** ხმოვანფუძიანი სახელები. როგორც ცნობილია, მეგრულში **ა**, **ე**, **ო** ხმოვნებზე დაბოლოებულ სახელთა ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ყოველთვის გვაქვს **-ო** (მაგ., **საწგმოხონოთ** „სამომავლოდ“).

კომპოზიტის პირველ კომპონენტად მოსალოდნელი **დღა**-ს ნაცვლად გვაქვს (ქართული ფორმა) **დღე**, მეორე კი უკუქცევითი ნაცვალსახელი **მუში**-ი „თავისი“. **სადღემუშოთ**

ფორმაში დასაშვებია ვიგულისხმოთ ქართულისა და მეგრულ-
ლის კონტამინირებული ვარიანტი (დღე + მუში). ზმნისარ-
თი იხმარება პირველი და მეორე პირისთვისაც, რადგან,
როგორც ვთქვით, მეორე კომპონენტი უკუქცევითი ნაცვალ-
სახელია. ანალოგიური ვითარება გვაქვს ქართულსა და ლა-
ზურშიც: ქართული — მისდღეში არ მითქვამს (არ მინა-
ხავს...) ლაზური — **ორამუშის** „თავის დროზე“ (იხ. ქვემოთ).

ლაზურში დროის ზმნისართთა საწარმოებლად სხვა-
დასხვა ფუძეთა შეერთება იმავე წესებით ხდება, როგორი-
თაც მეგრულში:

1. ორივე კომპონენტი ზმნისართია:

დომამჯი (← ღომა ღიმჯი შდრ. **ღომა** „გუშინ“ **ღიმ-
ჯი** „საღამო“ — შდრ. მეგრ. **ღუმენჯი** || **ღუმანჯი**) „გუშინ
საღამოს“

დომამჯი ქომოჯი ჩქიმის არ კოჩი დადილუ (ყიფშ., I,
80, 10) „წუხელ ჩემს ქმარს ერთი კაცი შემოაკვდა...“ **დო-
მამჯი** ვალუმტუ... (ჩიქ., II, 69, 12) „გუშინ საღამოს ელავ-
და...“

ჭუმენ-გენდლანი (შდრ. ჭუმენ „ხვალ“, გენდლანი
„ზეგ“) „ხვალ-ზეგ“.

ჭუმენ-გენდლანი ბლუამინონ... (კარტ., IV, 81, 4)
„ხვალზეგ **ჭუმე-გენდლანი** ლაზიმი მილუნანდა (კარტ., III,
169, 10) „...ხვალ-ზეგ ლაზიმი გვაქვსო“.

ღომასერი (შდრ. ღომა „გუშინ“ სერი „ღამე“) „გუშინ
ღამით“

ღომასერი იხი დიდო ბარტუ (ჩიქ., II, 1, 6) „წუხელ
ღამით ქარი ძლიერ „უბერავდა“.

არნ. ჩიქობავა **სერ-** ფუძეს ადასტურებს ლაზურში
წარმოდგენილ შემდეგ რთულ ზმნისართებში:

ტოქსე-ი || **ტოცხერ-ი** || **ტოცხე-ი** „ამას წინათ, წინა
დღეებში“ [ჩიქობავა 1938, 195]

ტოცხერი არ კოჩი... ქომოხთუ (ჩიქ., I, 92, 22) „ამას
წინათ ერთი კაცი მოვიდა“. **ტოცხეი** მატოის ფორტოკალე

ქომოვოკიდთ (ჩიქ., I, 94, 2) „ამას წინათ ნავზე ფორთოხა-
ლი დავტვირთეთ“

ნ. მართან წოქ- შედარებულია წოხ-ფუძესთან და
წოქსერი || ტოქსერი ნიშნავს „გუშინწინ“-ს ...რამდენიმე
დღის უკან“ (შდრ. დოქსერი „გუშინ“) [Mapp 1910, 183].

„გუშინწინ“-ის მნიშვნელობას გადმოსცემს ლაზურში აგ-
რეთვე ბიშინ-დლა || პიჩინ-დლა (შდრ. პიშინ „გუშინ“ დლა
„დღე“).

დომა ვარ... პიშინ-დლა (დომაში წოხლენერი) აქ ვა ვორ-
ტი (ჩიქ., II, 103, 10) „გუშინ არა... გუშინწინ (გუშინის წი-
ნანდელი) აქ არ ვიყავი“

მეტგენდლანი (შდრ. მეტ „მეტი“ და გენდლანი „ზეგ“)
„ზეგისზეგ, მაზეგ“.

დაჰა მეტგენდლანი (ჩიქ., II, 76, 3) „უფრო მასზეგ“.

2. ლაზურში -ხოლო ნაწილაკით ნაწარმოები ზმნისარ-
თებია.

ასთახოლო (შდრ. ასთა „ასე“ ხოლო „-ვე“)

ასთახოლო მევეულუდა (კარტ., IV; 21, 8) „ახლავე
მოვდივარო...“ ასთახოლო ბელის უჯოხუ ოხორჯა მუშიქ
(ქლ., 17, 14) „მაშინვე (იმ წუთში) დაუძახა ბეგს მისმა
ცოლმა“ (შდრ. მეგრ. ასეხოლო).

მანიშახოლო (შდრ. მანიშა ხოლო „-ვე“) „მაშინვე, იმ
წუთში“.

მანიშა-ხოლო ფალთო მუინწყუ... (ჩიქ., I, 34, 7) „მა-
შინვე პალტო მოიხსნა...“ მან მანიშახოლო დანი სქანის
ქეფჩინდუქ-და (ჩიქ., I, 33, 17) „მე მაშინვე შენთან გა-
ვჩნდებიო“

3. რაც შეეხება ლაზურ (ჰ)ამ და (ჰ)იმ ნაცვალსახე-
ლურ ფუძეებს, მათ შესახებ იგივე ითქმის, რაც მეგრულის
შესახებ. (ჰ)ამ ნაცვალსახელის დახმარებით ნაწარმოე-
ბი სიტყვები კომპოზიტებს წარმოადგენენ, ხოლო
(ჰ)იმ (ჰ)ემ ფუძე ჭერ კიდევ შესიტყვებაში შედის:

ჰამდლა || ჰანდლა || ანდლა (შდრ. ჰამ „ეს“ დლა

„დღე“) „დღეს“

ჰანდლა მუქო გომდინით ტორა?! (ჩიქ., II, 53) „დღეს როგორ დავკარგეთ დრო?! ანდლა, ჭუმე, გენდლანი... (ჩიქ., II, 76, 3) „დღეს, ხვალ, ზეგ...“.

ჰამსერიო || ამსერიო || ამსეი (შდრ. ჰამ „ეს“, სერიო „ღამე“) „ამ საღამოს“

ჰამსერიო დომოდინარე... (ჩიქ., II, 129, 2) „ამ საღამოს „ღამაყენე“... ამსერიო ჭუმანიშა მან ვარ მანჯირე (ჩიქ., II, 146, 14) „ამალამ დიღამდე მე ვერ დავიძინებ“. ოქკომეს ამ-სეი დო ეფეი დიშუმეს (კარტ., IV, 44, 8) „...ჰამეს ამ საღამოს და გვარიანად დათვრენ“.

ლაზური ჰემსერიო || ჰემ სეის „იმ საღამოს“ წარმოდგენენ შესიტყვებას (შდრ. მეგრ. (ჰ)იმსერიო || (ე)იმ-სერი(ი)ს).

ჰექ ჰემ სეის დოდგითანორე (კარტ., IV, 115, 29) „იქ იმ ღამე დამდგარან“.

(ჰ)ამ- ფუძისაგან ლაზურში ნაწარმოებია, აგრეთვე, (ჰ)ამჰუმანი (შდრ. (ჰ)ამ „ეს“ ჭუმანი „დილა“) „ამ დილით“.

ამჰუმანი ეძსელი-ში, ნეკნა ვარ გომნწყუ (ასათ., 214, 127, 1) „ამ დილით რომ ავდექი, კარი ვერ გავალე“.

4. უკუქცევითი ნაცვალსახელისგან ლაზურში ნაწარმოებია ზმნისართი ორა-მუშის (შდრ. ორა „დრო“ (სპარს.) მუში „თავისი“) „თავის დროზე“.

ორა-მუშის ვა მეწილაში, შუკათი იბადენ (ხალხ. სიბრძ., 245, 595) „თავის დროზე თუ არ მოწყვიტე, კიტრიც ბერდება“. ორა-მუშის ღურათი კად რენ (კარტ., III, 228, 28) „თავის დროზე სიკვდილიც კარგია“.

§ 4. სივრცითი და დროითი მიმართებების ასახვა მეგრულ-ლაზურში. „არაფერი არ გვხვდება ენაში ისე ხშირად, როგორც გრძნობადი აღქმების ძირითადი ფორმების არეგ-დარევა ანუ დროისა და სივრცის არევა. გვაქვს მრავალი სიტყვა, რომლებშიც სივრცული მნიშვნე-

ლობა პირველადია, ხოლო დროული მნიშვნელობა — მეორადი“ [Reisag 1972, 33]. ამავე აზრს ავითარებს არნ. ჩიქობავა: პირველადია სივრცეში ლოკალიზაცია, მეორეული — დროში დეტერმინაცია [ჩიქობავა 1945, 492].

ჩვენთვის ცნობილ ყველა ენას აქვს სივრცული ორიენტაციის აღმნიშვნელ სიტყვათა წყვილები, რომლებიც გადმოსცემენ დროულ მნიშვნელობებსაც [აბულაძე 1989, 3]. ამგვარი ზმნისართები არცთუ ცოტაა ქართულში. მათ შორისაა ანტონიმური ზმნისართები წინ და უკან. ამ ზმნისართებმა შეიძლება ადგილზედაც მიუთითონ და დროზედაც. ეს დამოკიდებულია თვით არსებითი სახელის მნიშვნელობაზე: ადგილის აღმნიშვნელ სახელებთან ეს თანდებულები ადგილზე მიუთითებენ (სახლის წინ, სკოლის უკან), ხოლო დროის აღმნიშვნელ სახელებთან (დღე, თვე, წელი...) — დროზე (ერთი თვის წინ) [აფრიდონიძე 1984, 244].

აკ. შანიძე „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ შენიშნავს: „ზოგიერთი ზმნიზედა თავდაპირველად ადგილს აღნიშნავდა, შემდეგ კი დროის აღსანიშნავად იქნა გამოყენებული... მანამდე (ან მანამდის). მუნ იმასვე ნიშნავდა ძველად, რასაც დღევანდელი იქ. ვითარებით ბრუნვაში დასმით და მდე (მდის) თანდებულის დართვით მიღებული იყო ფორმა მუნა[დ]მდე (ან: მუნა[დ]მდის), რაც ამას აღნიშნავდა: იმ დრომდის... „სადამდე“-ს გავლენით „მუნამდე“-ს პირველი ხმოვანი ა-დ იცვალა და მივიღეთ მანამდე (ან: მანამდის), რომელსაც მხოლოდ დროული გაგება აქვს (მუნამდე → მანამდე → მანამ)... სანამდე (ან: სანამდის). მანამდეს გავლენით სადამდე-მ თანხმოვანი გადაიკეთა და აგრეთვე დროული გაგება შეიძინა (სადამდე → სანამდე → სანამ... [შანიძე 1973, 597].

სივრცული მნიშვნელობიდან დროული მნიშვნელობა აქვთ განვითარებული ძველ ქართულში შემდეგ ზმნისართებს: ვინამ, ვიდრე და ზე [ჩიქობავა 1945, 489].

მეგრულ-ლაზურში მრავლად მოგვეპოვება ზმნისართები, რომლებიც ძველი, ამოსავალი მნიშვნელობის პარალელურად ახალ, შეძენილ მნიშვნელობას წარმოგვიდგენენ (ე. ი. სივრცული მნიშვნელობიდან დროული მნიშვნელობის განვითარებასთან გვაქვს საქმე). ამასთან საანალიზო ზმნისართები დროით მნიშვნელობას იძენენ უშუალოდ ზმნასთან მირთვის შემთხვევაში.

მეგრული: **წოხოლე** || **წოხლე** || **წოხგლე** || **ოწოხოლე** || **ოწოხგლე** || **ოწოხოშე** || **ოწოხუშე** || **ოწოხგუშე** „წინათ“ (ადგილის ფუნქციის გამოხატვის შემთხვევა იხ. ზემოთ).

დუდიშა გეგნიცოთანქინი, თინა **წოხოლე** ქაწორხვადუენია (ხალხ. სიბრძ. 322) „რასაც თავიდან გადაიგდებ (საქმეს მოიშორებ), წინ დაგხვდებაო“. ათეწკელა დიდაქგთ დუდურგ **წოხოლე**... (ხუბ. 174, 10) „ამასთან დედაც მოუყვდა „ამასწინათ“. სანარტიაქ **წოხოლე** ქიმერთ... (ყიფშ. 52, 1) „სანარტია ადრე მივიდა...“

წოხოლე ხალხი შხვანერი რდუ „წინათ ხალხი სხვანაირი იყო“. **ოწოხლე**, ჯეშ დროს, ვით კილომეტრის კუჩხით მიშუ კოჩი „წინათ, ძველ დროში, ათ კილომეტრს ფეხით მიდიოდა კაცი“ **ოწოხუშე** სოფელი უმოსო ეფშა რდგ ირფელით „წინათ სოფელი უფრო სავსე იყო ყველაფრით“. **ოწოხუშე** უმოსო გილეფშით წყარ-პიჯიშა „წინათ უფრო დავდიოდით წყლის პირას“ და სხვ.

ლაზური: **წოხლე** არ კოჩიქ ირო ჯუმუ ექოფუმტუ (ჩიქ. 21, 6) „ადრე ერთი კაცი ყოველთვის მარილს ყიდულობდა“ მაკრლიას **წოხლე** ალაფე ტეს (ჩიქ. I, 22, 11) მაკრიალში ადრე ბატონები იყვნენ“. **წოხლე** აშო ადეთი ტუ (კარტ. 53, 27) „წინათ ასეთი ადათი იყო“. **წოხლენდონ** „კატუქ მცუდი ზოპონს“-და დო ყუაბტუ... (ჩიქ. I, 75, 18) ადრე — „კატა ცუდს ამბობდაო“ და კნაოდა.

სი **წოხლეშენ** ...ვა მიტკობუტი! (ჩიქ. 150, 11) „შენ წინათ... არ მემალეობდი!“

ლაზურში **ოკაჩხე** „უკან“ ფორმა გამოყენებულია

დროითი მიმართებების გადმოსაცემდაც.

ოკაჩხე ბაბა-მუშიქ ჩხომი ქოფუბტეენ [კარტოზია 1972, 58, 37] „ადრე მისი მამა თევზს იჭერდა თურმე“ **ოკაჩხე** ფადიშაის თოლი აწყუნუ... [კარტოზია 1972, 157, 18] „ამას წინათ მეფეს თვალი ასტივდა“. **ოკაჩხე** ჰე ბერე ღირდუ... [კარტოზია 1972, 155, 11] „მას უკან ეს ბავშვი გაიზარდა“.

მეგრულში დროის ფუნქციას ითავსებს **წიმი** || **წიმე** „წინ“, **კინი** || **კენი** „უკან“ და ამათგან წარმოქმნილი **წიმახ** || **წემახე** || **ოწემახე** || **ოწმახი** || **ოწიმახი** „წინათ, წინდაწინ, წინასწარ“ და **კინოხე** || **კენოხე** || **კინოხუ** ფორმები.

წემახე ღეენირზესე, მით უმოსი ღვინცე შუნდგ (ყიფშ. 268, 35) „პირველად (წინასწარ) დანიძლავდნენ, ვინ უფრო მეტ ღვინოს დაღევდა“ **წიმი** შურო ვეჯინეჟი, მუ გოჟირ? „მომავლისკენ სულ რომ არ იხედები, რა გჟირს?“ **წიმახ** ქიმუჟინუ მუს ღოლანდუნი „წინასწარ შეუთვალა რას მოიმოქმედებდა“ **წემახე** თაშე დაჟყე „თავიდან ასე დაიწყო...“ თი ბოშიქ უწუ **ოწმახ**: მუთუნ ვათხუა სია (ხუბ. 128, 36) „იმ ბიჭმა უთხრა: წინასწარ არაფერი არ ათხოვო შენ“. ...ინტე კენი თი გვალაშა, სოდეთი **წემახე** რდესი (ყიფშ. 265, 7) „...ისევ იმ მთაში გაიქცნენ, სადაც პირველად იყვნენ“.

კინოხ მისგთ უძირგჟენ, ასე თისგ ვავოგუჟე... (გუდ. 59, 114, 11) „წინათ ვისაც ვუნახივარ, ახლა იმას არა ვგავარ...“ ახ, **კენოხ** დომლურედიკო (სამუშ. III, 35, 71) „ახ, ადრე მომკვდარვიყავ...“ **კინოხუ** ნდიქ მიკილუ ძლაბიშა... (ხუბ. 11, 5) „ამას წინათ ღეემა გაუარა გოგოს...“ ათე **კენოხ** მუ ფჟიმინათ? (ხუბ. 116, 18) „ახლა წინასწარ რა ვქნათ?“ **კინოხ** დას მეხასიათგ ოთახუეფიში ძირაფაჟ (ხუბ. 8, 5) „წელან დას მოეხათრა ოთახების დათვალიერება“. **კენოხე** ე ბოშისგ უწიისგ მუში და ღო თე ღედგბიქ (ყიფშ. 265, 27) „მანამდე ამ ბიქს დამ და ამ ღედაბერმა უთხრეს“:

ამუღლარ დღაში წიმიო სი იცუაფუქე ჩქიმი ბაღეში
მუშეთიში უნჩაში (ყიფშ. 295, 1) „დღევანდელი დღიდან
(„დღეის შემდეგ“) შენ იქნები ჩემი ბალის მუშების უფროსი“.

მეგრულ-ლაზურში ხმოვანთავსართული ზმნისართები
აიშა(ხ) || თაიშა(ხ)... „აქამდე“ თეიშა || ეიშა(ხ) „იქამდე,
მანამდე“ ლაზური — ჰაქშაქის — მიმართულებითი ბრუნ-
ვის ნიშნით გამოყენებულია დროული მიმართებების გადმო-
საცემადაც.

მეგრულ ი: ძღაბიქ უწუ: აიშაზ ვა ბდინაფეთია (ხუბ.
168, 31) „გოგომ უთხრა: აქამდე არ დავღუბულვართო“. გამო-
რსი აფშახია — უწუ (ხუბ. 91, 20) „აქამდე შეგამოწმეო —
„თხრა“. სონდარო ცვილუნდესგნ, თეიშაზ უწუ (ხუბ. 141,
35) „სანამ მოკლავდნენ მანამდე უთხრა...“. გერქ თქუა: სო-
იშა მინჯეს ვოუზალეზუნ თეიშა, მა მუთუნ ვა მიქკომუნია
(ხალხ. სიბრძ. 26, 183) „მგელმა თქვაო: სანამ პატრონს არ
უსურვებია, მანამ მე არაფერი მიქამიაო“. სოფშა ტყბირით
წყარი ვეკიმდე დო თინა ვადვოგე, ეთეიშა დუკუ ვარ-
ქუგზდანი (ხუბ. 105, 6) „სანამ საცერით წყალი არ ამომი-
ტანია... ის არ დავაგო, იქამდე თავი არ აგტკივებოდეთ“.
ეფშაზ კგლა სი ქიმეჩი ლუღუკის (ხუბ. 90, 21) „იქამდე გა-
საღები შენ მიეცი ლუღუკის“.

ლაზურშიც ჰაქ- ფუძეზე -შაქ- თანდებულდართული
ზმნისართები გადმოსცემენ დროულ მნიშვნელობებს.

...ჰაქშაქის ვა გიჩქიტუი? (კარტ. 195, 18) „აქამდე არ
იცოდო?“ ...თქვა ვა გიჩქინანდა, ჰაქშაქის გიშინახუმტითდა
(კარტ. 96, 15) „...თქვენ არ იცით, აქამდე გინახავდითო“.
ჰაქშაქის არ კოჩიში ნეპეტი მიღუტუ... (ელ. 109, 16)
„აქამდე ერთი კაცის... რიდი მქონდა...“ მუ იქომტ-ია ჰაქ-
შაქის ოზორის-და? (ელ. 152, 21) „აქამდე სახლში რას აკე-
თებდიო“.

ლაზურში დროის ზმნისართის ფუნქციით გამოყენებუ-
ლია თურქული წარმოშობის ოღინე || ოღუნე || ოგინე
„წინათ, წინ, ადრე“.

ჰენ ოდინე ორძო გედგიტეს (ჟღ. 103, 33) „უწინ ყველა ადგა“ ოგინე ...ქაჩხუი ოკობოგზამტით (კარტ. 154, 10) „წინათ (ადრე) ცეცხლს გაეაჩაღებდით“. ...ოხოოჩა ოდუნენა — მეჩუდორტუნ ბიჭი ვა ჭარუ... (ჟღ. 106, 18) „...ცოლი რომ წინათ აძლევდა..., ბიჭმა არ დაწერა“.

როგორც არნ. ჩიქობავა აღნიშნავს, ამოსავალია სივრცეში ლოკალიზაცია, მეორეული — დროში დეტერმინაცია [ჩიქობავა 1945, 492], მაგრამ შემდგომში ეს ორი იდეა ძალიან მჭიდროდ გადაიხლართა ადამიანის შეგნებაში [აბულაძე 1986, 8].

ქართულში არსად დღეს ადგილის ზმნიზედაა, დროული გაგება არა აქვს, მაგრამ იგი მიღებულია არასადასაგან, რომლის მნიშვნელობა ძველ ქართულში იყო „არაოდეს“ (ღმერთი არასადა ვინ იხილა (იო. I, 16) „ღმერთი არაოდეს უნახავს ვისმე“ [შანიძე 1973, 597].

ზანური ენის მეგრულ დიალექტში გვაქვს იმის მაგალითებიც, როცა დროის მნიშვნელობის მქონე სიტყვა სივრცული მნიშვნელობის აღსანიშნავად გამოიყენება: ანწი || ანწგ (აწი || აწ) „აწი“ დროის ზმნისართია, მაგრამ გააჩნია ადგილს ფუნქცია.

ანწი ეთი კოჩი გერე „ამის შემდეგ ის კაცი ღვას“. ანწგ გეძენ თის ხე ვანოკიდათგ „ამის შემდეგ რომ ღვს, იმას ხელი არ ახლოთ“

ადგილის მნიშვნელობით გვხვდება აგრეთვე დროის ზმნისართი უკული კონტექსტებში:

წოხოლე მეურს ამირანიშ მანქანა, უკული — კოწიასი — ში „წინ ამირანის მანქანა მიდის, მერე — კოწიასი“.

ამგვარად, მეგრულში არაიშვიათია შემთხვევები, როდესაც ადგილის ზმნისართი დროის ზმნისართის მნიშვნელობით გამოიყენება, იშვიათად — დროისა ადგილის ზმნისართის მნიშვნელობით.

დასკვნა

ზმნისართები სრულმნიშვნელობიან და ფორმაუცვლელ სიტყვებს ეწოდება, რომლებიც აღნიშნავენ მოქმედების ადგილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს, მიზანს... მათი შესწავლა ლექსიკურ-სემანტიკური და სტრუქტურული თვალსაზრისით საკმაოდ მნიშვნელოვან ამოცანად წარმოგვიდგება.

მიუხედავად იმისა, რომ ზმნისართი მეგრულ-ლაზურში არაერთ მკვლევარს განუხილავს, ვერ ვიტყვით, რომ ეს განხილვა იყოს სრული, საანალიზო მასალის მოცულობისა თუ თავად ანალიზის თვალსაზრისით.

ჩვენი მიზნის შესაბამისად, აღვსუსხეთ და გავაანალიზეთ ადგილისა და დროის ყველა ის ზმნისართი, რომლებიც მეგრულ-ლაზურის გამოქვეყნებულ ტექსტებსა და ზეპირ მეტყველებაში გვხვდება (მათ შორის, რასაკვირველია, არის ისეთებიც, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილვის საგანი არ ყოფილა).

მეგრულ-ლაზურის ადგილისა და დროის ზმნისართებში გამოიყოფა ორი ჯგუფი: პირველადი ზმნისართები და წარმოქმნილი ზმნისართები. პირველად ზმნისართთა რიცხვი, წარმოქმნილ ზმნისართებთან შედარებით, როგორც მოსალოდნელი იყო, შეზღუდულია.

წარმოქმნილ ზმნისართებში გამოიყო სამი ქვეჯგუფი: 1. დერივაციული სუფიქსებით ნაწარმოები ადგილის ზმნისართები; 2. ბრუნვის ნიშნებით წარმოქმნილი ადგილის ზმნისართები; 3. კომპოზიციის შედეგად მიღებული ადგილის ზმნისართები.

განხილვის საგანი გახდა ყველა პირველადი ზმნისართი, რომელთა ნაწილი ანტონიმურ წყვილებს წარმოგვიდგენენ: **ჟი** „ზევით“ — **თუღო** „ქვევით“; **ეშე** „ზევით“ — **გიმე** „ქვევით“; **ეკი** „აღმა“ — **დიკი** „დაღმა“; **ელე** „აღმა“, **ოლე** „გვერდით“, **ოშე** „ქვევით“...

ლაზურში წარმოდგენილია: **ჟი** || **ჟინ** „ზევით“, **თუდე**

„ქვევით“, ემთი „აღმა“ გემთი „დაღმა“

წარმოდგენილ ზმნისართებში გამოყოფილია -დო და -ლე სუფიქსებით ნაწარმოები შემდეგი ლექსემები: ეი-დო „ზევით“; ეი-დო-ლე, ეი-ჰო-ლე „ზემო მხარეს“ ეი-ლე „აღმა, ზემო მხარეს“; თუ-დო-ლე „ქვემო მხარეს“; დინახა-ლე, მინახა-ლე, მითახა-ლე... „შიგნით“... ლაზურში ამ სუფიქსებს ემატება -ნ(-): ეი-ნ-დო „ზევით ეინ-დო-ლე-ნ „ზემო-დან“, ეი-ლე-ნ-დო „ზემოთკენ“, თუ-დე-ნ-დო „ქვემოდან“... წოხო-ლე „წინ“ და სხვ.

პრეფიქსებით ნაწარმოებ ზმნისართებს სამეცნიერო ლიტერატურაში „ხმოვანთავსართულ ზმნისართებს“ უწოდებენ (ზ. ფოჩხუა), რომელთაც ძირეული მასალა საზიარო აქვთ მითითებით ნაცვალსახელებთან.

მეგრულ-ლაზურში ადგილის ხმოვანთავსართულ ზმნისართთა ნაწილის აღნაგობა ასეთია: ნაცვალსახელთან საზიარო ფუძისეულ -ქ- თანხმოვანს თავში დართული აქვს სივრცის დამკონკრეტებელი ა, ე (ო) ხმოვნები: ათაქ || (თ)აქ(გ) || (თ)აქი „აქ“ ეთექ || (თ)ექ(გ) || ე(თ)ექი „იქ“... ლაზურში გვაქვს: ჰაქო || ჰაქ || აქო || აქ „აქ“, ჰექო ჰექ. ექო, ექ „იქ“

მეგრულში განხილულ ფუძეებს შეიძლება დაერთოს -ნე სუფიქსი, რომელსაც სიტყვაწარმოების ფუნქცია არ გააჩნია: ათაქინე || თაქინე || აქინე... „აქ“; ეთექინე || თექინე || ექინე... „იქ“ ლაზურში კი აღნიშნული ფუძე გვხვდება სხვადასხვა მნიშვნელობის მცვლელი აფიქსებით: ჰაქო-ლე-ნ, ჰაქო-ლე-ნ-დო... „აქეთ, აქედან“... ამ ფორმების შესაბამისი ფუძე — -ლე სუფიქსით ნაწარმოები, მეგრულშიც დასტურდება: (ვ)იქილე || იქ(ი)ლე „ცოტა აქეთ“, აქილე || აქლე „ცოტა აქეთ“. მნიშვნელობა, ლაზურთან შედარებით, განსხვავებულია.

ნაცვალსახელურ -შ- ძირზე ხმოვანთა დართვით ხდება სივრცითი დაკონკრეტება: მეგრ. (ვ)იშო || იშო || იშ „იქით“; აშო || აში || აშ „აქეთ“; ლაზ. (ჰ)იშო || (ჰ)ეშო

„იქეთ“ ჰაშო || აშო „აქეთ“.

მეგრულ-ლაზურში აღნიშნული ზმნისართები წარმოშობით ადგილის ზმნისართებია, მაგრამ კონტექსტური მნიშვნელობით თუ ვიმსჯელებთ, ლაზურში ისინი უფრო ხშირად გამოყენებული არიან ვითარებითის ფუნქციით.

მეგრული (ვ)იშო, ლაზური (ჰ)ეშო წინადადებაში გამოიყენება ნაწილაკის ფუნქციითაც.

ნაცვალსახელურ წარმომავლობისად არის მიჩნეული მეგრულში ამარ(ი) „აგერ“, ემერ(ი) „ეგერ“ ზმნისართებიც, რომელთაც მასალობრივად უკავშირდება ქართული ამიერი, იმიერი; შესაბამისად, ლაზურში დასტურდება ჰემერი „ის ადგილი“, ჰამ მერი „ეს ადგილი“.

მეგრულ-ლაზურში ადგილის ზმნისართებში გამოიყოფა მიცემითი, დაშორებითი და მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნები.

დაშორებითი ბრუნვის ნიშნით წარმოდგენილ ზმნისართებზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ მეგრულში ისინი აღნიშნავენ მიმართულებასაც გარკვეული ნიუანსით, ე. ი. მთლად იმ შინაარსით არა, როგორც ეს ლაზურში გვაქვს. ამასთან ერთად, -შე ბრუნვისნიშნიანი პირველადი ზმნისართები შეიძლება გამოყენებულ იქნას ადგილმდებარეობის გამოხატვის ფუნქციითაც; ჟიმოლეშე, თუდოლეშე... გალეშე... ფორმებმა კონტექსტების მიხედვით შეიძლება უბასუხოს შემდეგ კითხვებს: 1. საიდან? 2. საითკენ? 3. სად? (ზემოდან, ზემოთკენ, ზემოთ...).

თანდებულის, ზმნისართისა და ზმნისწინის მასალობრივი თუ შინაარსობრივი კავშირების თვალსაზრისით, საინტერესოა მეგრულში დადასტურებული ზმნისართები ეშე „ზევით“, გიშე „ქვევით“, წიში „წინ“ კინი „უკან“, შინი „იქით, შიგნით“..., რომლებიც ზმნისწინადაც გვხვდება და თანდებულის ფუნქციითაც. ლაზურში ეს ზმნისართები ცალკე დამოუკიდებელი სტატუსით წინადადებაში არ იხმარება. ისინი ზმნისწინის სახით შედიან ზმნის შემადგენლობაში.

ადგილის ზმნისართთა საწარმოებლად აფიქსაციასთან

ერთად გამოიყენება კომპოზიციაც, რომელიც გავრცელებულია მეგრულ-ლაზურის ზმნისართთა სხვა ჯგუფებშიც.

უპირველეს საშუალებად ადგილის ზმნისართთა მისაღებად წარმოგვიდგება რედუბლიკაცია. მეგრულ-ლაზურში შეიძლება გაორკეცდეს ამ ჯგუფის ყველა ზმნისართი. გაორკეცება ძირითადად მარტივია: მეგრ. ვიშო-ვიშო || იშო-იშო || იშ-იშ „იქით-იქით“ მიკი-მიკი... „იქით-იქით“ ეკი-ეკი „აღმა-აღმა“; ჟი-ჟი „ზევით-ზევით“; თუდო-თუდო „ქვევით-ქვევით“, ეშე-ეშე „ზევით-ზევით“... ლაზ. ჟინ-ჟინ „ზევით-ზევით“ აშო-აშო „აქეთ-აქეთ“ ჰეჟოლე-ჰეჟოლე „იქით-იქით“; წალე-წალე „ქვევით-ქვევით“... და სხვ.

ადგილის ზმნისართის რედუბლიკაციის შედეგად მიიღება დროის ან ვითარების ზმნისართები; მეგრ. — ამარ(ი)-ამარ(ი) (შდრ. ამარი „აქ“) „აგერ-აგერ, საცაა“; მინი-მინი (შდრ. მინი „იქით“) „თავდაყირა“ — მიღებულია ვითარების ზმნისართი... ლაზური — ეშო-ეშო (შდრ. (ჰ)ეშო „იქით“) „ისე-ისე“, (ჰ)აშო-(ჰ)აშო (შდრ. (ჰ)აშო „ასე-ასე“

ადგილის ზმნისართთა მნიშვნელობით გვხვდება სახელის გაორკეცებით მიღებული მიცემითის ნიშანდართული ფორმები: შარა-შარას „გზა-გზა“, ტყა-ტყას „ტყე-ტყე“; ლალგ-ღალგს „ღელე-ღელე“... ლაზური — დადი-დადი „ტყე-ტყე“, დერე-დერე „კლდე-კლდე“; ღალი-ღალი „ღელე-ღელე“

კომპოზიტები შეიძლება მივიღოთ სხვადასხვა ფუძეთა შეერთებით: მეგრული — (ვ)იშო-აშო ||... „იქით-აქით“; მეღე-მოლე „გალმა-გამოლმა“; (ვ)იქილე-აქილე „აქით-იქით“; ეშე-გიშე... „ზევით-ქვევით“, ეკე-დიკე... „აღმა-დაღმა“, ჟი-დო-თუდო „ზევით-ქვევით“, წიმი-კინი „წინ-უკან“; (ე)თექ-(ა)თაქ(გ) „იქ-აქ“ ლაზური — მეღე-მოლე „გალმა-გამოლმა“, ჟილე-წალე „ზევით-ქვევით“; ჟინ-თუდე „ზევით-ქვევით“, ეჟოლე-აჟოლე „იქეთ-აქეთ“, ჰიმკელე-ჰამკელე „იქეთ-აქეთ“...

მეგრულში ადგილის ზმნისართი შეიძლება მიღებული

იყოს ორი სხვადასხვა ფუძის შეერთებით, რომელთაგან ერთი თვითონ ზმნისართია, მეორე — არსებითი სახელი. ასეთებია: ათაჯურე || თაჯურე || აჯურე || ამურე || ავრე (← ათაქსურე) „აქეთ მხარეს“ „აქეთ“; ეთეჯურე || თეჯურე || ეჯურე || ეურე || ევრე (← ეთექსურე) „იქით მხარეს, „იქით“. ლაზურში მსგავსი აგებულებისაა იმავე მნიშვნელობის ზმნისართები ჰამკელე || ამკელე || ანკელე „აქეთ მხარეს“ და ჰემკელე || ემკელე || ენკელე „იქით მხარეს, იქით“; ოღონდ აქ პირველი კომპონენტი ჩვენებითი ნაცვალსახელია (ირიბ ბრუნვაში) მეორე კი — თანდებული.

ადგილის ზმნისართები მეგრულში შედიან ვითარებითის ჯგუფის რთულ ზმნისართთა შემადგენლობაში: დუდ(ი)გიმე || დუდინი(ი), პიჯგიმე „პირქვე, თავდაღმა“; პიჯიეშე „პირაღმა“. ამ ფორმების შესატყვისად ლაზურში დასტურდება პიჯამამთე „პირაღმა“, პიჯკობა „პირქვე, თავდაღმა“.

ადგილის ზმნისართის ფუნქციით გვხვდება მიცემითის სუფიქსით გაფორმებული სახელები: შქაბანს || შქაბანიას „შუა ადგილის“...

მეგრულ-ლაზურში დროის ზმნისართებშიც ადგილის ზმნისართების მსგავსად გამოიყოფა ე. წ. პირველადი ფუძეები: მეგრ. გოდა || გოდვა („გუშინ“), ღუმა „წუხელ“, ჭუმე || ჭუმან „ხვალ“, წი || წგ „წელს“; ხეთე || ხათე „მავშინვე“, დიო „ჯერ“, ასე „ეხლა“... ლაზ. ღომა || ღომან „გუშინ“ ჭუმე || ჭუმან „დილას, ხვალე“, გენდღან || ჯენდღან „ზეგ“...

დროის ზმნისართებიც ფორმდება მიცემით, დაშორებითა და მიმართულებით ბრუნვებში (ნაწილობრივ ვითარებითშიც).

მიცემით ბრუნვაში ფორმდება როგორც პირველადი (სერას, დლას, მალას, მერქას, გილართას...) ასევე პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების (ო-ჭუმ-არ-ე-ს; ო-ნ-დღ-ე-ს, ო-ნჯუა-ს და სხვ.) სიტყვებიც (შესაბამისად ლაზურში:

ნდას, სერს ლიმჯის, ონდლ-ერ-ი-ს...).

თუ მეგრ. **დღას** ფუძე დამოუკიდებლად გამოდის წინადადებაში, მაშინ მისი მნიშვნელობა ყოველთვის გადატანითი იქნება — „არასოდეს“ (მაგ., დღას ვაუძირუ „არასოდეს უნახავს“); მხოლოდ მსაზღვრელთან ხმარებისას წარმოჩნდება ძირითადი მნიშვნელობით: **ართ დღას** „ერთ დღეს“; **თიმ დღას** „იმ დღეს“ და ა. შ.

ოდენსუფიქსური წარმოებაა მეგრულის რამდენსამე ზმნისართებში: **დიორდე || დიოდე...** „ჯერ-ჯერობით“, **ასედე || ასერდე** „ახლახან“

გვხვდება დაშორებითი ბრუნვის ნიშნით გაფორმებული ზმნისართებიც: მეგრ. **ჰუმეშე || ჰუმანშე** „ხვალიდან“, **გოლაშე || გოლანერშე** „გუშინიდან, გუშინდელი დღიდან“; **გელანშე** „ზეგიდან“ **ლაზ.** — **ჰუმანიშე** „დილიდან“; **ოლუმჯიშე** „სალამოსკენ“, **აწიშენ** „ამიერიდან“...

მეგრულ-ლაზურის დროის ზმნისართების გასაფორმებლად უფრო ხშირად გამოყენებულია მიმათულებითი ბრუნვის ნიშანი: მეგრ. **ჰუმეშა || ჰუმენერშა** „ხვალამდე“, **გელანშა** „ზეგამდე“, **სერშა** „დაღამებამდე“, **ონჯუაშა** „სალამომდე“... **ლაზ.** **ოლუმჯიშა** „სალამომდე“, **ონდლერიშა** „შუადღემდე“, **აწიშა** „აქამდე“.

დროის ზმნისართთა ფორმით გამოიყენება აგრეთვე სახელის ვითარებითი ბრუნვის ფორმებიც: მეგრული — **დღაშით** „დღისით“, **სერით** „ღამით“, **ონერიშეთ** „ვახშმის დროისთვის“ **ლაზური** — **სერითე** „ღამით“...

მეგრულში დროის ზმნისართთა რედუბლიკაციის რამდენიმე სახე გამოიყოფა: 1. მარტივი გაორკეცება: **დიო-დიო** „ჯერ-ჯერობით“; **ხეთე-ხეთე...** „მაშინათვე“, **ადრე-ადრე** „ადრე-ადრე“... **ლაზური** — **ორდო-ორდო** „ადრე-ადრე“ **მანი-მანი** „ჩქარა“, **სერი-სერი** „ღამ-ღამით“...), 2. რედუბლიკირებული ფუძე არის მიცემით ბრუნვაში: **ონჯუა-ონჯუა-ს** „სალამოობით“, **ორდო-ორდო-ს** „დილ-დილაობით“; **მალა-მალა-ს** „მალ-მალე“ და სხვ..., 3. გაორკეცებული ფუძე გა-

ფორმებულია ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით: **სერ(ი)-სერი**თ „**ლამლამობით**“, **დღა-დღათ** „**დღე-დღეზე**, **დღითი-დღე**“... **დღაშ(ი)-დღაშით** „**დღისით**“ (ზედმიწ. „**დღისით-დღისით**“...).

დროის ზმნისართის ფუნქციით გვხვდება რედუბლიცირებული ფორმა განუსაზღვრელი ნაცვალსახელისა **კალ-კალე**, „**ზოგიერთი**“, თუ ამ კომპოზიტის მეორე ფუძე მიმართულებითი ბრუნვის ნიშნით იქნება წარმოდგენილი: „**კალ-კალეშა(ზე)**... „**ზოგჯერ**, **ხანდახან**“.

დროის ზმნისართები იწარმოება სხვადასხვა ფუძეთა შეერთებით; **გოდასერი** „**გუშინ სალამოს**“, **ღუმასერი** „**წუხელ ღამე**“, **ჭუმ სერი**... „**ხვალ სალამოს**“... **ამდღა-ჭუმე** „**დღეს-ხვალ**“... **ლაზური** — **გოდასერი** „**გუშინ ღამე**“, **ლომამჯი** „**გუშინ სალამოს**“, **ჭუმეგელან** „**ხვალ-ზეგ**“.

ერთი კომპონენტი შეიძლება ნაცვალსახელი იყოს, მეორე — არსებითი სახელი: **ამ-დღა** „**დღეს**“, **ამ-სერი** „**ამ სალამოს**“... **ლაზური**... **ჰამსერი** || **ჰამსეი** „**ამ სალამოს**“, **ჰამ-დღა**... „**დღეს**“, (ჰ)ამწო... „**წელს**“.

საყურადღებოა, მეგრულში დადასტურებული რთული ზმნისართი **დღამუშის** || **დღემუშის** „**მუდამ**“, „**ყოველთვის**“, „**არასოდეს**“. მას ემყარება **სადღემუშოთ** „**სამუდამოდ**“ ზმნისართი, რომელშიც **სა—ო** პრეფიქს-სუფიქსია და გაფორმებულია ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით.

მნიშვნელოვანია სივრცითი და დროითი მნიშვნელობების ასახვა მეგრულ-ლაზურის ზმნისართებში.

მეგრულ-ლაზურში მრავლად მოგვეპოვება ზმნისართები, რომლებიც ძველი, ამოსავალი მნიშვნელობის პარალელურად, ახალ, შეძენილ მნიშვნელობებს წარმოგვიდგენენ, ე. ი. სივრცული მნიშვნელობიდან დროული მნიშვნელობის განვითარებას. მაგ., **წოხოლე** „**წინ**“ || → „**წინათ**“; **წიმი** „**წინ**“; **ლაზ. წოხლე წოხლე** „**წინ**“ || → **წინ უკვაჩხე**... **უკვაჩხე** „**უკან**“ || → „**მერე, შემდეგ**“. ამასთან, აღნიშნული

ზმნისართები დროულ მნიშვნელობას იძენენ როგორც ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ სახელთან დაკავშირებისას (ე. ი. თანდებულის ფუნქციით ხმარებისას), ისე — უშუალოდ, ზმნასთან მიერთებისას (მდრ. ხუთ წანაშ **წოხოლე** „ხუთი წლის წინ“ და **წოხოლე** ფიქრენდ ულას „წინათ ფიქრობდა წასვლას“).

სამეცნიერო ლიტერატურის, გამოყენებული ლექსიკონებისა და წყაროების სია

ა) სამეცნიერო ლიტერატურა

აბულაძე 1986 — ლ. აბულაძე, სივრცული და დროული ორიენტაციის აღმნიშვნელ სიტყვათა წყვილების შესახებ. — იკე, ტ. XXV, თბილისი, 1986.

აბულაძე 1989 — ლ. აბულაძე, დროის სემანტიკური ველის შესახებ. — იკე, ტ. XXVIII, თბილისი, 1989.

აბულაძე 2000 — ლ. აბულაძე, ლექსიკური სემანტიკის ისტორიიდან. — იკე, ტ. XXXIV, თბილისი, 2000.

არონია 2003 — ი. არონია, კომპოზიტები მეგრულსა და ლაზურში, დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 2003.

ანტონ I, 1885 — ანტონ I, ქართული ღრამმატიკა, თბილისი, 1885.

აფრიდონიძე 1984 — შ. აფრიდონიძე, თანდებულად გამოყენებული ზოგი ზმნისართის ერთი ფუნქციისათვის. — კრებ. „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, VI, თბილისი, 1984.

ახალაია 1998 — ვ. ახალაია, ერთი რიგის ზმნისართი ქართულსა და ზანურში. — საენათმეცნიერო ძიებანი, ტ. VII, თბილისი, 1998.

გაბუნია 1988 — კ. გაბუნია, ზმნისართთა და თანდებულთა ურთიერთმიმართების საკითხი ქართველურ ენებში. — მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, თბილისი, 1988.

გაბუნია 1990 — კ. გაბუნია, ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში. — სმამ, ტ. 137, №2, თბილისი, 1990.

გაბუნია 1993 — კ. გაბუნია, ზმნისართის წარმოება და ფუნქციები ქართველურ ენებში, თბილისი, 1993.

გიგებერია 1958 — ე. გიგებერია, გალის რაიონის მკვლევარი. — თბილისის უცხო ენათა პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, თბილისი, 1958.

გიულდენშტედტი 1964 — ი. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II. — უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ, წიგნი XIV, თბილისი, 1964.

გუდავა 1947 — ტ. გუდავა, ერთი აფხაზური თანდებული ზანურში. — სმამ, ტ. VIII, №3, თბილისი, 1947.

ვეშაბიძე 1963 — ირ. ვეშაბიძე, ზმნისწინის, ზმნიზედისა და თანდებულის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. — თსუ შრომები, ტ. 96, თბილისი, 1963.

ზურაბიშვილი 1957 — თ. ზურაბიშვილი, ხარისხი ქართველურ ენებში. — თსუ შრომები, ტ. 67, თბილისი, 1957.

თოფურია 1959 — ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან VI. კომპოზიტი. — ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები. I, თბილისი, 1959.

თოფურია 1979 — ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. VI. კომპოზიტი. — თსუ შრომები, №3, თბილისი, 1979.

თოფურია 2002 — ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში. — შრომები, II, თბილისი, 2002.

კიზირია 1982 — ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბილისი, 1982.

ლომთათიძე 1942 — ქ. ლომთათიძე, კითხვითი ფორმები აფხაზურში. — სმამ, ტ. III, №9, თბილისი, 1942.

ლომთათიძე 1954 — ქ. ლომთათიძე, ზოგი ზმნისართის აგებულებისათვის აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში. — იკე, ტ. VI, თბილისი, 1954.

ლომთაძე 1987 — ა. ლომთაძე, ბრუნების თავისებურებათა ისტორიისათვის მეგრულში, თბილისი, 1987.

ლომთაძე 1973 — ა. ლომთაძე, დაშორებითი ბრუნვის შესახებ მეგრულში. — მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბილისი, 1973.

მარტიროსოვი 1946 — არ. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში. — იკე, ტ. I, თბილისი, 1946.

მარტიროსოვი 1956 — არ. მარტიროსოვი, წინდებულისა და თანდებულის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში. — იკე, ტ. VIII, თბილისი, 1956.

მარტიროსოვი 1953 — არ. მარტიროსოვი, ზმნისწინების შედგენილობა და მათი პირველადი ფუნქციები ძველ ქართულში. — იკე, ტ. V, თბილისი, 1953.

მარტიროსოვი 1964 — არ. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1964.

ნიკოლაიშვილი 1929 — ე. ნიკოლაიშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1929.

ჟღენტი 1953 — ს. ჟღენტი, ქანურ-მეგრულის ფონეტიკა; თბილისი, 1953.

როგავა 1973 — გ. როგავა, ზოგი თავისებური პროცესი ქართველურ ენათა კომპოზიტებში. — მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბილისი, 1973.

როგავა 1962 — გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, თბილისი, 1962.

სანიკიძე 1977 — ლ. სანიკიძე, რედუბლიკაცია სვანურსა და ზანურში. — იკე-ს „წელიწდეული“, ტ. IV, თბილისი, 1977.

უთურგაიძე 1986 — თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბილისი, 1986.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 — ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

ფირალოვი 1820 — გ. ფირალოვი, თუთ მასწავლებელი, სანკტ-პეტერბურლი, 1820.

ფოჩხუა 1959 — ბ. ფოჩხუა, ხმოვანთავსართული

ზმნისართები. — ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, წიგნი I, თბილისი, 1959.

ყიფშიძე 1994 — ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბილისი, 1994.

შალამბერიძე 1959 — გ. შალამბერიძე, ზმნისართი ძველ ქართულ ენაში. — ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, წიგნი I, თბილისი, 1959.

შანიძე 1953 — ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1953.

შანიძე 1973 — ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი 1973.

შანშოვანი 1738 — ზ. შანშოვანი, მოკლე ღრმმატიკა ქართულისა ენისა, გამოცემული ალ. ცაგარელისაგან, სანკტ-პეტერბურლი, 1881.

შენგელია 1997 — ვ. შენგელია, მეგრული განაწილების წარმომავლობისათვის. — კრებ. „გიორგი როგავას“, თბილისი, 1997.

შეროზია 1999 — რ. შეროზია, კვლავ -ხ თანდებულის წარმომავლობისათვის მეგრულში. — ქუთაისური საუბრები. VI. მოხსენებათა თეზისები, ქუთაისი, 1999.

ჩელები 1971 — ევ. ჩელები, მოგზაურობის წიგნი (XVIII ს.), თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, თბილისი, 1971.

ჩიქობავა 1936 — არნ. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1938.

ჩიქობავა 1938 — არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938.

ჩიქობავა 1939 — არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში. — თსუ შრომები, ტ. X, თბილისი, 1939.

ჩიქობავა 1942 — არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.

ჩიქობავა 1937 — არნ. ჩიქობავა, წარ-პრევერბის

მნიშვნელობისათვის ქართულში. — ენიკის მოამბე ტ. I, თბილისი, 1937.

ჩიქობავა 1952 — არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.

ჩიქობავა 1945 — არნ. ჩიქობავა, ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის, ძველს ქართულში — ფსიქოლოგია ტ. III, მიძღვნილი აკად. დ. უზნაძის სამეცნიერო მოღვაწეობის 35 წლისთავისადმი, თბილისი, 1945.

ჰარაია 1895 — პ. ჰარაია, მეგრულის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან. — მოამბე, XI, XII, ტფილისი, 1895.

ჰარაია 1896 — პ. ჰარაია, მეგრულის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან. — მოამბე, I, II, ტფილისი, 1896.

ციკოლია 1954 — მ. ციკოლია, მეგრულის სამურზაყანულ-ზუგდიდური კილოკავის ფონეტიკური მიმოხილვა. — დ. გულიას სახ. აფხაზურის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXV, სოხუმი, 1954.

ჭიქია 1967 — ს. ჭიქია, თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობიდან. — „ორიონი“, თბილისი, 1967.

Аксаков 1946 — К. Аксаков, Полное собрание сочинений, т. II, часть I, Москва, 1846.

Буслаев 1959 — Ф. Буслаев, Историческая грамматика русского языка, Москва, 1959.

Виноградов 1947 — В. Виноградов, Русский язык, Москва-Ленинград, 1947.

Качаравა 1955 — Г. Качаравა, Наречие в Сванском языке. — Автореферат диссертации на саискание ученой степени кандидата филологических наук, Тбилиси, 1955.

Кизириа 1967 — А. Кизириа, Занский язык. — ЯН СССР IV. Иберийско-кавказские языки, Москва, 1967.

Климов 1964 — Г. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964.

Март 1910 — Н. Март, Грамматика чанского (лазского) языка, С-ПБ, 1910.

Март 1925 — Н. Март, Грамматика древнелитературного грузинского языка, С-ПБ, 1925.

Пешковский 1956 — А. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1956.

Потебня 1958 — А. Потебня, Из записок по русской грамматике, т. 1-2, Москва, 1958.

Фортунов 1956 — Ф. Фортунов, Избранные труды, т. I, Москва, 1956.

Шахматов 1927 — А. Шахматов, Синтаксис Русского языка, вып. 2., Ленинград, 1927.

Klimov 1998 — G. Klimov, Etimologikal Dictionary of the Kartvelian Languages, Berlin/New Iork, 1998.

Kluge 1914 — T. Kluge, Beiträge zur Mingrelischen Grammatik, Berlin, 1914.

Reisag 1972 — K. Reisag, Semasiologie oder Bedeutungslehre, in: Aspekte der Semantik. Zu iberen Theorie und Geschichte 1962-1969, heracugegeben von Laslo Antal, Athenäum Verlag gmbn, Frankfurt M, 1972.

Rosen 1844 — G. Rosen, Über die Sprache der Lasen, Berlin, 1844.

ბ) ლექსიკონები

ელიაშვილი 1997 — გ. ელიაშვილი, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1997.

ქაჩაია 2001. I — ო. ქაჩაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი, 2002.

ქაჩაია 2002. II — ო. ქაჩაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბილისი, 2002.

ქაჩაია 2002. III — ო. ქაჩაია, მეგრულ-ქართული

ლექსიკონი, ტ. III, თბილისი, 2002.

ღლონტი 1984 — ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი, 1984.

შარაშიძე 1938 — გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი, თბილისი, 1938.

ჩუბინაშვილი 1961 — ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1961.

ЛЕС 1990 — Лингвистический энциклопедический словарь, Москва, 1990.

გ) წყაროები

ასათ. — ი. ასათიანი, ქანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი, 1974.

გუდ. — ტ. გუდავა, ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, პოეზია, თბილისი, 1975.

დან. — კ. დანელია, აბ. ცანავა, ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები (ქართული თარგმანითურთ), ტ. II, თბილისი, 1991.

დიუმეზ. — ე. დიუმეზილი, ლაზური ტექსტები, პარიზი, 1937. — ქართველოლოგიური კრებული. I, თბილისი, 2002.

კარტ. I — გ. კარტოზია, მასალები ლაზური ზეპირსიტყვიერებისათვის. — კრებ. „ქართული ლიტერატურის საკითხები“, თბილისი, 1968.

კარტ. II — გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები. — მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 4, თბილისი, 1970.

კარტ. III — გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები, თბილისი, 1972.

კარტ. IV — გ. კარტოზია, ლაზური ტექსტები თბილისი, 1993.

ჟღ. — ს. ჟღენტი, ქანური ტექსტები. არქაბული კილოკავი, თბილისი, 1938.

ხალხ. სიბრძ. — ხალხური სიბრძნე. I, მეგრულ-ლახური ანდაზები, შემდგენლები: რ. შეროზია, ო. მეშიშიში, თბილისი, 1994.

სამუშ. I — კ. სამუშია, ქართული ხალხური პოეზიის მასალები. მეგრული ნიმუშები, თბილისი, 1971.

სამუშ. II — კ. სამუშია, ქართული ხალხური პოეზიის საკითხები, მეგრული ნიმუშები, თბილისი, 1979.

სამუშ. III — კ. სამუშია, ქართული ზეპირსიტყვიერება, მეგრული ნიმუშები, თბილისი, 1930.

სიჭ. — გ. სიჭინავა, ლექსები და პატარ-პატარა ამბები. — აია I, თბილისი, 1998.

ფიფ. — ქართული ენის ლექსიკა, მასალები მეგრულ-ქართული ლექსიკონისათვის, შედგენილი დ. ფიფიას მიერ. — აია I, თბილისი, 1997.

ყიფშ. — ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, 1994.

ყიფშ. I — ი. ყიფშიძე, ჰანური ტექსტები, თბილისი, 1939.

ჩიქ. I — არნ. ჩიქობავა, ჰანური ტექსტები, 1929.

ჩიქ. II — არნ. ჩიქობავა, ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936.

ცაგ. — Ал. Цагарели, Мингрельские этюды, вып. I., мингрельские тексты с переводом и объяснениями, СПб, 1880.

The adverbs of place and time in Megrelian-Laz

S u m m a r y

The work is assigned to the Megrelian and Laz adverbs, it was considered necessary to discuss the essence of the adverb.

The author shares the view that the adverbs are full-meaning and non-changable word-forms. They show the location of motion in space and time, state, reason, purpose...

The second part of the preface is devoted to the history of the study of the Megrelian-Laz adverbs. All the important works, including the first records of Elvia Chelians (17-th c) and I.Giuldenshtedt (18th c.) and the researches of the contemporary Georgian and foreign Kartvelologists as well, are taken into the consideration.

Section I

Adverbs of place

The adverbs of place distinguish two morphological groups: primary and derived. The former one is quite little in number and is used for forming the new adverbs. The second one is a part of the numerous group: 1. The adverbs formed by the specific suffixes. 2. The adverbs formed by the case markers and compositional adverbs.

1. **The primary adverbs in Megrelian-Laz.** The number of primary adverbs in Megrelian-Laz is not quite large. These adverbs represent some oppositional pairs in Megrelian: **ჟო ||**

ჟი "up, upstairs", - თუღო "down, downstairs"; ეშე || იშე "upside, up, upwards"- გიშე "down, downwards"(||ოშე "down, downward"); ელე "upwards", გელე || გილე "downwards" (sloping, diagonally); ეკო || ეკე "uphill"- დიკო || დიკე "downhill"...

The object of discussion is also: ოლე "beside", გიშე || გუშე || გუშე "out "(direction from inside)... გინი || გინო... "on the other side"; დინი || დინო "inside"; შინი || შინე "inside (there), deeper inside"; შითე || შითო "inside, deeper inside the hole", etc.

The majority of the primary adverbs show the material and semantical similarity with the prepositions and preverbs.(ex. ეშე, დიკო, გინი, დინი... have the three functions). The initial is the adverbial meaning.

2. Derived adverbs. As mentioned above the Megrelian-Laz derived adverbs are huge in number.

In the beginning we meet the analysis of the adverbs formed by the suffixes. In Megrelian such suffixes are: -ლე and -დო; Sometimes we meet the both in combined form (cf. Mingr. -დოლე and Laz -ლე -ნ -დო) ex: ჟიდო || ჟი-ლე "upstairs, up, above, beyond, over"; ჟი-დო-ლე || ჟი-მო-ლე "upside, over"; თუღო "down, downstairs", თუღო-ლე "downwards"; წოხო-ლე "in front of", უკოხო-ლე... "back, backside, backward"; გა-ლე "outside", დინოხო-ლე "inside". There are some adverbs formed with the suffix -ლე as well: შინახა-ლე, შითა-ხა-ლე, შიშახა-ლე...

The given adverbs and the rest of them, which represent the identical material of the proper adverbs, occur without the suffix -ლე, by using final -ხ: (ex. დინოხ(ო/გ) inside, დიკოხ(ო/გ) "downwards", შინოხ(ო/გ) "inside (there)"... ეკოხ

(ო/გ) "uphill; ელახ || ელახუ "to the east side" – cf. I. Kipshidze. გელახ "to the west side" etc.

When the adverbs, having the meaning of "in front of, back, backward" are added by the suffix -ხ(გ), they express the temporal relations in the context.

In Laz, there are some the words with the elements -ნ: შილე "upstairs"; ში-ლე-ნ-დო || ში-ნ-დოლე/ შინ-დოლე-ნ "upstairs, upward, from above"; შინ-დო || ჭინ-დო "above, from above", თუდე-ნ/თუ-დე-ლე/თუდე-ნ-დო-ნ/თუ-დე-ნ-(ი)-დო "down, from down, downward; გალე/გალე-ნ-დო "outside, from outside", etc.

Here, suffix -ხე can be added to the certain adverbs: დოლო-ხე || დოლო-ხე-ნ-დო-ნ "inside, from inside; უკახ-ხე/უკვაჩხე... "back, backward, then, after, from backward".

Besides the წოხლე and უკახხე forms in Laz there are used some words of the Persian origin, which are the result of Turkish influence: ოღინე || ოგინე... "before" გერო || ჭერო || გეო || გერიდე... "backward"...

The derived adverbs may function as prepositions as well, which is quite usual for Megrelian and is not unusual for Georgian either. Such adverbs are called "adverbial prepositions" (A.Martirosov).

2.2 vowel initial adverbs. As known the vowel initial adverbs have common basic material with the demonstrative pronouns (B. Pochkhua). In Megrelian –Laz the structure of the vowel initial adverbs of place is the following: the consonant – k' – which is common for pronoun, is added by the initial special vowels ა, ე, (ი). In Megrelian the adverbs of this group show the great variety of the phonetical variants. Ming. აქ(ი)/აქგ/ათაქი/ათაქგ/ათაქ/თაქი/თაქ/თაქ "here", Laz ჰაქო || აქო, ჰაქ || აქ "here, over here, this way,

ჰეჟო/ჰეჟ/ეჟო/ეჟ/(ჰ)იჟო/იჟ "there, over there, that way". In Laz the vowel initial adverbs have the same suffixes as the primary adverbs – -ნ, -ლე(ნ), -დო(ნ), ეჟოლე "there, from there", ეჟოლე-ნ || ეჟოლე-ნ-დო "from there, that way, there, to there", (ჰ)აჟოლენდო "here, from here", etc. In Megrelian the vowel initial adverbs formed with -ლე suffix are: (ვ)იჟილე "a little aside" (comp, Gur. იჟეტრელე "a little aside, a little there"); აჟილე "a little nearer, a little here". Here, the meanings of these adverbs are somehow different from the Laz ones. The given lexical units occur in the compositional formations as well (ex. ვიჟილე-აჟილე "here and there"...)

In Megrelian-Laz the forms with – root are considered to be the vowel initial adverbs of pronominal origin: Mingr. (ვ)იშო/იშო/იში/იშ "there" აშო/აში/აშ "here", Laz. ჰიშო/იშო/ეშო "there, that way" (ჰ)აშო || აშო "here, this way".

Usually, the primary function of these adverbs in Laz is to express place and secondary one is to show the state-conditional meaning. Besides, they are given with the state-conditional meaning in texts.

The Megrelian (ვ)იშო and Laz (ჰ)ეშო may function as particle in the sentence. The following vowel initial adverbs in Megrelian are considered to be of the pronominal origin: აშარი "here", ეშერი "there"; In Laz there also occur the adverbs with the similar structure (and context). They are derived from the compound words ჰემ მერი "that place" and ჰამ მერი "this place" (cf. the Georgian აშერი and იშერი).

2.3 The adverbs with case markers. It is considered in the scientific literature, that in Megrelian-Laz the adverb may take allative, destinative and dative case markers (A. Kiziria, K. Gabunia). After analyzing the material, we observed that the da-

tive case marker adds to the noun and not to the adverb. This is how the adverbs are formed (cf. ძგა "edge", შქა "middle", ხოლო "near", შორი "far"...) and ძგას "on the edge", შქას "in the middle", ხოლოს, "near to", შორის "far away"..., i.e. they are "nominal" adverbs (B. Pochkhua). The dative case marker can be added to the primary and initial vowel adverbs with the destinative case form as well. (ეიშოლეშეს "to the upside, upwards" თუდოლეშეს "downside, downwards", დინოხლეშეს... "inside"... თექნეშეს || თექნეშის "there", თაქნეშის || თაქნეშეს... "here") Here თექნეშე, ეიშოლეშე... are understood as noun and therefore the dative case marker is added to it; hence the base marker is becoming a word forming element (T. Uturgaidze)

The primary adverbs in Megrelian do not allow the allative case marker, but it occurs in Laz: თუდეშა, ეინშა, ეილეშა, წოხლეშა... In Megrelian the case form is characteristic for the vowel initial adverbs: თაქიშა || (თ)აიშა (თ)ადა(ხე)... "before now, till now" თექიშა || (თ)ეიშა || (თ)ეაშა... "before then, till then" they are used to express the temporal relations as well. The Laz language shows the same situation: ჰაქშაქის "before now, till now"; ჰექშაქის "before then, till then".

The nominal adverbs which are represented both by the initial vowels and Dative case marker are formed with the destinative case marker.

In the Megrelian adverbs the destinative case has two functions to indicate distance and direction. In Laz, the destinative case has an allative function as well (Arm. Chokobava). In Megrelian this process is developing and due to it the adverbs with destinative case marker express location. The analysis of the material show that only the suffixal forms of the vowel initial adverbs take -ე case marker, and always with the locational

function : ათაქნეზე/თაქნეზე/აქნეზე... "here", თექნეზე/ექნეზე... "there".

The cases of adding -ზე case marker with the locational function occur within the primary adverbs. In the Zugdidi-Samurzaqan subdialect ჟი form is used with the locational function in addition to the ჟი one, while in the Senaki subdialect we meet ჟიდო || ჟი "upstairs, up" is used. Hence, we have parallel forms in Megrelian: ჟი || ჟიზე || ჟიდო "upstairs, up, above". The adverbs with the destinative marker may also have a locational function: ჟიშოლეზე "above, up" თუდოლეზე "downward, down", დინოხოლეზე "inside", გალეზე "outside", etc.

Hence, the distinctive case marker may have three functions within the adverbs: 1. distance (from where?) 2. direction (to where?) 3. location (where?). For all these cases, the context determines the function of the adverb with the destinative marker within the sentence. In the presented article all these three cases are discussed separately, with the prove of the appropriate examples.

The Megrelian თექნეზე... თაქნეზე forms correspond to the Laz forms აქონაში "here", ექონაში "there" with the genitive case marker. The forms with the instrumental case marker have the same meaning as well: ჰაქთონ "here", ჰექთონ "there"

The Laz primary adverbs take the following prepositions as well -კელე (-კალა || -კალე) (ex. ჟილენდოკელეში, თუდენკალეში, ჟინკალე...)

There is an opinion of forming the adverb of place (also of time) without a proposition in the genitive case (K.Gabunia). We believe that in such case (ხოლოში "of near", შორიში "of far"...) -შ forming the adverb which is understood as nominal.

3. Compositional adverbs of place. For forming the adverbs of place the composition is also used in addition to the affixal derivation. It is widely spread within the other groups of Megrelian-Laz (I.Kipshidze, V. Topuria, L.Sanikidze...). Here the author gives the analysis of the certain adverbs of place formed by the stem duplication: (ვ)იშო-ვიშო "there", შიკი-შიკი..."there"; ეკი-ეკი "uphill""upwards"; თუღო-თუღო "downwards" etc. In Megrelian-Laz, all the adverbs of place can be duplicated. The both components of the adverb formed by the reduplication are the true stems. And the adverbial meaning given to the whole formation is due to the adverbial dative case marker: ხოლო-ხოლოს "near";... შქა-შქას "in the middle" etc.

The simple reduplication is characteristic of Laz: უინ-უინ "up and up"; წაღე-წაღე "down and down"; გაღე-გაღე "out and out" "outside"; წოხლე-წოხლე "in front of"...ამარ-ამარ (cf. ამარ(ი) "here"), "nearly, almost" ვიშო-ვიშო (cf. ვიშო "there") "then, near by near"(in future) etc. In Laz the meaning of the adverb is changed by reduplication as well: გიღე-გიღე (cf. გერიღე-გერიღე||გეიღე-გეიღე||გერიო-გერიო..."back and back")"bit by bit, little by little."

The words formed by noun reduplication have the meaning of the adverbs of place. Megrelian -შარა-შარას "on the way", ტუა-ტუას "through the wood, along the wood", ღალგ-ღალგს "along the brook". In Laz the corresponding words do not take the dative case markers: ღაღო-ღაღი "through the wood, along the wood", ღაღო-ღაღო "along the brook", ღერე-ღერე "across the rock".

There are some cases of various -stem combination იშა-აშო "here and there", ეშე-გიშე "up and down", ეკი-დიკი "up and down"; წიშო-კინი "here and there", ...Laz. ეშო-აშო "here

and there", **ჟილე-წალე** "up and down", **ჟინდოლ-თუდოლ** "up and down" etc.

The adverb of place can be formed by the combination of the two different stems one of which is an adverb **(თ)აქი...** **(თ)ექი...** and the second, as regarded by I, Kipshidze, is noun. **ცურე** "side"; **აურე/ავრე/აცურე/ათავრე/ათაურე...** "here, this way", **ეურე/ეცურე/ევრე/ეთევრე/ეთეურე...** "there, that way" (cf. **ათაქ** + **ცურე**; **ეთექ** + **ცურე**).

In Laz the adverbs which have the same meaning are of the similar structure, as well, though they take the demonstrative pronoun as a first component and proposition as a second one:

ჰამკელე, **ამკელე**, **ანკელე** "here, this way, to this side", **ჰემკელე**, **ენკელე** "there, that way, to that side".

The adverbs of place are components of the state-conditional adverbs with the complex structure: **ღუდ(ი) გიშე** "upside down", **პიჯიშე** || **პიჯიშე** "face upwards", **ღუდინი** (**ღუდდინი**) "lie with the face down", **ჟითუო** "while standing" Laz: **პიჯამაშე** "face upwards"; **პიჯკობა** "with the face down"...

Section II

The Adverbs Of Time

The adverbs of time show the particular period of time. They have questions: when? (A. Shanidze)

1. **The primary adverbs of time.** In Megrelian – Laz like in Georgian the number of adverbs is limited. The majority of such adverbs became the object of analysis for Megrelian: **გოლა** "yesterday" (**Žugdidi – Samurzakan გოლვა**) **ღუმა** "last night" **გელან** || **გილან** "the day after tomorrow", **ჰუმე** || **ჰუმან(ი)** "tomorrow", **წი** || **წზ** || **წუ** "this year"... The primary ad-

verbs include the certain number of other adverbial forms: **ხეთე** || **ხათე** "at once": **დიო** "yet, first"; By adding the suffix **-დე** to the former one we can get a new lexical unit: **დიორდე** || **დიორდე** "for the present, till present".

In Laz, there are presented the terms for stems of those primary adverbs of time which have corresponding material in Megrelian: **ღომა/ღოპან** "yesterday"; **ჰუმე** || **ჰუმანი** "tomorrow, in the morning"; **გენდლანი** || **ჰენდლანი** "the day after tomorrow"

2. The derived adverbs.

The same means are used for forming the adverbs of time as for adverbs of place.

2.1. In this section the vowel, initial adverbs of time of the pronominal origin are analyzed: Mingr. **ანწი/აწი/აწ** "in future". "**ასე**" is used with the same meaning, by adding **-დე** suffix to it, we get another adverb: **ასერდე** || **ასედე** "recently"; **უკული** (**უკულინე...**) "then, afterwards". Laz. **ჰაწი/აწი** "now, in future", **ოკულე** || **ეკულე** || **უკულე** "then, in future", **ირო** "always". The structure and etymology of these adverbs are generally corresponding to the scientific literature.

2.2. The adverbs of time with the fixed dative case marker. There are some cases when dative case marker (**ს**) changes the nouns into adverbs: **ღღას(გ)** (comp. **ღღა** "day") "to day"; **სერს** (comp. **სერი** "night") "at night" (in addition to this stem the word **სერიო** "at night" with the instrumental case marker is used) **პერქას** (cf. **თოლოშ პერქა** "time necessary for winking"), **წანას** "next year", **გოწოს** "last year" (**გოწოხ** "the year before a previous one"), **გეწანას** "the year after next one", **გიღართას** || **გიღათრეს** (cf. **გიღერთუ** "it bent, it stooped", "the period of time after the sun getting set, during the

twilight, ღიუს (|| ღიუ-ღაუს) "during the dawn" გოთანას "during the dawn"; The words "აგოთანას" (cf. გოთანა "dawn, sunrise") and მოგოთანეს (comp. მო-ონჭუ-ე-თ "in the evening, at dawn") are derived from the same stem and have the slightest difference in meaning.

We believe, that in the adverb აგოთანას, ა – is of the pronominal origin. აგოთანას (< (ა(მ)გოთანას* or ა(თე)გოთანას.*

Here we have the adverbs inherited from Georgian: (მაღას(გ) "in time", მამაღას "quickly". The later occurs only with the preceded words in genitive case: ვალიშ მამაღას "like a thunder", ქარიშ მამაღას "like a wind", გვიანას "at late", in addition to these we meet გვიანაშე, გვიანო words.

მოლას, გვიანას || გვიანაშე stems are the cases of the Megrelian formation of the words inherited from Georgian.

The dative case marker is "frozen" (fixed) with the words both prefix-suffixal and prefixal formation: ო-ჭუმ-არ-ე-ს "in the morning", ო-რდ-ო-ს "in the morning", ო-ნდდ-ე-ს "in the afternoon", ო-ნჭუა-ს "in the evening", ოკოონჭუას "in the dusk, in the gloaming". The words გეონჭუეც || გაკოონჭუას || მოონჭუეთ || მაინჭეთ are derived from the same stem. In Megrelian the prefix-suffix ო-ე can form the adverbs which do not take the dative case markers: ოსოგთე || ოსოგოთე || ოსოქთე || ოსოქთე... "constantly, endlessly, always, every time, without exception". After detaching the markers ო-ე we get the following stems სოგ(ო)თ || სოგიდ || სოქ(ო)თ. Presumably these are the equivalent words to the adverbs of place: სოდგა || სოდიგა ("anywhere, everywhere"), which consist of two components: the first is -თი- of the Georgian origin. Ineyare transformed in the following words: მიდგა (←მითი-გა*);

სოდგა (← სო-თი-გა*...), and second -გ'გ "too" of the Abkhazian origin, (V. Shengelia). In addition to სოდგა მუდგა მიდ(ი)გა I.Kipshidze gives us მუგიდა, სოგიდა, ნამუგიდა... forms, developed from დ ↔ გ metathesis. The stems სოგიო- || სოქ(გ)ო, which we have in the adverbs ოსოგიოთე... are probably the phonetical variants of the adverb of place სოგიდ(-ა), and by adding prefix-suffix ო-ე to it we get adverb of time.

In Laz the dative case marker occurs in the adverbs: ნდღას || დღას (cf. დღა "day") "today". It acquires this meaning together with head: ართ დღას "one day", მეფუა ნდღას "next day". It is the same with Megrelian, but when the given stem functions independently, or when it is immediately attached to the verb, it is always used with a connotational meaning, for example: დღასი ვამოხვალამე "it never happened".

In Laz the adverbs ნდღუარა || ნდღუა || ნდღორა || ნდღოა || მდღუა || მდღოა... "recently, lately" are derived from the root above mentioned. Probably, in Megrelian the adverb დიო "yet" is derived from this root, as well.

In Laz the dative case marker is added to the following words, with the adverb functions: სერს "at night". It is remarkable that this word functions as an adverb both in a stem and in a nominative case form.

ლუმჯიას || ლუმჯის || ლიმჯის || ლიმჯიშ (შ ↔ ს) (cf. ლუმჯი "evening"; cf. Megr. ონჯუა) mean "in the evening" and in Laz some forms are derived from this adverb: ოკოლუმჯუს "in the dusk, in the gloaming", ოლუმჯიშე... "in the gloaming, in the dusk".

ჭუმანის (cf. ჭუმანი... "morning") "in the morning"; გოთანას (cf. გოთანა "dawn") "at dawn", etc.

Like Megrelian, in Laz the dative case marker adds to the words with prefix-suffix: **ონდღერის** || **ონდღეის** "in the afternoon."

In Laz the words without dative case markers may function as adverbs: **ოჭუშე** "tomorrow", **ორდო** "early", **ძანო** (cf. Georg. : "late", Mingr. **გვიანო**) "late"; **მანო** "soon"...

2.3. The adverbs with the case markers. In Megrelian-Laz the adverbs of time are usually formed with the destinative, allative and partly, dative and instrumental case markers. Note, that here occurs the parallel forms with destinative and allative case markers: **ჭუშეშე** || **ჭუშენერშე** (cf. **ჭუშენერი** "sth of tomorrow") "from tomorrow". **გოლაშე** || **გოლანერშე** (cf. **გოლა**, **გოლანერი** "yesterday, sth of yesterday") "since yesterday", etc.

As known, one of the main function of the destinative case is to show the starting point of the motion in time and space. In Megrelian we have certain adverbs which do not acquire the new meaning by adding this case marker: **დიორდეშე** || **დიორდეშეს...** "still, yet"; **ხათეშე** || **ხათეხეშე...** **ხეთეშე** || **ხეთეშეს...** "at once" **უკულნეშე** || **უკულნეშეს** || **უკულნეშის...** "then, after that..." Beside the general meaning the destinative case form is used as of the dative case in Laz: **ჭუშანოშე** "since evening, in the evening"...

Sometimes -შე case marker, like the Megrelian one, can not form the new adverbial stem: **ორდოშე(ნ)** "early"; **აწიშენ** "now";...

3. Compositional adverbs of time. Composition is quite often used for forming the adverbs of time. Stem-duplication is less characteristic for the adverbs of time than for the adverbs of place. In Megrelian, there are some types of reduplication: 1.

not-changeable (simple) reduplication of stems: ხათე-ხათე "at once", დიო-დიო "yet, still" ადრე-ადრე "earlier times..." 2. The both components of the adverbs received by the reduplication are true stems. The dative case marker is giving an adverbial meaning to the whole formation: ონჭუა-ონჭუას "in the evenings", ოჭუმარე-ოჭუმარეს "in the mornings"; მალა-მალას "time and again";... 3. The first component of the reduplicated stem is losing the consonant: წაწამს "in a moment". 4. The instrumental case marker is added to the reduplicated stem with the adverbial function: სერი-სერით, დღა-დღათ "day by day"... 5. The noun in a genitive case can also be reduplicated: დღაშ-დღაშით "in the day time".

Only one type of reduplication occurs in Laz. It is a simple reduplication: სერი-სერი || სეი-სეი "at nights", მანი-მანი "time after time"; ორდო-ორდო "in early times", ძანო-ძანო "at late"...

In Megrelian-Laz the various stem combination is more productive for forming the adverbs of time. Here are some types of it: 1 The both adverbs are represented as the composite components: Megrelian - გოღა || გოღვასერი "yesterday evening", ლუმა "yesterday night". ლუმასერი || ჭუმანსერი "tomorrow evening..." ამდღა-ჭუმე "the other day"; ლუმენჯი "yesterday evening"... Laz. - ღომასერი "yesterday evening", ღომამჯი "yesterday evening", ჭუმენ-გენდლანი "the other day"... ბიშინ-დღა "the day before yesterday". 2. adverb+noun დღა, დიო-დღა "still, yet"; დღას may be replaced by the adverb დღარო: დიო-დღარო "for the present". 3. The adverb of time can be formed by the particle as well: Ming_ ხეთე-ხოლო || ხათე-ხოლო... "at once", ახეხოლო "now, at once"; დიო-ხოლო "yet, still"; ხოლო-ჟამო (|| ხანო-ჟამო) "the other day".. Laz. - ასთახოლო "at once (now)", მანიშახოლო "at

once (then)"... 4. The stems of ამ, იმ pronouns are used for the first component; Mingr. ამდღა/ამუდღა/ამგდღა... "today". ამსერი/ამსეი/ამსეი... as for, თიშსერი || (თ)იმუსერს თიმდღას and Laz. ჰემ სეის... forms they are not yet established as adverb-composites, it can be proved by the parallel forms იმუსერი || იმუსერს "that evening" and non-similar spelling that is evident in the published texts. Some other Megrelian adverbs are also formed with participation of am- pronoun. These are: ამჟუანი || ამჟვანი... (cf. Laz. ამჟუმანი "this morning") "this morning", ამინჯი || ამნიჯი || ამინჯი "this evening", ამიორს || ამიორცხ "never", ამარდუ "recently"; The later, is probably formed by adding suffix addition of the suffix is made with the analogy of the ასედე || ასერდე forms.

Reflexive pronoun (მუში participates into the formation of the adverbs of time დღამუშის || დღემუშის. It is used with two meanings: 1. "always"(accurate translation: "in his/her life", "his/her life") and expression - მუშ დღა დო მოსწრე-ბას "all his/her life ". The given word-form can show both past and future tenses, surely with the verb. დღამუშის form can also be replaced by the Megrelian სადღემუშოთ, when the later has the meaning "for ever". The given adverb does not occur with the past meaning.

The attention is paid to the both adverbs (დღამუშის and სადღემუშოთ) along with their structure.

In Laz the corresponding word for დღამუშის is ორამუშის "in his/her time".

4. Expression of spacial and temporal relations in Megrelian-Laz. In language there are frequent cases of intermixing the general forms of perception or mixing the time and space (K.Raizgi). Primary is the location on space, and secondary is the determination of time (Arm. Chikobava). The spacial con-

152

ception of paradigms appeared before the conception of the temporal paradigms, but later, these two notions were closely intermixed in man's consciousness. (L. Abuladze).

In Megrelian-Laz, there occur a huge number of adverbs, which represent the new, acquired meanings of temporal relations in addition to the old, initial meaning of place. In Megrelian წოხოლე || წოხლე || ოწოხლე, ოწოხზე, ოწოხ(ი)-ზე... "before,

in front of", წიშე || წიში "in front", კინე || კინი/კენი... "behind", are the adverbs of place, but they bear the temporal meanings as well: "earlier, in past times". The same can be said about the corresponding Laz forms წოხოლე ("before, in front"), უკვანხე ("behind").

In Megrelian vowel initial აიშა (ხ) || თაიშა(ხე)... "before, until now", and Laz ჰაქშაქის "before then", ჰექშაქის "before then", are used for expressing the temporal relations with the allative case marker.

As known, in the Megrelian dialect of Zani language, we meet the cases when the word with temporal meaning is used with the spacial meaning: აწწი || აწი || აწ "after now, after this", უკული "then, afterwards" are the adverbs of time, but they function as of place in certain cases.

So, in Megrelian the adverbs of place usually occur with the temporal meaning but the adverbs of time very rarely function like of place.

მ ე გ რ უ ლ ი

აგოთანას 86	ამარ 19, 45
აგოთანაზე 98	ამარე 45
ადრე 13, 88, 89	ამარღე 112
ადრე-ადრე 103	ამარღეშა 112
ავრე 71	ამარ-ემერ 70
ავრეზე 71	ამარი 45
ავრეშეს 71, 72	ამარი-ამარი 64
ათავრე 71	ამარინე 45
ათაურე 71	ამარინეზე 55
ათაურეშეს 71, 72	ამარნე 45
ათაქ 39	ამარნეზე 55
ათაქ-ათაქ 63	ამარნეშის 55
ათაქ-ეთექ 70	ამარშახე 112
ათაქი 16, 39	ამღლა 17, 19, 110, 111
ათაქინე 42	ამღლა-ჭუმე 107
ათაქინეზე 54	ამინჯი 112
ათაქინეშეს 54	ამიჯი 112
ათაქნეზე 54	ამინჯი 112
ათაქგ 39	ამინჯი 91, 112
ათაქსურე 71	ამიორს 112
ათეშობას 91	ამიორც 82, 112
ათაყურე 71	ამსერი 110
აიშა 59	ამუღლა 19, 110
აიშახ 59, 121	ამუსერი 110
აფშა 59, 121	ამქვანი 111
აფშახ 59, 121	ამქუანი 111
აკონჯუას 91	ამქუანშა 111
ალიონშა 87	ამქუვანი 111
	ამქუანზე 111

ამგდლა 19, 110
 ამგსერი 110
 ან ღო განს 68
 ანწი 80, 81, 122
 ანწინეზე 97, 98
 ანწიანზე 97
 ანწიან წიმი 97
 ანწზე 97
 ანწგ 80, 122
 ასე 13, 81
 ასედე 81, 113
 ასედეშახგ 112
 ასერდე 13, 81, 112
 ასერდეშა(ხგ) 112
 ასეზე 98
 ასეხოლო 13, 109, 116
 ასეხგზე 98
 აურე 71
 აურეზე 71
 აურეშეს 71, 72
 აქ 39
 აქი 39
 აქ(ი)-აქ(ი) 63
 აქიე 41, 69
 აქილე 42, 69
 აქილე-აქილე 63
 აქილეზე 55
 აქილეშეს 55
 აქილე-ვიქილე 69
 აქლე-აქლე 63
 აქინე 42
 აქინეზე 54
 აქინეშის 54

აქგ 39
 აქგნეზე 54
 აშ 11, 43
 აშ-აშ 61
 აში 43
 აშო 16, 43, 44
 აშო-აშო 62, 65
 აშო-იშო 68
 აშონანს 44, 91
 აწ 19, 80, 81, 121
 აწი 17, 19, 80, 121
 აწინე 81
 აწგნე 81
 აჟურე 71
 ბოლოს 48
 ბოლოზე 53
 გა-ღო-გას 67
 გაკონჯუას 91
 გალე 13, 16, 32
 გალე-გაღე 62
 გაღეზე 51, 56
 განიზე 53
 განს 48
 განობას 48
 გას 48
 გელე 25, 34
 გელახ 34
 გეონჯუეთ 90
 გელან 76, 79
 გელანი 76
 გელანერზე 97
 გელანერშა 101
 გელანშა 101

გელანსერი 108
 გელანზე 97
 გეწანას(გ) 85
 გვიან 13
 გვიანას 87
 გვიანო 88¹ 96
 გვიანაზე 88
 გითე 25, 26
 გილართას 85
 გილართა ბორჯის 86
 გილართეს 85
 გილე 25, 34
 გიმე 16, 24, 29, 30
 გიმე-გიმე 62
 გინი 23, 26, 29
 გინიი 26, 29
 გინო 26
 გინოხ(გ) 29
 გილანი 176
 გიშე 23, 26
 გოთანას(გ) 86, 87
 გოთანაზე 98
 გოლა 12, 13, 17, 75
 გოლანერზე 96, 97, 99, 100
 გოლანერშა 100
 გოლასერი/გ 108
 გოლაშა 100
 გოლაზე 96
 გოლაწო 13, 107
 გოლაწოხგ 16, 107
 გოლაწოხუ 107
 გოლაწოხოშა 101
 გოლაწოხოხერშა 101

გოლეა 75
 გოლეაწო 75, 107
 გოლეაწოხ 107
 გოლესერი/გ 108
 გოშა-გოშა 103
 გოწოს(გ) 13, 16, 85
 გოწონერზე 97
 გოწოზე 97
 გოწოხ 13, 85
 გოწოხ(ი)ზე 97
 გოწოხოხერზე 97
 გოწოხ(გ) 85
 გუშე 26
 გვთე 25
 გვმე 24
 გვშე 26
 დიკე 24
 დიკი 24, 29, 30
 დიკოხო 33
 დიკოხ(ი)ზე 52, 53
 დიკოხუ 33
 დიკოხუზე 52
 დიკოხგ 33
 დიკოხგზე 51
 დინახალე 16, 32
 დინახალე-დინახალე 62
 დინახალეზე 51
 დინახლეზე 51
 დინი 27, 32
 დინი-დინი 62
 დინო 27, 32
 დინოხ(გ) 33, 51
 დინოხიზე 51

დინობო 33
 დინობუშე 51
 დინობუშეს 56
 დინობოლე 32
 დინო(ა/გ)ხოლე 51
 დინობლეშე 51, 53
 დინობლეშეს 56
 დიო 11, 77, 78
 დიო-დიო 78, 103
 დიოდე 78
 დიოდლა 109
 დიოდლარო 16, 109
 დიორდე 78, 98
 დიორდეე 78, 98
 დიორდეშე 98
 დიორდეშეს 98
 დიორდეშის 98
 დიო-ხოლო 109, 110
 დუდგიმე 72
 დუდიგიმე 72
 დუდნიე 72
 დუდინი 27, 73
 დუდი დო ბოლოშქას 53
 დუდიშე ბოლოშა(ხე) 53
 დუდშე 53
 დუს(გ) 47
 დლა-დლათ(გ) 105
 დლა-დლაშე 105
 დლამუშის 113, 114
 დლას(გ) 84
 დლასი 84
 დლაშ-დლაშით 105
 დლაშით 13, 102

დლემუშის 113, 114
 დგე 24
 დგაი 28
 დგობგ 33
 დგნახლე 32
 დგნობლე 32
 ევრე 71
 ეთევრე 71
 ეთეიშა 60, 121
 ეთეურე 71
 ეთეურეშე 71
 ეთექ(ი) 16, 39, 40
 ეთექ-ათაქ 70
 ეთექი-ეთექი 63
 ეთექინე 45
 ეთექინეშე 53
 ეთექნეშე 53
 ეთექსურე 71
 ეთექგ 39
 ეთესურე 71
 ეიშა 59
 ეიშა(ხ) 13, 14, 60, 121
 ეფშა 59, 121
 ეკე 24
 ეკე-ლიკე 69
 ეკი 16, 24, 30
 ეკი-ლიკი 69
 ეკი-ეკი 62
 ეკობო 34
 ეკგ-დგაი 69
 ეკგ-ეკგ 62
 ელახ 33
 ელახიშე 51

ელახუ 33
ელახუშე 51
ელახგ 33, 34
ელახგშე 52
ელე 25
ელე-მოლე 25, 68
ელლე-მოლე 68
ემერ-ამარი 70
ემერი 19, 45
ემერიწე 45
ემერიწეშე 54
ემერიწეშეს 54
ემერწე 45
ემერწეშის 54
ეურე 64
ეურეშე 65
ექ(ი) 39, 40
ექ-აქ 70
ექი-ექი 63, 65
ექიწე 42
ექიწეშე 53
ექგ 39, 40
ექგწეშე 53
ეშა-გგმა 16, 69
ეშე 23, 28, 30
ეშეე 29
ეშე-გიმე 69
ეშე ღო გიმე 68
ეშე-ეშე 62
ეშობას 91
ეჟურე 71
ვიქილე 41, 42, 69
ვიქილე-აქილე 42, 69

ვიქლე 41
ვიშა-აშო 68
ვიშო 16, 43, 44
ვიშო-აშო 68
ვიშო-ვიშო 61, 65
ვიშონანს 44, 91
თაიშა 59
თაღშა 59
თაურეშე 71
თაურეშეს 72
თაქ(ი) 13, 39, 71
თაქ-თექ 70
თაქიშა(ხ) 13, 14, 60
თაქშა 59
თაქგ 39
თაქგწე 42
თაქგწეშე 54
თაქგწეშის 54
თევრე 72
თეიშა 59, 121
თეიშახ 59, 121
თეღშა 59, 121
თეურე 72
თექ-თაქ 13, 70
თექი/გ 13, 14, 39, 40, 71
თექიწე 42
თექიწეშე 46, 54
თექიწეშეს 46
თექიშა(ხ) 59
თექშა 59
თექგწე 42
თექგწეშე 46
თეშახი 59, 121

თეშახუ 59
 თეშობას 91
 თეჭურე 65
 თიმსერს 110, 111
 თიმსერი 19, 110, 111
 თიმუსერს 19, 110, 111
 თუდო 13, 14, 16, 17, 23, 69, 73
 თუდო-თუდო 62
 თუდოლე 16, 31, 38
 თუდოლეშე 50, 53
 თუდოლეშეს 56
 თუდოშე 13, 50, 56
 თუდოშეშე 56
 თუდოხშე 50
 თუდოხიშე 50
 თუდოხუშე 50
 იკულ 82
 იმ სერცე 111
 იმუსერი 19, 111
 იმუსერსე 111
 ირდიხას 58, 82
 ირო 13, 82
 იქიე 41, 69
 იქილე 41
 იქილე-აქილე 41, 42, 69
 იქილე-იქილე 63
 იქილეშე 55
 იქილეშეს 55
 იქლე 41
 იქლე-იქლე 41, 63
 იშა-აშო 68
 იშ 43, 44

იშე 23
 იშე-იშე 62
 იშე-გიშე 69
 იში 43
 იშ-იშ 61
 იშო 43, 44
 იშო-აშო 68
 იშო-იშო 61, 62, 65
 კალ-კანიშა(ხე) 105
 კალ-კალეშა 105
 კარ-კალეშა 105
 კინი 28¹ 34, 82
 კინიი 28
 კინი-კინი 62
 კინოხ(ო) 16, 17, 82, 120
 კინოხუ 121
 კინოხე 16, 120
 კენი(ი) 28, 120
 კენოხე 120
 კენოხიშე 51
 მალას(გ) 12, 87
 მალ(ა)-მალას 104
 მალინჯეთ 91
 მაინჯეთ 91
 მამალას 87, 88
 მამალა-მამალას 104
 მელე (მეფე) 16, 32
 მელე-მელე 62
 მელე დო მოლე 67, 68
 მელე-მოლე 68, 69
 მელეშე 51, 53
 მელეხიშე 51
 მელეხუშე 51

მეღეხეზე 51
 მერქას 85
 მითახალე 32, 33
 მითახლელე 32
 მითე 27, 32
 მითი 27
 მითო 27, 32
 მითოხოლე 32
 მიკე 27
 მიკი 27, 61
 მიკი-მიკი 16, 61
 მიკ-მიკი 61
 მიკე-მიკე 61
 მილახალე 33
 მინახალე 33
 მინახლელე 33
 მინახლელე 33
 მინე 26
 მინი 26
 მინი-მინი 65
 მინშა-მინშა 106
 მინოხ 33
 მინოხო 33
 მინოხზე 51
 მინოხე 33, 34
 მიშახ 33
 მიშახალე 33
 მიშე 27
 მიშეე 27
 მოგოთანეს 86, 87
 მოლე 17, 32
 მოლე-მოლე 62
 მოლეზე 51

მოლეხიზე 51
 მოლეხზე 51
 მოლეხზე 51
 ილგტ(ილგტ 65
 მოონჯუეთ 91
 მოდე 32
 მუთუნდროს 13
 მუკი-მუკი 13
 მულახალე 33
 მუნი-მუნი 65
 მუშდლას 113
 მუშდლა დო მოსწრებას
 113
 მკე-მკეი 62
 ნაონდლერზე 97
 ნაონდლერშა(ხე) 101
 ნაონდლერს 90
 ნაონდლუს 90
 ნამთინეშა-ნამთინეშა 106
 ოინჯუას(გ) 90
 ოკოხოლე 32
 ოკოონჯუას 90, 91, 93
 ოლე 13, 25
 ონდლეს 90
 ონდლე-ონდლეს 104
 ონდლეზე 97
 ონდლეშა(ხე) 100, 102
 ონიჯუას 90
 ონჯუას 12, 90
 ონჯუა-ონჯუას 103
 ონჯუა-ონჯუას(გ) 103
 ონჯუეასე 90
 ონჯუაზე 98

ონჯუაშა 101
 ონჯუაშახ(ჯ) 18, 101
 ორდოს(ჯ) 18, 88
 ორდო-ორდოს 104
 ორდოშე 97
 ორდოშახ 18, 101
 ოსერიშეთ 102
 ოსოგ(ი)თე 89, 90
 ოსოგოთე 89
 ოსოგგთე 89
 ოსოქთე 89
 ოსოქგთე 89
 ოშა-გოშა 89
 ოშე 23, 24
 ოშქას 47
 ოშქათ 47
 ოშქალი 47
 ოშქაშეთ 47
 ოქმარეს(ჯ) 12, 88
 ოქმარე-ოქმარეს 104
 ოქმარეშა(ხჯ) 101
 ოქუმარეს 88, 94
 ოქუმარე-ოქუმარეს 103
 ოქუმარე 79
 ოქუმარეშე 97
 ოქგმარეშე 97
 ოწიმახი 120
 ოწმახი 120
 ოწობლე 31, 119
 ოწობლეშე 51
 ოწობოლე 31
 ოწობოლეშე 51
 ოწობიშე 51, 119

ოწობოშე 51, 119
 ოწობუშე 51, 119
 ოწობგლე 32
 ოწობგშე 51
 პიჯიეშე 73
 პიჯიშე 73
 ჟი 13, 14, 22, 56, 73
 ჟიი 22
 ჟილო 31, 56, 69
 ჟილო-თულო 69
 ჟილოლე 31
 ჟილოჟი 67
 ჟილო-ჟილო 62
 ჟილოშე 50
 ჟილოლეშე 50
 ჟილობიშე 50
 ჟილობუშე 50
 ჟილობგშე 50
 ჟილე 30, 31
 ჟილეშე 50, 56
 ჟიმოლე 16, 31
 ჟიმოლეშე 45, 50, 53
 ჟიმოლეშეს 45, 56
 ჟიმოლეშეშე 56
 ჟიმოხო 50
 ჟიმოხოშე 50
 ჟი-ჟი 56
 ჟიშე 55
 ჟიშეშე 56
 სადღემუშოთ 113, 114
 სარხოს(ჯ) 47
 სარხო-მარხოს 70
 სარხო-გარხო 70

სარბო-სამიაროს 70
 საწებობონოთ 114
 სახოს 47
 სერი-სერიოთ 105
 სერ-სერიოთ 105
 სერს 84
 სერიოთ 13, 84, 102
 სერშა(ზე) 101
 სოგიდა 90
 სოდიგა 90
 სოდგა 90
 სოლედგა 90
 ტყა-ტყას 66
 უკახალე 17, 32, 81
 უკახალეშე 56
 უკახლე 32
 უკახლე-უკახლე 62
 უკახლეშე 32
 უკახშე 32
 უკობ(ო)ლე 12, 13
 უკობოლეშე 51
 უკობლეშე 51
 უკობლეშეს 56
 უკობშე 51
 უკობოშე 51
 უკობუშე 51
 უკობგლე 32
 უკული 13, 14, 81, 82, 122
 უკულინე 32
 უკულ(ი)ნეშე 18, 99
 უკულნეშეს 99
 უკულნეშის 18, 99
 უხოლაშის 53

ღალგ-ღალგს 66
 ღიუს 85
 ღიუ-ღაუს 85
 ღუმა 76, 108
 ღუმანერშე 99
 ღუმანიჭი 108
 ღუმანჭი 108, 115
 ღუმანიჭი 108
 ღუმანიჭი 108
 ღუმასერი/გ 108
 ღუმენჭი 108, 115
 ღუმსერი/გ 108
 შარა-შარას 66
 შკას 47
 შორიშა 60
 შორს(გ) 47
 შორშაზ 60
 შორ-შორს(გ) 12, 63
 შორშე 52
 შორც 47
 შქას(გ) 13, 17, 47
 შქაშა(ზე) 60
 შქა-შქას 63
 შქაბანს(გ) 74
 შქაბანიას 74
 შხვადო 31
 წანას 84
 წაწამს 104
 წი 76, 95
 წიმაზ 120
 წიშე 28, 120
 წიში 28, 29, 69, 120
 წიშიი 28, 120, 121

წიმი-კინი 69
 წიმი-კუნე 69
 წიმი-წიმი 62
 წო 77
 წოხლე 12, 31, 39, 120
 წოხლე-წოხლე 65
 წოხლეზე 51
 წოხლე-უკახლე 69, 70
 წოხოლე 16, 31, 32, 119
 წოხოლე-წოხოლე 65
 წოხოლეზე 51
 წოხიზე 51
 წოხუზე 51, 119
 წოხგლე 51, 119
 წოხგზე 51
 წუ 76
 წგ 76, 77
 წგმი 27, 120
 წგმი-წგმი 62
 წგმი-კგნე 69
 წგმახგ 120
 ძგა-დო-ძგას(გ) 67
 ძგას(გ) 48
 ძგაზე 52
 ძგაშა 61
 ძგა-ძგას 63
 კუმან 76, 78
 კუმანი 76, 78
 კუმანერზე 96
 კუმანსერი 108, 109
 კუმანზე 96
 კუმე 13, 17, 76
 კუმე-გელან 107

კუმენერზე 96, 100
 კუმენერშა 100
 კუმსერი 108, 109
 კუმეშ-გელან 13, 108
 კუმეზე 96
 კუმეშა 100
 კუმეშ-გელან 108
 ხანდახან 13, 107
 ხანდისხან 107
 ხანო-ჟამო 109
 ხათე 18, 77
 ხათეე 77
 ხათეზე 99
 ხათე-ხათე 103
 ხათე-ხოლო 109
 ხეთე 77
 ხეთეზე 77, 99
 ხეთეშესი 99
 ხეთეხზე 99
 ხეთეხგზე 99
 ხეთე-ხეთე 103
 ხეთე-ხოლო 109
 ხეთეეხოლო 109
 ხოლოს(გ) 11, 13, 14, 46
 ხოლოშა(ხგ) 60
 ხოლო-ჟამო 110
 ხოლოზე 52
 ხოლო-ხოლოს(გ) 12, 63
 ხოლოს 46
 ძალონშა 86
 ჰამედლა 13, 14
 ჰაწი 19

ამერი 46
 ამკელე 72
 ამსეი 117
 ამსერი 117
 ამჭუმანი 117
 ანდლა 19, 116, 117
 ანკელე 72
 ასთახოლო 109, 116
 აქ 40
 აქო 40
 აქოლენ 41
 აქოლე 19
 აქოლენდონ 41
 აქონ 41, 42
 აქონაი 54, 77
 აქონაში 54, 77
 აშო 13
 აშო-აშო 63, 65
 აწი 19, 82
 აწინე 83
 აწიშა 102
 აწიშენ 99
 ბაზი-ბაზი 64
 ბიშინ-დლა 116
 გალე 15
 გალე-გალე 64
 გალენდო 35
 გალენდონ 35
 გალეშე 57
 გალეშა 61
 გედლანი 76

გემთი 16, 30
 გეი 37
 გეი-გეი 64
 გეილე 137
 გეისიგეი 66
 გენდლანი 76, 80
 გელამთი 15
 გერი 37
 გერი-გერი 64
 გერილე 37, 59
 გერინლე 37
 გერისიგეი 66
 გილე-გილე 64
 გონთანას 94
 გოწო 94, 95
 გოწოს 94, 95
 დალი-დალი 67
 დერე-დერე 67, 61
 დოლოხე 12, 15, 17, 37
 დოლოხენდონ 37
 დოლოხენდო 37
 დოლოხეშენ 57
 დუზი-დუზი 67
 დლას 92
 დლაშენ დლა 97
 ემთი 15, 16, 30
 ემერი 45
 ემკელე 72
 ენკელე 72
 ეკულე 15, 18, 83
 ელამთი 15

ექ 40
 ექო 40
 ექოლე 41
 ექოლე-აქოლე 70
 ექონაი 54
 ექონაში 54
 ეშო 44
 ეშო-აშო 70
 ეშო-ეშო 66
 თუდე 15, 23, 29, 35, 38
 თუდელე 15, 35, 38
 თუდელეშე 57
 თუდეენ 58, 77
 თუდენ 35
 თუდენდო 35
 თუდენიდო 35
 თუდენდონ 35
 თუდენკალე 58
 თუდენშენ 57
 ირიკალე 58
 ირო 83
 იშო 44
 დანი 15
 დანის 48
 დანო 96
 დანო-დანო 107
 დაქინ 48
 დენი-დენი 64
 კუჩხი-ამამთე 73
 ლიმჯის 93
 ლიმჯიშ 93
 ლუმჯის 93
 ლუმჯერიშე 99

ლუმჯიას 93
 ლუმჯუს 93
 ლუმჯუშე 99
 მანი 96
 მანი-მანი 96, 106
 მანიშახოლო 116
 მდლოა 78, 92
 მდლორა 78, 92
 მდლუა 78, 92
 მელე 15, 36
 მელე-მოლე 70
 მელენდო 15, 36
 მელეშენ 57, 58
 მეენდრადა 49
 მენდრა 49
 მენდრა-მენდრა 64
 მენდრალე 15, 49
 მენდრალეშენ 58
 მენდრაშენ 58
 მენდრაშენდონ 58
 მეტგენდლანი 116
 მოლე 36
 მოლენდო 15, 36
 მძგას 49
 ნდლას 92
 ნდლალეი 102, 103
 ნდლალერი 102, 103
 ნდლორა 78, 92
 ნდლურა 78, 92
 ოგინე 12, 37, 121, 122
 ოგინდე 37
 ოკაჩხე 31, 37, 120
 ოკაჩხელე 37, 38

ოკაჩხენდონ 37
 ოკოლუმჭუს 93, 94
 ოკულე 15, 18, 82
 ოლუმჭიშე 93, 94, 100
 ოლუმჭიაშე 100
 ოლუმჭიაშა 101
 ონდლეის 95
 ონდლერის 95
 ონდლერიშა 102
 ონდლეშაქის 102
 ორამუშის 115, 117
 ორდო 89, 96
 ორდო-ორდო 106, 107
 ორდოშენ 100
 ორდოშე 100
 ორთას 49
 ოშქენა 15
 ოლინდე 38
 ოლინე 15, 37, 38, 121, 122
 ოლუნე 121, 122
 ოქუმე 79, 95
 პიჩინ-დლა 116
 პიჯამამთე 73
 პიჯკობა 73
 ჟი 15, 29
 ჟილე 15, 34
 ჟილე დო წალე 68
 ჟილენდო 15, 35
 ჟილენდოკელეში 58
 ჟილეშა 60, 61
 ჟილეშენ 57
 ჟილე-წალე 70
 ჟინ 15, 29, 38

ჟინდო 35
 ჟინდოლ-თუდელე 70
 ჟინ-თუდე 70
 ჟინ დო ჟინ 68
 ჟინდოლე 35
 ჟინდოლენ 35
 ჟინდოლეშენ 57
 ჟინ-ჟინ 63
 ჟინშა 60
 ჟინშენ 57
 სეი 93
 სეის 92
 სეი-სეი 106
 სერ 92
 სერი 93
 სერითე 102
 სერ(ი)ს 92
 სერი-სერი 106
 ტოქსეი 115
 ტოქსერი 115, 116
 ტოცხეი 115
 ტოცხერი 115
 უკაშხე 37
 უკაშქენდო 37
 უკაჩხა 15
 უკაჩხე 12, 15, 37
 უკეაჩხე 37
 უკულე 18, 83
 ღალი-ღალი 67
 ღომა 78
 ღომან 18, 78
 ღომამჭი 115
 ღომასერი 115

შქა 15
 შქას 49
 ძგას 49
 წალე 12, 15, 36
 წალენდო 15, 36
 წალენდოკელეში 58
 წალეშა 61
 წალე-წალე 63
 წანას 12, 92
 წანაშე 100
 წო 12, 76, 95
 წოქსერი 116
 წოხლე 12, 18, 36, 37, 38, 119
 წოხლენდო 36
 წოხლენდონ 36, 119
 წოხლეშა 61
 წოხლეშენ 58, 119
 წოხლე-წოხლე 64
 წოხოლე 119
 წოხოლენდო 119
 კიტა-კიტა 107
 კუმანი 18, 79
 კუმანის 94
 კუმანიში 94
 კუმანიშენ 99
 კუმანიშე 99, 100
 კუმანიშა 101
 კუმანიშალა 101
 კუმე 79
 კუმე-გენდლან 115
 კუმენ 79
 კუმენ-გენდლან 115

ხოლოს 46, 48
 ჯენდლანი 76, 80
 ჯერი 37
 ჯილე 34
 ჯინ 32
 ჯინდო 35
 ჰაქ 19, 40
 ჰაქთონ 55
 ჰაქო 19, 40
 ჰაქოლე(ნ) 15, 19, 41
 ჰაქოლენდო 41
 ჰაქოლეშენ 59
 ჰაქშენ 59
 ჰაქშაქის 121
 ჰამდლა 19, 116
 ჰაიმერი 45
 ჰედიმერი 45
 ჰადემერი 45
 ჰამკელე 72
 ჰამსერი 19, 117
 ჰანდლა 19, 116, 117
 ჰაშო 12
 ჰაშო დო ჰაშო 68
 ჰაშო-ჰაშო 63, 65
 ჰაწი 18, 82
 ჰეგ 42
 ჰემ დერი 45
 ჰემკელე 72
 ჰემკელე დო ჰამკელე 68
 ჰემსეის 117
 ჰემსერი (|| ჰიშსერი) 117
 ჰექ 40
 ჰექთონ 55

ჰეკო 40
ჰეკოლე 15, 42
ჰეკოლეშენ 59
ჰეკშენდონ 59
ჰეკოლე-ჰეკოლე 63
ჰიკო 19
ჰიკოლენდო 41
ჰეშო 44, 65
ჰიშო 44

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: ლ. ვაშაკიძე
თ. გაბროშვილი

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0128, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 1, ☎: 29 09 60, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge